Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi • Haziran 2006 • 5 YTL (KDV Dahil)

28

ÖLÜMÜNÜN 500. YILINDA GÜNDEMDE

KOLOMB İDDİANAMESİ

Kahraman mı, suçlu mu? Devrimci mi, yıkıcı mı? Keşfetmenin teorisi ve pratiği



SELAHATTİN HİLÂV'I HATIRLAMAK... Leyla Erbil, Ahmet Oktay, Demir Özlü, Zeynep Talu ve Uluğ Nutku'nun kaleminden

ISSN 1304-675X

Bilimin merceğinden batıl inançlar • Bütün boyutlarıyla matematiksel ispat • Gen dopingi
Anatanrıçanın Anadolulu bitkileri • Bir futbol maçının anatomisi • Irak uygarlığı mı önce, Mısır mı?

Bilim ve Gelecek
SAYI: 28 / HAZİRAN 2006

7 RENK BASIM YAYIN FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Ruken Kızıler

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Nalân Mahsereci

İDARİ İŞLER
Volkan Tozan

ADRES
Sakızağacı Cad. Nane Sok. 15/4 Beyoğlu
TEL: (0212) 244 97 95

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

Internet grubumuza üye olmak için
bilimgelecekdergisi-subscribe@yahoogroups.com
adresine eposta göndermeniz yeterlidir

ANKARA TEMSİLCİSİ
Ulaş Karakul
E-posta: ulas.karakul@bilimvegelecek.com.tr

ANKARA BÜRO
Tel : (0312) 417 52 88
Adres : Karanfil Sok. 17/11 Kızılay

İZMİR TEMSİLCİSİ
Levent Gedizlioğlu
Tel: (0232) 463 98 57

SAMSUN TEMSİLCİSİ
Hasan Aydın
Tel: (0505) 310 47 60
E-posta: hasanaydn@hotmail.com

TRAKYA TEMSİLCİLERİ
Cemal Bitlis
Tel: (0282) 654 05 05
E-posta: cemalbitlis@mynet.com
Ayhan Oruçoğlu
Tel: (0535) 236 16 12

BARTIN TEMSİLCİSİ
Barbaros Yaman
Tel: (0533) 420 86 01
E-posta: yamanbar2000@yahoo.com

ÇANAKKALE TEMSİLCİSİ
Engin Ulus
Tel: (0536) 425 95 52
E-posta: engin.ulus@mynet.com

ANTALYA TEMSİLCİSİ
Tuncay Gülcü
Tel: (0535) 569 33 82
E-posta: tuncaygulcu@gmail.com

ÇİVRİL TEMSİLCİSİ
Mümtaz Başkaya
Tel: (0505) 364 53 98
E-posta: mumtazbaskaya@superposta.com

AVRUPA TEMSİLCİSİ
Kağan Güner
Tel: 44 2077040965
E-posta: guner16@mynet.com

YURTİÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 50 YTL /6 aylık: 25 YTL
(Abonelikle ilgili bilgi almak için,
0212.244 97 95 no'lu telefonu arayınız)

YURTDIŞI ABONE KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 50 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 100 Dolar

BASILDIĞI YER
Ezgi Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Kazım Dinçol Sitesi
No: 81 Kat 2 No: 229 Tel: (0212) 501 93 75

DAĞITIM ŞİRKETİ
Merkez Dağıtım

ISSN: 1304-6756
YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli

Aydökümü

Kolomb'u nasıl bilirdiniz?

Geçtiğimiz sayı kapak yaptığımız Leonardo da Vinci'nin tarihsel rolüne ilişkin olumlu değerlendirmeler yapılır. Fakat, Da Vinci ile aynı dönemde yaşamış ve Batı Uygarlığı'nın şafağının bir diğer anıt ismi Kristof Kolomb'un gerek kişiliği gerekse onunla simgelenen süreç hâlâ tartışma konusudur. Ölümünün üzerinden tam 500 yıl geçtiği halde… Hatta diyebiliriz ki, tartışma yeni alevleniyor. Kahraman diyen de var, lanetleyen de. İşte bu sayımızda, 500 yıldır üstü örtülen, timsah gözyaşlarıyla hasır altı edilen "Kolomb İddianamesi"ni okurlarımıza sunuyoruz. Dosyadaki yazıları Nalân Mahsereci ve Ender Helvacıoğlu kaleme aldı ama, gerçek yazarlar Latin Amerika'daki milyonlar olsa gerek. İlgi ile okunacağını umuyor ve son değerlendirmeyi okurlarımıza bırakıyoruz: Kristof Kolomb'u nasıl bilirdiniz?

Yaşamının son yıllarında da olsa bizim de zaman zaman dem aldığımız, ülkemizin önde gelen Marksist felsefecilerinden Selahattin Hilâv'ı bir yıl önce kaybetmiştik. Hilâv'ı okurlarımıza anımsatmak istedik. Ruken Kızıler'in hazırladığı geniş dosyaya, Hilâv'ın kızı ve yakın dostları Zeynep Talu, Leyla Erbil, Ahmet Oktay, Demir Özlü ve Uluğ Nutku katkı yaptılar. Kendilerine teşekkür ediyoruz.

Dünya Kupası başlıyor. Ülkemizde zaten herkes futbol uzmanıdır ama, biz yine de bu konuyu atlamak istemedik. Futbol maçlarının teknik analizlerini yapan bir firmada çalışan Hasan Gören arkadaşımız, geçtiğimiz ay yoğun olarak Fenerbahçe'yle uğraştığı halde bizi de kırmadı. Futbolun temel prensiplerini aktaran bir makale kaleme aldı. Gören, Dünya Kupası analizleriyle yazılarına devam edecek.

Azeri dostumuz İsmihan Yusubov epeydir yazmıyordu; hem biz hem de okurlarımız en ağır konuları tatlı tatlı anlatan Yusubov'u özlemiştik. "Matematiksel ispatın felsefi, psikolojik ve fizyolojik bileşenleri" başlıklı makalesini, adından korkmadan okumalarını, tüm okurlarımıza özellikle öneriyoruz.

Hasan Torlak'ın Anadolu bitki varlığını, Anatanrıça inancıyla ilişkilendirerek anlattığı, Doç. Dr. Adnan Erkuş'un batıl inançları bilimin ışığında incelediği, Dr. Tuğrul Atasoy'un kuşlar arası iletişimi farklı bir açıdan ele aldığı makaleler ve her zamanki gibi "İkili Sarmal" ve "Kıvılcımlı Hazinesi" köşelerimizle zengin bir sayı hazırladığımızı düşünüyoruz.

***

Çivril Temsilcimiz ve yazarımız Mümtaz Başkaya'nın annesi vefat etti. Bilim ve Gelecek dergisi çalışanları olarak Başkaya ailesinin acısını paylaşıyor, başsağlığı diliyoruz. "Göğe Bakma Durağı" adlı bölümün yazarı psikiyatrist Alper Hasanoğlu bir kalp rahatsızlığı geçirdiği için köşesine bu ay ara verdi. Kendisine geçmiş olsun diyoruz.

Bir de güzel haber: Yazarımız Bener Ergüngör, 3 Haziran'da evleniyor. Kendisine ve eşine mutluluklar diliyoruz.

Dostlukla kalın…

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

■■ PARANTEZ

Ender Helvacıoğlu
Ölümünden 500 yıl sonra
Kristof Kolomb'un cenaze töreni: Tarihe ölüm! 4

■■ KAPAK DOSYASI

Nalân Mahsereci
Batı Uygarlığı büyük suçlar işleyeceği
Amerika'ya onunla ayak bastı:
Aranıyor: Kristof Kolomb 7

Doç. Dr. Adnan Erkuş
Batıl inanışların psikolojisi ve bilimsel mekanizması 24

Doç. Dr. İsmihan Yusubov
Matematiksel ispatın felsefi,
psikolojik ve fizyolojik bileşenleri 30

Dr. H. Tuğrul Atasoy
Kuşları dinlemek, geçmişimizi dinlemektir. ..... .39

■■ KIVILCIMLI HAZİNESİ / Dr. Hikmet Kıvılcımlı
Irak Medeniyeti ana,
Mısır Medeniyeti yavrudur. 42

■■ İKİLİ SARMAL / Dr. Kenan Ateş
Gen dopingi 48

Hasan Torlak
Anatanrıça inancının bitkisel kaynakları 51

Hasan Gören
Bir futbol maçının anatomisi - 1. ..... .58

■■ İZ BIRAKANLAR / Ruken Kızıler 64
Zeynep Talu Hilâv, Leyla Erbil
Demir Özlü, Selahattin Bağdatlı,
Ahmet Oktay, Uluğ Nutku anlattı...
Düşünce sularımızda cesur ve güçlü kulaçlar:
Selahattin Hilâv ..... .64

■■ BİLİM GÜNDEMİ / Nıvart Taşçı 80

■■ YAYIN DÜNYASI / Nalân Mahsereci-Volkan Tozan..... 84
Erdem Sönmez
Althusser ve İdeoloji ..... .84

■■ BRİÇ / Lütfi Erdoğan 87

■■ MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Nesin 88

■■ GO / A. Utku Üzülmez 90

■■ FORUM 92

■■ BULMACA / Hikmet Uğurlu 96

KAPAK DOSYASI **4**

Kolomb iddianamesi

Amerika'yı "keşfetme"nin pratiği ve teorisi...

Batı Uygarlığı büyük suçlar işleyeceği Amerika'ya
Kolomb ile ayak bastı...

ARANIYOR: KRİSTOF KOLOMB



Büyük Hırsızlık, Soykırım, Irkçılık,
Bir Kültürün Yok Oluşunu Başlatan
Tecavüz, İşkence ve Yerli Halkın
Sakat Bırakılması ve
Büyük Yalanın Kışkırtıcısı
500 Yıllık Turizm
Amerikan Yerlilerinin Görüşü
Bu Afişi de Çalın – Zaten Her Şeyi Çaldınız

Kolomb kahraman mı, suçlu mu? Devrimci mi, yıkıcı mı?..



Doç. Dr. Adnan Erkuş'un makalesi: **24**

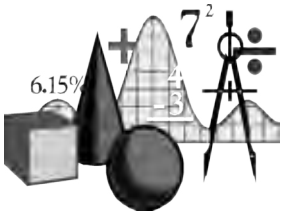
Batıl inanışların psikolojisi ve bilimsel



Batıl inanışlarda bir önerme vardır: "Y, X'ten dolayı meydana gelir" veya "X, Y'ye neden olur". Örneğin, "Karakedi uğursuzluk getirir", "Gece saat 03.00'de veya güneş tutulduğunda deprem olur", "Kolye takmak uğur getirir", "Şu otu içersen, şu hastalık iyileşir" gibi. Gelin bu gibi ilişkilerin ne kadar gerçek ya da ne kadar sanal olduğunu ve üstteki gibi "bilgiler" ve bilimsel bilgi arasındaki farkı irdeleyelim...

Doç. Dr. İsmihan Yusubov'un makalesi **30**

Matematiksel ispatın felsefi, psikolojik ve fizyolojik bileşenleri



Burada biz matematik ispatı, onun felsefesi, psikolojisi ve fizyolojisini temel çizgileriyle, bir taslak halinde ele almayı düşünüyoruz; daha sonra bileşenlerin her biri kısmen daha ayrıntılı olarak tartışılacak. Bu arada doğal olarak matematiğin kendisine, onun içyapısı ve diğer bilim dallarıyla olan ilişkilerine de kısaca değinilecek. Başlamak işin yarısıdır derler; hadi başlayalım.

KIVILCIMLI HAZİNESİ **42**

Hikmet Kıvılcımlı'nın makalesi:

Irak Medeniyeti ana, Mısır Medeniyeti yavrudur

Mısır'da gerek medeniyet öncesi (Predinastik ve Protodinastik Çağlar), gerekse medeniyet başlarken Irak Medeniyeti'nin inkâr edilemez etkileri belirmiştir. Bütün bulgular, ilk etkinin Irak'tan geldiğini, Mısır'da önce aynen taklit edildiğini; sonra, orijinal Mısır Medeniyeti kendi şartları içinde geliştikçe, yavaş yavaş Irak etkisinden sıyrılarak kendi kişiliğini bulduğunu açıkça ispat eder.



İKİLİ SARMAL **48**



Dr. Kenan Ateş bu ay **gen dopingini** yazdı...

Bilim çevrelerince, 1996 Atlanta Olimpiyatları "steroid", 2000 Sydney Olimpiyatları "EPO" ve 2004 Atina Olimpiyatları da "büyüme hormonu olimpiyatları" olarak adlandırıldı. Öyle görünüyor ki, 2008 Pekin ya da 2012 Londra Olimpiyatları "gen dopingi olimpiyatları" olarak tanımlanacak. Bir yöntemi tespit edecek test geliştirildiğinde dopingciler daha başka yöntemler buluyor...

Hasan Torlak yazdı: **51**

Anatanrıça inancının bitkisel kaynakları



Anatanrıça "koruyan" ve "kurtaran"dır. O göğüslerinde yetiştirdiği bitkilerinden süt akıtarak insanları besleyendir. O bitki tohumlarından döllenen ve bitkiler gibi doğurandır. O kendisine tapınanlara dağ, tepe, ağaç ve ot şeklinde gözükendir. İnsanlar öldükten sonra bile, onların bitkiler gibi tekrar yeşermesini sağlayandır...

Hasan Gören'in makalesi: **58**

Bir futbol maçının anatomisi

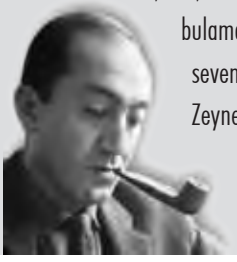
Bir topun bulunduğu her yerde herkes tarafından kolayca oynanıp izleyenlerce de kolayca anlaşılabilen, kuralları çok basit bir oyun futbol. Herkes bu oyundan kendisi için bir başarı ve haz payı çıkartabilmekte. Ancak akla iki soru takılıyor: Kurallarındaki basitlik oyunun basitliği anlamına geliyor mu? Herkesin gözü önünde olup bitenler taraflarca nasıl farklı yorumlanabiliyor? Bir futbol maçında olup bitenlerin çözümlemesini yaparak, bu sorulara yanıtlar arayalım...



İZ BIRAKANLAR **64**

Selahattin Hilâv'ı yeniden tanıyoruz

Başkalarının ayağını sakınarak soktuğu sularda Hilâv cesur ve güçlü kulaçlar atmış, pek çok ilke imza atmış ve böylelikle kültür dünyamızın inşasında önemli bir rol üstlenmiştir. Onun düşüncesinin bazı köşe taşlarını vermeye çalıştık. Kitaplarında bulamayacağımız insancıl, dost, alkolü ve güzeli seven iç dünyasını ise yakın çevresinden kızı Zeynep Talu Hilâv, Leylâ Erbil, Demir Özlü, Ahmet Oktay, Selahattin Bağdatlı, Uluğ Nutku ve Ruken Kızıler bizlere aktarıyor...



Ölümünden 500 yıl sonra Kristof Kolomb'un cenaze töreni

Tarihe ölüm!

1492'de Amerika'yı "keşfeden" Kristof Kolomb, bundan tam 500 yıl önce, 20 Mayıs 1506'da hayata gözlerini yummuştu. Peki, 500 yıl sonra "Kolomb'a ölüm!" diye haykırmanın anlamı nedir? Demek ki Kolomb henüz ölmemiş. Ama öyle gözüküyor ki cenaze töreni yakın. İmamın "Nasıl bilirdiniz?" sorusuna verilecek yanıt çok önemli. "Kolomb'a ölüm!" sloganı, "Tarihe ölüm!" sloganı ile taçlandırılamazsa, Kolomb'un hesabı kesilemez. Öyle bir noktadayız ki bugün, Homo sapiens tarihin sonunu getiremezse, kendi sonunu getirecektir...

Ender Helvacıoğlu

Tam da Irak'ta, Amerikan askerlerinin Bağdat'a girip Saddam heykellerini yıktıkları sırada, dünyanın bir diğer ucunda, Venezüella'da da benzer bir eylem gerçekleştiriliyor, ama orada Kolomb heykelleri yıkılıyordu. Meydanlarda toplanmış kitleler "Kolomb'a ölüm!" diye haykırıyordu.

1492'de Amerika'yı "keşfeden" ünlü İspanyol kâşif Kristof Kolomb, bundan tam 500 yıl önce, 20 Mayıs 1506'da hayata gözlerini yummuştu. Peki, 500 yıl sonra "Kolomb'a ölüm!" diye haykırmanın anlamı nedir? Yazımızda bu sorunun yanıtını bulmaya çalışacağız.

Tarihte "hesap kesmek"

Gazeteciler, Çin Devrimi'nin liderlerinden ve ÇHC Devlet Başkanı Çu En Lay'a 1789 Fransız Devrimi'ni nasıl değerlendirdiğini sorduklarında Lay ilginç bir yanıt vermiş: "Sağlıklı bir değerlendirme için henüz erken". Çu En Lay'ın tarih kavrayışını daha iyi anlayabilmek için bir başka anekdot aktaralım: Yine soruyorlar, "Devrimin liderleri Mao, Çu Teh, siz oldukça yaşlısınız. Öldüğünüzde sağcılar iktidarı ele geçirirse ne olur?" Çu En Lay sakin sakin yanıtlıyor: "Çin'e 3000 yıl feodaller hükmetti. Bir 3000 yıl da sağcılar hükmeder. Sonra yine biz geliriz!"

Tarihte "hesabın kesilmesi" o kadar kolay değil. Kesildiği sanılıyor ama, bazen yüzyıllar sonra henüz kesilemediği ortaya çıkabiliyor. Çu En Lay ne kadar da haklı. Fransız Devrimi'nin üzerinden henüz 200 küsur yıl geçmiş; daha dün gibi. Bakın, Kolomb'un 500 yıl önceki eylemi, hâlâ nasıl da birbirine zıt değerlendirmeleri doğurabiliyor. Batı Uygarlığının ilk büyük kahramanlarından Kolomb, dünyanın başka bir yerinde milyonlar tarafından lanetlenebiliyor; yani eylemi hâlâ keskin bir tartışma konusu. Bırakalım Kolomb'u, insanlık henüz 1500 yıl önceki Hz. Muhammed eyleminin hesabını kesebildi mi? Nerede kaldı hesap kesmek; karikatürünü bile yayınlayamazsınız!

Bu durumun birinci nedeni, tarihin motorunun "büyük insanlar"ın eylemleri değil, sınıf mücadeleleri olmasıdır. Tarihin vitrinine çıkan insanlar, bilincinde olsunlar ya da olmasınlar, temsil ettikleri toplumsal sınıfların öncüleri olarak boy gösterirler. Yaptıkları eylemler de o sınıfın tarihinin bir parçasıdır. Sınıflarının yaşamı sürdükçe; hatta daha da ötesi, o anda bulundukları tarihsel konumları (ezen-ezilen, sömüren-sömürülen vb. konumlar) çok farklı biçimler alarak da olsa devam ettikçe, hesaplarının kesildiği tam olarak söylenemez. Örneğin 2000 küsur yıl önceki Roma-Spartaküs savaşı bitti mi? Eğer bitmiş olsaydı, 20. yüzyılın başında Alman işçi sınıfı kendilerine "Spartakist" diyen sosyalistler önderliğinde ayaklanır mıydı? Sonuç yine aynı oldu: Rosa ve yoldaşları, bu kez çarmıha gerilerek değil daha "modern" bir yöntemle, kafalarına kurşun sıkılıp nehre atılarak katledildiler. Olsun! Hesabın kesildiğini kim söyleyebilir? Ne Roma'nın hesabı kesilmiştir henüz, ne de Spartaküs'ün. Kısacası, farklı sınıflar ve zıt konumlar devam ettikçe farklı değerlendirmeler de devam edecektir. Kolomb'un, Atlantik'in bir yakasında kahraman, diğer yakasında ise lanetli olmasının, henüz ortak bir fikre varılamamasının bir nedeni budur.

Bu durumun ikinci nedeni, tarihin gelişiminin çizgisel ve evrimsel değil, çatallı ve sıçramalı oluşu-

dur. Eğer çizgisel olsaydı, çeşitli sınıflar ve onların temsilcileri resmi geçit yapar gibi birbiri ardı sıra sahne alırlar ve hesaplar kesile kesile yürünürdü. Fakat tarihin ilerleyişi son derece kaotik. Sıçramalarla, geri dönüşlerle, patlamalarla ve çöküşlerle dolu. Öte yandan Herakleitos'un ırmağı Nil gibi çölde salına salına akmıyor; Amazon misali ortamı bir ağ gibi sararak akıyor. Akışın öncülüğü çok değişken, bir dönem önde giden bir süre sonra geriye düşebiliyor. Biraz indirgemecilik yapma pahasına denilebilir ki, tarih "toplumsal mutasyonlar"la ("devrim" de diyebiliriz) ilerliyor. Dolayısıyla tarih yeniden ve yeniden ve her defasında farklı olarak yazılıyor. Genel kural, tarihi yapanın, tarihi yazdığıdır. Tarihi yapmak herhangi bir toplumun tekelinde değil. İşte bugün "Kolomb'a ölüm!" diye haykıranlar da tarih yapmaya başladılar. Yazacakları tarih de farklı olacaktır; sloganlarından anlaşılıyor.

Bunlara bağlı üçüncü bir neden, tarihin iç içe geçen ve birbirini kapsayarak gelişen süreçlerle oluşmasıdır. Bir çekirdeğin giderek bir meyveye dönüşmesi, bir ceninin bir insana dönüşmesi veya -biraz kabalaştırarak söyleyelim- bir "matruşka" gibi. Tarihin gelişimi kaotiktir ama, giderek daha kapsayıcı bir sentezin (düzenin) oluşmakta olduğu gözlenebilir. Yeni bir süreç, eski süreci kapsayarak oluşur. Bu kapsama; kopma, harmanlama, damıtma ve aşma aşamalarıyla gerçekleşir. Böylece eskinin ana süreci, yeni dönemde bir alt aşamaya dönüşür. Yeni sentez, geçmişten geleceğe kapsadığı ve bir alt aşamaya dönüştürdüğü eski süreci yeni baştan değerlendirir ve daha doğru biçimde yerli yerine oturtur. Sınırlılıklar, ancak sınırlar genişlediği zaman ortaya çıkabilir. Ancak o zaman daha olgun bir değerlendirmeye kapı aralanabilir. İşte yeni ve daha kapsayıcı bir sentezin ilk adımlarından birini oluşturan bir devrimin liderlerinden olan Çu En Lay'ın Fransız Devrimi'nin değerlendirmesi için "henüz erken" demesinin nedeni bence budur. Böyle bir sözü 19. yüzyıl Marksistleri'nden doğal olarak duyamazsınız (Marx da dahil). Onlar için Fransız Devrimi'nin yeri nettir. 20. yüzyıl Marksistleri'nin sezdiği yeni sentez gelecekte gerçekleşirse eğer, Fransız Devrimi herhalde, belki daha başat bir yere değil (belli de olmaz, belki daha da başat bir yere) ama daha net bir yere oturacaktır yeni tarih tablosunda. Kolomb eylemi de aynı kaderi paylaşacak. İnsanlık gelecekte Kolomb'u daha sakin ve daha olgun bir biçimde değerlendirerek yerli yerine oturtacak; yani hesabını kesecek.

Şimdi bütün bu yazdıklarımız ışığında Kolomb eylemine daha yakından bakalım.

Kristof Kolomb kimdir?

Kişilik olarak değil, tarihsel olarak çözümlemeye çalışalım: Kristof Kolomb kimdir? Büyük bir uygarlığın doğuşunun simgelerinden biri olan müthiş bir devrimci mi? Yoksa -bilincinde olsun veya olmasın- tarihin en büyük kıyımlarından birinin başlamasına yol açan eylemin öncüsü mü? Kahraman mı, lanetli mi? Şu anda her ikisi de. Gelecekte? Bazı şeyler seziyoruz ama, tam olarak bilemiyoruz; "henüz erken"…

Kristof Kolomb "tarihin bir kör aleti" olarak değerlendirilebilir mi? Bilindiği gibi bu Marx'ın deyimidir. Marx, 1853 yılında yazdığı "Hindistan'da İngiliz egemenliği" adlı makalesini şöyle bitirir:

"Hindistan'da bir toplumsal devrim yaratırken, İngiltere'nin, en aşağılık menfaatleri göz önünde tutarak hareket etmiş ve amaçlarına varmak için budalaca davranmış olduğu besbellidir. Ama önemli olan, işin bu yanı değil. Önemli olan, insanlığın kendisini bekleyen geleceği, Asya'nın bugünkü durumunu alt üst eden bir devrim olmaksızın gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğidir. Gerçekleştiremeyeceği doğruysa, İngilizler'in cürümleri ne olursa olsun, bu cürümleri, sözü geçen devrimi ortaya çıkarmış olmalarından dolayı tarihin birer kör aleti olarak görmemiz gerekir. Öyleyse, eski bir dünyanın yıkılışını seyrederken ne kadar hüzün duyarsak duyalım, Goethe ile birlikte şöyle seslenebiliriz: 'Neşemizi artırdığına göre, bu acı bizi üzmeli mi? Timur'un boyunduruğu sayısız insan hayatını ezmedi mi?'" (K. Marx – F. Engels, Sömürgecilik Üzerine, Gerçek Yayınevi, Çev.: Selahattin Hilav, Birinci Baskı, Ekim 1966, s.35.)

Bugün emperyalizme direnenler, sadece "Kahrolsun Bush!" demekle yetinmiyorlar, "Kahrolsun Kolomb!" da diyorlar. Aslında "Kahrolsun Tarihiniz!" demek istiyorlar. Sonuçta yeni bir tarih yazılacaktır ve Kolomb da orada yerini alacaktır.

Marx bu satırları yazdığında Avrupa'da sanayi devrimlerinin doruğu yaşanıyordu ve "insanlığın kendisini bekleyen geleceği" önce kapitalizm ve ardından sosyalizm olarak düşünülüyordu. Bu bakış açısıyla İngilizler, ne kadar barbarca davranırlarsa davransınlar, Hindistan'da kapitalizmin (dolayısıyla sosyalizmin) yolunu açan "tarihin kör aleti" olarak değerlendiriliyorlardı. Benzer biçimde, Kolomb ve ardılları da, Amerika'da tarihin önünü açan "kör aletler" olarak nitelendirilebilir.

Eğer tarih çizgisel bir hat izliyorsa, yani bütün dünya için sosyalizm ancak kapitalizm sonuna kadar yaşandıktan sonra gündeme gelebilecekse, Marx haklıdır. Ama böyle olmadı, tarih kendine başka bir mecra buldu. Sosyalizm, ezilen dünyada, kapitalizmden değil, anti-kapitalizmden çıktı. Bilindiği gibi 20. yüzyılın kapitalizmi aşma ve sosyalizme ulaşma pratikleri, kapitalizmin en ileri gittiği yerlerde değil, Rusya ve Çin gibi kapitalizm açısından oldukça geri

bölgelerde, kapitalizme direnerek ortaya çıktı. Hadi Rusya ve Çin'i bir kenara bırakalım, çünkü oralarda geri dönüşler yaşandı ve yeniden kapitalizm yoluna sapıldı. Peki, günümüz pratiğine bakarsak ne görüyoruz? Eğer Marx haklı olsaydı, bugün Latin Amerikalı sosyalistler "Kolomb'a ölüm!" diye değil, "Yaşasın Kolomb!" diye haykırırlardı. Yani şu veya bu düzeydeki kapitalizme direnme (ve aşma) atağı "Kolomb'a ölüm" sloganıyla geliyor, "Yaşasın Kolomb" sloganıyla değil. Ne dersek diyelim, yeni bir tarih (yeni bir sentez), Kolomb'a (veya Hindistan'ı sömürgeleştiren İngilizler'e) direnilerek oluşturuluyor, Kolomb'u (veya Hindistan'ı sömürgeleştiren İngilizler'i) destekleyerek değil. Bugün Latin Amerikalı sosyalistler tarihten bir esin kaynağı arayacak olsalar, Kolomb'u ve ardıllarını mı bulacaklar, yoksa onlara bir şekilde direnmiş olan Aztek ve İnka imparatorlarını veya "ilkel" yerlileri mi? Bolivya'da yeni iktidara gelen Morales'in, resmi yemin töreninden birkaç gün önce, 20 bin kızılderilinin katıldığı ve İnka geleneklerine göre düzenlenen "taç giyme" törenine Güneş Rahibi olarak katılması ve Bolivya'nın yerli halkı tarafından İspanyollar'ın gelişinden 500 yıl sonra ilk "resmi" lider olarak kutsanması ilginç değil mi? Dikkat edelim, esin kaynakları Kolomb değil, Güneş Rahipleri!

Bugün sosyalizme ulaşmaya (veya emperyalizme direnmeye diyelim) çalışanlar, Kolomb ve ardıllarından değil, Kolomb ve ardıllarına direnenlerden esinleniyorlar. Demek ki, daha derinlere kepçe atan başka bir süreç başlamıştır ve o süreç Kolomb'la simgelenen eylemi -şimdilik- olumlu bir yere koymuyor. "Şimdilik" dedik; çünkü yeni süreç henüz kopma aşamasındadır, dolayısıyla eleştiri dozu yüksektir. Kendini tarihe kabul ettirebilmesi için Kolomb'u öldürmesi gerekiyor. Süreç henüz "yiğidi öldürme" aşamasındadır; hele bir öldürsün, sonra "hakkını verecektir".

"Kolomb kimdir?" sorusunun nihai yanıtı gelecekte verilecek. Kolomb 500 yıldır bir "kahraman" ve "öncü" idi. Fakat kimin kahramanı ve öncüsü?: Burjuva Batı Uygarlığının. Batı Uygarlığı bir insanlık sentezi yaratamadı, sınıflılığı aşamadı. Yaratamamasının nedeni sadece geldiği son aşama (emperyalizm) değil; kökenindeki yıkıcılık ve yok edicilik. Daha doğrusu, yıkıcı ve yok edici bir devrimcilik. İşte bu nedenle bugün emperyalizme direnenler, sadece "Kahrolsun Bush!" demekle yetinmiyorlar, "Kahrolsun Kolomb!" da diyorlar. Çünkü onlar aslında "Kahrolsun Tarihiniz!" demek istiyorlar.

Bu nedenle, Kolomb'u "tarihin kör aleti" olarak nitelemek de onları tatmin edemez. Gelinen noktada "alet"ler tartışılmıyor, tarihin kendisi tartışma konusudur artık. Yeni bir tarih yapılıyor. Sonuç itibariyle yeni bir tarih yazılacaktır ve Kolomb da orada yerini alacaktır.

"Nasıl bilirdiniz?"

Bir kişi, tarihsel ve toplumsal anlamda, ne zaman ölür? Biyolojik yaşamı sırasında gerçekleştirdiği pratiği, toplumun pratiğinden bir daha geri dönmemecesine çekildiği, artık bir esin kaynağı olma potansiyelini yitirdiği zaman. Yani "müzelik" olduğu zaman. Yani "ölümsüzleştiği" zaman. "Ölümlü olma" niteliği "yaşam"ın en temel kıstaslarından biriyse, "ölümsüzlük" de gerçek ölüm anlamına gelir. Bir paradoks gibi ama, gerçek bu: "Ölümsüz" olduğumuz zaman ölürüz.

Kitleler neden "Kolomb'a ölüm!" diye bağırıyorlar? Kolomb zaten 500 yıl önce ölmedi mi? Hayır! Demek henüz ölmemiş ki, birileri bugün hâlâ onu öldürmeye çalışıyor. Aslında onlar -bilincinde olsunlar veya olmasınlar- Kolomb'u ölümsüzleştirmeye, yani temsil ettiği pratiği "müzeye koymaya" çalışıyorlar.

Bugün "Kolomb'a ölüm!" diye haykıranları, ironik bir biçimde, yeni tarihin "kör aletleri" olarak nitelendirebiliriz. Henüz yeni tarihin ilk aşamalarındayız. Ve galiba, 500 yıl sonra, Kolomb gerçekten ölüyor. İnsanlık galiba, artık Kolomb'a ihtiyaç duymayacağı bir dönemin eşiğine geliyor. Kristof Kolomb müzeye kaldırılıyor. Asıl cenaze törenidir bu! Cemaat bugün "Kolomb'a ölüm!" diye haykırıyor. Çok değil bir süre sonra imam soracak, "nasıl bilirdiniz?" diye. Bu soruya verilecek yanıt çok önemli; Kolomb'un gerçekten ölüp ölmediğini gösterecek.

Yeni tarihi yapanlar, bir insanlık sentezi yaratabilecekler mi? Yapacakları Kolomb analizi bunun kıstaslarından biri olacaktır. Laboratuvarlarında "Yıkıcı Kolomb" ile "Devrimci Kolomb"u ayrıştırabilecekler mi? Kolomb'ların yapamadığını yapabilecekler mi? Yiğidi öldürdükten sonra hakkını verebilecekler mi? Hesabı kesebilecekler mi?

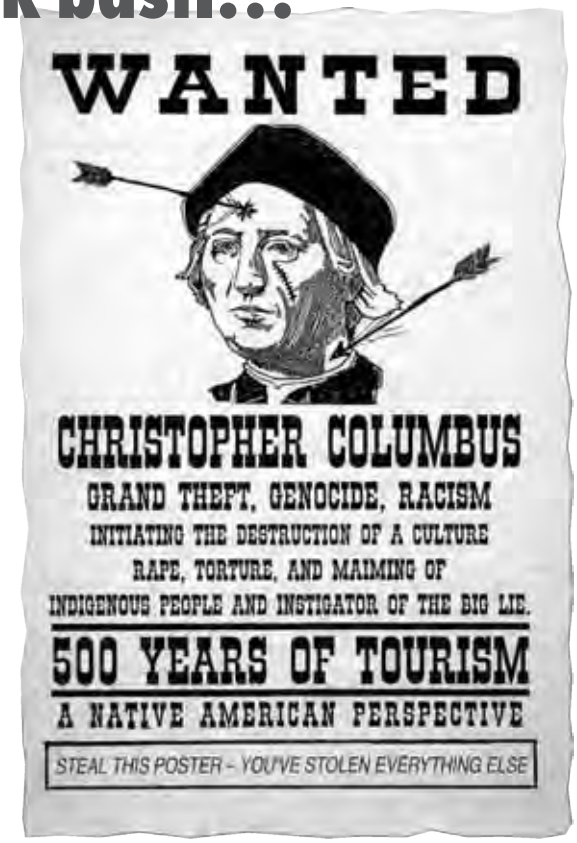
Sınıflılığa (tarihe) son verme potansiyeline sahip bir sınıf bunu yapabilir ancak. İnsanlık, ilk kez bu olgunluğa ermiş gözüküyor. "Kolomb'a ölüm!" sloganını, "Tarihe ölüm!" sloganı ile taçlandırabilme olgunluğudur bu. Öyle kapsamlı bir tarih yapımıdır ki, tarihin sonunu getirecektir.

Yazımızın başına dönelim. Tarihte hesap ne zaman kesilebilir? Atalarımız (ve analarımız) yanıtı vermiş aslında: Kıyamet gününde. İlk kıyamet tarihi başlatmıştı; son kıyamet ise tarihi bitirecektir. Herkes gibi Kolomb da hesap verecek o gün. Yıkıcılığı Kolomb'un suçudur ama, devrimciliği onu kurtaracak. İnsanlık imamın "Nasıl bilirdiniz?" sorusuna, bence "İyi bilirdik" diye yanıt verecek. Bu "İyi bilirdik" deyimi, hepimiz biliriz ki, işini bitirmiş olmanın verdiği rahatlık, olgunluk ve kapsayıcılığın getirdiği affediciliğin bir yansımasıdır. Ve Kristof Kolomb işte o zaman defnedilecek: Kolomb ölümsüzdür!

Son bir not: Öyle bir noktadayız ki bugün, *Homo sapiens* tarihin sonunu getiremezse, kendi sonunu getirecektir…

Batı Uygarlığı büyük suçlar işleyeceği Amerika'ya onunla ayak bastı…

ARANIYOR: KRİSTOF KOLOMB



Büyük Hırsızlık, Soykırım, Irkçılık,
Bir Kültürün Yok Oluşunu Başlatan
Tecavüz, İşkence ve Yerli Halkın
Sakat Bırakılması ve Büyük Yalanın Kışkırtıcısı

500 Yıllık Turizm

Amerikan Yerlilerinin Görüşü
Bu Afişi de Çalın – Zaten Her Şeyi Çaldınız.

Nalân Mahsereci

1992'de, Amerika'nın "keşfedilişinin" 500. yılı kutlamaları yapılır; Kolomb yılı ilan edilen bu yılı, Batı Uygarlığı, "kahraman" Kolomb'un kahramanlıklarını övgüyle anlatan filmler, kitaplar, paneller, sergilerle karşılarken; Amerikan yerlileri, "suçlu" Kolomb'un suçlarını ABD'nin New Mexico eyaletinde astıkları afişle (1) böyle anlatıyorlardı.

Batı'nın "kahramanı", Amerikan yerlilerinin "suçlusu"

Kıta yerlileri bu dönemde, "keşif"in ve "Kolomb"un kendileri için taşıdığı anlamı dünyaya duyurmak için, bir dizi toplantı düzenledi. 1987'de Ekvator'da toplanan Amerika Kıtaları arası Konferansı'nı, yine aynı yıl Bogota'da, 1990'da Brezilya'da, 1991'de Guatemala'da gerçekleşen buluşmalar izledi. Bolivya yerlileri, "500 Yıllık Direniş" sloganını benimsemişlerdi. Meksika'da, 23 örgütün katılımıyla 500 Yıllık Yerli ve Halk Direnişi Meksika Konseyi kuruluyordu. Guatemala'da ise, Maya Yeni Uyanış Koordinasyonu oluşuyordu (2).

Batı, "Amerika'nın keşfi" ve Kolomb'u en uygun aracıyla anıyor: Para.



Amerika kıtaları yerlilerinin tarihsel süreçlerinin doğal akışı içinde, binlerce yıldır yaşadıkları bu topraklarda 500 yıl önce olan neydi? Kolomb ile birlikte kıtaya ayak basan Batı tarafından, tarihsel süreçlerine müdahale edilmiş; kapitalizmin eşiğindeki "Batı tarihine" dahil edilmişler, "küreselleştirilmişler"di. Batı Uygarlığı tarafından "keşfedilmenin" bedeli ağır olmuştu: Tüm varlıklarıyla yok oluş. Topraklarını, doğal kaynaklarını, özgürlüklerini, kültürlerini ve milyonlarcası için yaşamlarını yitiriş… Kanlı "keşif" iki doğuma yol açacaktı: Sonraki 500 yıl boyunca dünyaya egemen olacak kapitalist üretim sistemin doğumu için gerekli ilk sermaye birikimi, önemli oranda Amerika kıtala-

rındaki talan ve sömürüyle oluşuyordu. Öte yandan, kıtanın kuzeyindeki topraklarda, Avrupa'dan göçenlerle, Batı Uygarlığı'nın ifrazatı ABD doğuyordu. Doğumlarındaki kıyım, sömürü ve zorbalık, her ikisinin de kültüründeki baskın karakter olacaktı…

Batılı tarihçilere sorarsanız, Batı'nın temsil ettiği "ileri kültürün", "uygarlığın", Amerika kıtalarındaki "ilkellere" götürülmesiydi olan biten. ABD'de ve Avrupa'da okutulan ders kitapları böyle yazıyordu. Haktı, sahip olduklarını hak etmeyen "ilkellerin" her şeyini ele geçirmek; "keşfetmek"ti bunun adı. Ama 500 yıl gibi, uygarlık tarihi açısından bakıldığında pek uzun sayılmayacak bir süreç sonunda, "tarih" değişmeye başlayacaktı. Amerikan yerlileri, 500 yıllık keşif tarihini, sömürü tarihi olarak yeniden yazmaya başlıyorlardı.

Venezüella Devlet Başkanı Hugo Chavez, 2002'de Kolomb'un kıtaya ayak basmasının yıldönümü olarak kutlanan 12 Ekim'i, 500 yıl boyunca sömürgeciler tarafından katledilen milyonlarca yerli için "Direniş Günü" ilan etti. Artık 12 Ekim'de Venezüella'da kutlanacak olan kıtanın keşfi değil, yerlilerin "kâşiflerine" direnişiydi.

12 Ekim 2004 ise, tarihte ezilenler açısından heyecan verici bir başka dönemeci işaretliyordu. Bu gün, yerli halkın Kolomb'la birlikte kıtaya ayak basan Batı Uygarlığı ile sembolik hesaplaşmasına sahne olacaktı: Venezüellalılar, "keşfin" yıldönümünde, başkentleri Caracas'taki Kolomb heykelini yıkıyor, kaidesine "Kolomb = Bush defol!" sloganları yazdıkları heykeli Chavez'in konuşma yapacağı alana sürüklüyor; "Kolomb'a ölüm" haykırışlarıyla bir ağaca asıyorlardı…

Kolomb, 1492'de Güney Amerika'nın doğusundaki adalara ayak bastığı yolculuktan 14 yıl sonra, 20 Mayıs 1506'da ölmüştü. Bu yazının yazıldığı tarihten tam 500 yıl önce. Amerika kıtalarının "keşif tarihinin" değişmesi için nasıl 500 yıl geçmesi gerektiyse; "uygarlık taşıyıcısı büyük kahraman" Kolomb sembolünün değişmesi için de 500 yıl geçmesi gerekecekti. Artık Kolomb, "büyük hırsızlık, soykırım, ırkçılık, bir kültürün yok oluşunu başlatma, tecavüz, işkence ve yerli halkı sakat bırakma, büyük yalanı kışkırtma" suçlarından mahkûm edilmiş ve Batı Uygarlığı kadar, onun ifrazatı ABD ve Bush'u da temsil eden bir suçluydu…

Yazının devamı, Kolomb'un ve temsil ettiği Batı Uygarlığı'nın Amerika kıtalarını ele geçirme sürecindeki suçlarını özetleyen bir iddianame olarak da okunabilir. 1492 Nisan'ında, Kolomb'un keşif yolculuğuna onay veren Katolik Krallar'ın, kendi imzalarıyla mahkemelere ilettikleri, "Hepinize ve her birinize duyururuz ki, Colomb nam kişi ile birlikte işbu karavellerle yola çıkan kişiler, hiçbir suç nedeniyle mahkemelerinizce ve duruşmalarınızda yargılanmayacaklardır" yazılı Emirname'yi (3), 500 yıl sonra yırtıp atmanın vakti gelmiştir.

Kolomb'un yaşamöyküsü: özet

Kristof Kolomb (1451-20 Mayıs 1506), Cenovalı denizci ve "kâşif". 1492'de Atlantik Okyanusu'nu aşarak Kuzey Amerika'ya ulaşan ilk Avrupalıdır. Bu yolculuğunu İspanyol bayrağı altında yapmıştır. Amerika'yı keşfetmeden önce, Osmanlı Devleti dahil, tüm güçlü devletlerden yardım istemiştir, sonunda İspanya, Kolomb'a yardım etmeyi kabul etmiştir.



Kristof Kolomb, Amerika kıtasının Batı tarafından bulunmasına ve Avrupa'ya açılmasına öncülük etti. Bununla birlikte yeni kıta adını Kolomb'la aynı dönemde yaşamış ve 1497 ya da 1499'da Güney Amerika'ya ulaşmış olan Amerigo Vespucci adında bir İtalyan'dan aldı.

Mısırlı ve Fenikeli denizciler, Viking denizcisi Kızıl Erik (Leif Eriksson) ve Zeng He yönetimindeki Çin gemileri de, Kolomb'dan önce kıtaya ayak basmıştır. Ama "Batı'nın yazdığı tarihte" Amerika'yı keşfeden Kolomb'dur. Ne var ki, Kolomb yepyeni bir kıta keşfetmiş olduğunun farkına varamamıştı. Amacı doğudaki baharat ve ipek gibi değerli malların batıya getirilebileceği güvenli bir ticaret yolu bulmaktı. 12 Ekim 1492'de Antil Adaları'ndan birine çıktığında da bu düşüncesini gerçekleştirmiş olduğunu sandı. Amerika kıtasını bulan Kolomb, yepyeni bir kıta keşfettiğinin farkına varamamıştı.

Kolomb İtalya'nın Cenova limanında yaşayan yoksul bir dokumacının oğlu olarak dünyaya geldi. Avrupa'nın en işlek limanlarından biri olan Cenova'da tüccarlar çeşitli ülkelerle ticaret yapıyor, karayoluyla Hindistan'dan ve Uzakdoğu'dan gelen pamuk, kumaş ve baharattan başka İngiltere açıklarında avlanan balıkları da kurutulmuş ve tuzlanmış olarak satın alıyorlardı. Kolomb, İlkçağ ve Ortaçağ'ın belli başlı gezginlerinin, coğrafyacılarının yazılarını okumuş, o güne dek çizilmiş haritaları incelemişti.

DOĞUYA BATIDAN ULAŞMA DÜŞÜNCESİNİN YEŞERDİĞİ ORTAM



Peter F. Rothelmer, *Columbus Before The Quenn*, 1842.

Kolomb'u destekleyenler: Tüccarlar, bankerler ve monarşi

14. yüzyıl sonlarından itibaren Batı Avrupalılar, önce Portekiz ve daha sonra İspanya öncülüğünde, okyanuslara açılmaya başlar. Denizcilik teknolojisini geliştiren ve keşif yolculuklarını başlatan, yeni palazlanan tüccar sınıfının itkileridir. Osmanlılar, İstanbul'u alarak ve Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurarak, Doğu'nun zenginliklerine ulaşan kara yolunu kapamışlardır.

Kristof Kolomb'un, batıya giderek, doğuya ulaşılabileceği düşüncesi, böyle bir ortamda yeşerir. Kolomb, İlkçağ ve Ortaçağ'ın belli başlı gezginlerinin, coğrafyacılarının yazılarını okumuş, çizilmiş haritaları incelemiştir. Kimi kez ticaret, kimi kez korsanlık için Akdeniz'in birçok yerine, Batı Afrika Gine'sine, İngiltere'ye, İzlanda'ya düzenlenen seferlere katılarak ustalaşmış bir denizcidir. Yıllarca kafasında iyice işlediği, doğuya batıdan ulaşmak düşencesine uzun süre destek aramış, Portekiz sarayından geri çevrilmiştir. İspanya sarayından yanıt alabilmek içinse, yıllarca beklemesi gerekecektir.

Bu dönemde İspanya uzun süredir savaştığı Araplar'ı yenerek, topraklarından atmış; ticareti ellerinde tutan Yahudiler'i de sınırdışı etmiş; Katolik Kilisesi'ne bağlanmış ve birliğini sağlamıştır. Fransa, İngiltere ve Portekiz gibi yeni modern-devletlerden biri olma yolundadır.

İspanya nüfusunun çoğu fakir köylülerden oluşuyordur ve bunlar toprağın yüzde 95'ini elinde tutan, nüfusun yüzde 2'sini oluşturan asiller için çalışıyorlardır. İspanya monarşisi de, zenginliğin yeni simgesi haline gelen ve her şeyi satın alabildiği için topraktan daha yararlı görülmeye başlanan altının peşindedir. Kolomb'un okyanusu geçme düşüncesini desteklemeye karar verirler. Bu kararın çıkmasında, saraydan, Sevilla ve Aragon'un bankacıları, tacirleri ve zengin armatörleriyle ilişki içindeki kişilerin büyük etkileri olur.

Kristof Kolomb, 1492'de batıya, bilinmezliğe açılmadan önce, Kraliçe İsabelle ile bir anlaşma imzalayacaktır. Bu anlaşmaya göre, Kolomb, getirdiği altın ve baharattan elde edilecek kârın yüzde 10'unu, yeni toprakların valiliğini ve "Okyanus Denizlerinin Amirali" unvanlarını almaktadır.

Gençliğinde Akdeniz'in doğusuna bir deniz yolculuğuna çıkan Kolomb, baharat ve ipek ticaretinin nasıl yapıldığını öğrenme olanağı bulmuştu. Daha sonra 1476'da kuzeyde İngiltere'ye ve İzlanda'ya kadar gittiği sanılmaktadır. Bu yolculuktan dönüşünde Portekiz'in başkenti Lizbon'a taşındı. O çağda bile hâlâ Dünya'nın dümdüz olduğuna inanan birçok insan vardı. Kolomb ise Dünya'nın küre biçiminde olduğu düşüncesindeydi. Kolomb çeşitli Dünya haritalarının çizimine yardımcı oldu. Bu harita ve çizimlerde Dünya gerçekte olduğundan çok daha küçük, Asya ise çok daha büyük gösteriliyordu. Kolomb Asya'nın doğuya doğru çok fazla uzandığını, bu yüzden de İspanya'dan yola çıkıp batıya doğru yol alarak oldukça kısa bir zamanda Hindistan'a varabileceğini düşünmekteydi. Hindistan'ın uzaklığını da hesapladı; Hindistan'ın bulunduğunu sandığı yer aşağı yukarı Amerika'nın bulunduğu yere denk geliyordu.

Böyle bir yolculuğu tasarlayan ilk insan Kolomb değildi, ne var ki, o zamanki gemilerin küçüklüğü ve yeterli donanıma sahip olmayışı yüzünden böylesine uzun ve tehlikeli bir yolculuğa çıkmayı kimse göze alamıyordu. 1480'de artık deneyimli ve kendine güvenli bir denizci olan Kolomb ise Hindistan'a kısa sürede ulaşabileceğini kanıtlayacak bir keşif gezisine önderlik edebileceğine inanıyordu.

Bu yolculuk için gerekli gemileri ve parayı sağlamak için Kolomb ilk önce Portekiz Kralı 2 Joao'ya başvurduysa da, önerisi reddedildi. İspanya'nın önemli bir bölümü Magripliler'in altındayken tahta çıkan Fernando ve Isabella ise, ülkenin içinde bulunduğu kargaşa yüzünden ona yardımcı olamadılar. Kolomb haritacılık yapan kardeşi Bartolomeo'yla birlikte İngiltere ve Fransa krallarına başvurdu. Ama bu iki kraldan da yardım alamadı. Sonunda ilk başvurudan yedi yıl sonra bankacılar, tacirler ve zengin armatörlerin de önayak olmasıyla, İspanya Kraliçesi Isabella, Kolomb'a yardım etmeyi kabul edecekti.

Antil Adaları'na ulaştığı 11 Ekim 1492'den sonra Kolomb, 4 kez daha Amerika kıtasına sefer düzenledi. Bu arada İspanyol ve Portekiz limanlarından yola çıkan çok sayıda gemi, Batı Uygarlığı'nı harıl harıl kıtaya taşımaktaydı. Kolomb, Amerika'daki son yolculuğundan dönüşünden 2 yıl sonra, 1506'da öldü.

KAYNAKLAR

1) http://tr.wikipedia.org

2) Kristof Kolomb, Seyir Defterleri, Çev. Sait Maden, Çekirdek Yayınlar, 1999, 234 s.

VE ESKİ DÜNYA, YENİ DÜNYAYA ULAŞTI...



Daha fazla altın, daha fazla köle…

Kolomb yönetiminde, Santa Maria, Pinta ve Nina adlı üç gemi ve 90 kişilik mürettebatla yola çıkıldıktan 70 gün sonra, "kâşiflerin" ilk ulaştıkları kara parçası Karayipler Denizi'ndeki Antil Adaları'ndan biridir. Karayı ilk görene yaşamı boyunca yılda 10 bin İspanyol altın lirası vaat edilmiştir. Karayı uzaktan seçen, Trianalı Rodrigo adlı bir tayfa olur. Ama Rodrigo bu parayı hiçbir zaman alamaz; çünkü Amiral Kolomb bir gece önce kara yönünde ışıklar fark ettiğini, dolayısıyla karayı ilk görenin kendisi olduğunu iddia edecektir.

Kolomb ve adamları daha ayak basmadan, uzaktan gördükleri kara parçasının adını verirler: San Salvador. Ve karaya iner inmez de, bu topraklara Kastilya Katolik Krallığı adına el koyarlar. Kolomb, Hint Adaları'na ulaştıklarını sandığı için "İndian" (Hintli) dediği ada yerlileriyle (Arawaklar'la) karşılaşmalarını ve ilk izlenimlerini seyir defterinde şöyle anlatıyor:

"Bize … papağanlar, pamuk kozaları, mızraklar ve daha birçok şey getirip bunları cam boncuklar ve çıngıraklarla değiş tokuş ettiler. Sahip oldukları her şeyi değişmeye hazırlar… Gelişmiş ve sağlıklı vücutları, yakışıklı yüzleri var… Silahsızlar ve silahı tanımıyorlar. Onlara bir kılıç gösterdiğimde keskin kenarından acemice tutup kendilerini kestiler. Demiri kullanmıyorlar. Mızraklarını kamıştan yapıyorlar. … Bunlardan iyi köleler olabilir. Elli kişiyle bunların hepsine boyun eğdirebilir, istediklerimizi yaptırabiliriz" (4).

Bu anlatımlarda, Kolomb'un zihniyeti tüm berraklığıyla çıkar: Ada yerlileri onun için, "kolaylıkla boyun eğdirilebilecek, her istenilenin yaptırılabileceği, iyi köleler"dir.

Ama aslında Amiral, zihnini olası kölelerden çok daha fazla meşgul eden başka bir şeyin peşindedir. Kolomb, ilk yolculuk da dahil, 1492-1502 arasında Amerika kıtalarına yapacağı toplam dört yolculuğun her biri için, dönüşünde saraya sunmak üzere ayrı birer seyir defteri tutmuştur. İlk yolculuğu anlattığı seyir defterinin, karaya ayak bastıktan sonraki iki haftayı içeren kısmında tam 75 kez aynı sözcük tekrarlanır: Altın (5).

Antil Adaları'nın halkı, Arawak yerlileridir. Batılılar topraklarına ulaştığında, yarı yerleşik bir yaşam sürmektedirler. Avcılık-toplayıcılık yanında; ilkel bir tarım yapmakta; mısır, yerelması ve tapyoka yetiştir-

Avrupalılar'ın yerlilere yaptıklarına isyan eden papaz: Las Casas

Las Casas (1474-1566), Hıristiyan Dominik tarikatına bağlı bir rahiptir. Yeni keşfedilen toprakların yerli halklarını Hıristiyanlaştırmak için Kolomb'dan birkaç yıl sonra Amerika'ya gelir ve Hispaniola ve yakınındaki adalarda 40 yıl kadar kalır. Önceleri topraktan ve yerli kölelerden payına düşeni almaya tereddüt etmez; ama İspanyollar'ın yerlilere uyguladığı vahşet ve kıyımı görmezden, yerlilerin çığlıklarını duymazdan gelemez ve vicdanıyla hesaplaşır. Radikal bir kararla kölelerini serbest bırakır ve ömrünü yerlilerin haklarını korumaya adar.

Bu yönde kalemiyle de mücadele yürüten Las Casas'ın en ünlü eseri, 1542'de yayımlanan, İspanya Prensi II. Philip'e hitaben yazdığı, *Yerlilerin Yok Edilişi Üzerine Kısa Bir Rapor* adlı olanıdır.



Las Casas, eserin Philip'e hitaben yazdığı Önsöz'ünde, idarecinin Tanrı vergisi ahlakından dolayı, krallığında yanlış giden şeyleri bilmesinin, onları düzeltmesi için yeterli olacağına inandığını belirterek, raporu yazmaktaki "iyi niyetini" ortaya koyar. Hırstan gözü dönmüş İspanyollar'ı durdurabilmek, en azından hukuksuz, ilkesiz, vahşi davranışlarını dizginleyebilmek için, "krala şikayet" etmeyi çare olarak görmektedir.

Las Casas eserinde, Güney Amerika'nın farklı kumandanlar yönetiminde bölge bölge keşfedi-

mektedirler. İş hayvanları yoktur, demiri tanımıyorlardır; ama yün eğirmeyi, dokumacılığı ve altını işlemeyi geliştirmişlerdir.

"Hint Adaları'na gelir gelmez çıktığım ilk adada zor kullanarak bazı yerlileri tutuklayıp, burada neler olup bittiklerini anlatmalarını ve beni bilgilendirmelerini istedim" (6). Kolomb'un ilk andan itibaren öğrenmeye çalıştığı, yerlilerin takılarındaki altının asıl kaynağıdır.

Daha sonra kâşifler, Küba'ya ve bugün Haiti ve Dominik Cumhuriyeti'nin bulunduğu, Hispanolia adını verecekleri adaya geçerler. Yerli bir kabile reisinin armağan ettiği altın mask ve nehir yataklarında gözle görülebilen altın parçacıkları, Kolomb ve yanındakilere altın tarlaları hayalleri yaşatır. Kolomb, Hispanoila'da karaya oturan Santa Maria gemisinin tahtalarından, bir kale inşa ettirir. Bu kale, Batı'nın Amerikan kıtasındaki ilk askeri üssü sayılabilir. Bu arada ada yerlileriyle aralarında savaş çıkar; yerliler Kolomb ve adamlarının istediği sayıda ok ve yay vermeyi reddedince, iki tanesi kılıçtan geçirilir. Kolomb ve adamları iki gemiye doldurdukları yerli kölelerle, İspanya'ya doğru yola çıkarlar. 39 tayfa altın bulup stoklamaları için kalede bırakılmıştır. Ama Kolomb, tekrar döndüğünde tayfaların hiçbirini sağ bulamayacaktır. Altın bulmak için yerlilere eziyet edip, kadın ve çocukları seks ve iş köleleri haline getirmeye çalışınca, yerliler tarafından öldürülmüşlerdir.

Kolomb, İspanya'ya vardığında, yanlarında çok az yerli kalmıştır; yolculuk sırasında değişen hava koşullarına uyum sağlayamayan yerliler birer birer ölmüşlerdir. Kolomb verdiği raporda, Asya'ya ulaştığını ve buranın altın madenleri, baharatlar ve metallerle dolu mucizevi bir yer olduğunu abartarak anlatır. Ve "istedikleri kadar altın ve köle getireceği" vaadiyle, ikinci yolculuğu için yardım talep eder. Vaat sonuç verir; kendisine bir sonraki sefer için 17 gemi ve 1200'den fazla tayfa sunulmuştur.

Bu ikinci yolculukta, 1500 Arawak yerlisi yakalanır, içlerinden sağlıklı görünen 500'ü İspanya'ya gönderilir. Bunların 200 kadarı yolda ölür, kalanlar İspanya'da vaftiz edildikten sonra satışa çıkarılır. Kolomb, daha sonra seyir defterine şöyle yazacaktır: "Buradan kutsal üçleme (Baba-Oğul-Kutsal Ruh) adına, Avrupa'da ne kadar satılabilecekse, o kadar köle göndermeye devam edelim" (7).

Ancak yakalandıktan sonra yerli kölelerin çoğu ölmektedir. Yolculuğuna yatırım yapanların payını ödeyememe kaygısı duymaya başlayan Kolomb, gemileri altınla doldurma çabasına girer. Hispanoiala'da geniş altın yatakları olduğunu sandığından, yerlilere üç ayda bir belli miktarda altın getirmelerini emreder. Altın getirenlerin boyunlarına birer bakır marka asılmaktadır. Bakır mar-

lişini ve bu ele geçirme sırasında yaşanılan "en karanlık rüyalarda görülenin çok ötesine geçen" vahşeti tek tek anlatır. Gariptir: Bir diğerine işkence yapmayı kendinde "hak" gören, giderek canavarlaşır. Dur durak bilmez, hiçbir ölçü tanımaz hale gelir.

Las Casas'ın anlattıklarında da bunu görürüz. İspanyollar "gübre muamelesi" yaptıkları yerliler karşısında, giderek insanlıktan uzaklaşır ve bir zulüm makinesine dönüşürler. Önceleri kılıçtan geçirdikleri, kolayca ve bazen sebepsiz öldürdükleri yerlilere, giderek daha sistemli ve daha "yaratıcı" işkenceler uygulamaya başlarlar. Izgaralar üstünde alttan verdikleri ateşlerle ağır ağır pişirerek öldürmek, kazığa geçirmek, çeşitli uzuvlarını kesmek, etoburlaştırdıkları köpeklerin önünde yerlileri koşturarak adeta av sürmek, annelerinin kucaklarından kopardıkları bebekleri tek hamleyle ikiye ayırmak ve daha nicesi…



Las Casas inanılması zor şeyler anlattığının, yaşananlara tanık olmayan, sadece okuyan birinin bu akıl almaz vahşete şüpheyle yaklaşabileceğinin bilincindedir. O nedenle sık sık anlattıklarının doğruluğunu vurgular ve yaşanılan zulmü "hiçbir tarihi kaydın hakkıyla anlatamayacağını", yazdıklarının yaşanılanların sadece küçük bir bölümü olduğunu belirtir.

Las Casas'ın anlattıklarını başka görgü tanıkları da doğrulamıştır. Bir grup papaz, 1519'da İspanya Krallığı'na mektup yazarak, yerli çocukların askerlerce köpeklere yedirildiğini, tutsak edilen kadınların yeni doğurdukları bebeklerin ölmeleri için ormana fırlatıldığını ve yapılan başka zulümleri dile getirir.

Las Casas, İspanyollar geldikleri sırada yaşayan ve sistemli kıyımlardan sonra kalan nüfus konusunda da bilgiler verir. Her bir bölgede yaşayan yüz binlerce yerlinin 10-15 yılda nasıl 100-150 yerliye düştüğüne tanıklık ederiz. Böylelikle koca bir kıtanın birkaç yüzyıl gibi kısa bir süreçte, kıtada Batılılar'a yer açılabilmesi için nasıl yerli halkından temizlenebildiğini anlarız. Las Casas'ın raporu, günün Avrupası'nda etki yaratmış, birçok ülkede defalarca basılmıştır. İspanyol yönetimine karşı bağımsızlık savaşlarını yöneten Latin Amerikalı devrimci Simon Bolivar'ın Las Casas'ın kitabını elinden düşürmediği söylenir.

kası olmayan yerlilerin elleri kesilmekte ve kan kaybından ölmeye terk edilmektedirler. Fakat çevrede bulunan tek altın derelerin yığdıkları olduğundan, zamanla tükenir ve yerliler çareyi kaçmakta bulur. Kaçanlar köpeklerle takip edilip, yakalanır.

Arawaklar birleşerek Kolomb ve adamlarına direnmeye çalışırlar; ancak kâşiflerin kendilerindekilere benzemeyen silahları ve zalimlikleri karşısında şansları yoktur; tutsak edilir, yakılır, öldürülürler. Aralarında toplu intiharlar başlar. İspanyol zulmünden kurtarmak için çocuklarını öldürenler vardır. Hispanoila'nın Kolomb öncesi 250 bin olduğu tahmin edilen nüfusunun, iki yıl içinde katliam ve intiharlarla, yarısı yok olur.

Kolomb'u izleyerek kıtaya sökün eden Batılılar, Antil Adaları'nı her açıdan sömürürler. İstenilen miktarda altın bulunamayınca, yerliler köle olarak çalıştırılmaya başlanır. Geniş pamuk çiftlikleri kurulur. Çalışma koşulları korkunçtur, binlerce Arawak yerlisi bu koşullara dayanamayarak ölür. Kolomb'un gelişinden yalnızca on yıl sonra Hispanoila Adası'nın nüfusu 50 bine düşer. 1550 yılındaki bir kayda göre, 500 Arawak yerlisi kalmıştır; 1650 yılında hazırlanan bir raporda ise, Arawaklar ve torunlarından hiçbir iz kalmadığından söz edilmektedir (8).

Beyazlar, tarlalarını genişletmek için tropik ormanları kestiklerinden, artık rüzgârları kesecek engel yoktur; tarlaların üzeri kum yığınlarıyla kaplanır. Kolomb adayı ilk gördüğünde, "Çok büyük ve çok düz, ağaçlar yemyeşil… Öyle bir yeşillik uzanıp gidiyor ki, seyretmesi, büyük bir zevk veriyor insana" diye betimlemiştir; ama "istilayı" takip eden birkaç yüzyıl içinde, Batılılar burayı çorak topraklara çevirdikten sonra terk edeceklerdir.

Batı'nın "yeni dünya"ya yerleşme hareketlerinin başlangıcı olan Kolomb'un Hispanoila Adası'na el koyuşuyla, buradaki yerli yaşantısının hızla çöküşünü ve adaların tüm doğal kaynaklarıyla "tükenişini", Amerika anakarasında sonraki yıllarda gerçekleşeceklerin girizgâhı olarak görebiliriz.

KEŞFETMENİN İDEOLOJİSİ

Haçlar ve darağaçları…

Kolomb, kimi zaman günlük niteliği de kazanan seyir defterlerinde sık sık yerlileri Hıristiyanlaştırmak yönündeki isteğinden söz eder. Kastilya Katolik Krallığı adına el koyduğu Antil Adaları'nın dört bir yanına haçlar dikmiştir. Ama aynı zamanda 1500 yılına dek, 340 tane de darağacı inşa ettirmiştir (9).

Haçlar ve darağaçları… Gerçekten de bu iki araç, Amerika kıtalarının tümden ele geçirilişi boyunca birbirinden ayrılmayacaktır. Keşif boyunca haçlar, yerlilerin sallandırıldığı darağaçlarını meşrulaştıran bir rol oynar.

16. yüzyıl başlarında Antil Adaları'nda İspanya'nın resmi tarihçiliğini yapan Fernandez de Oviedo (1478-1557), *conquistadores*lar (İspanyolca'da "fetih kuvvetleri" karşılığı) tarafından yerli halka yapılanları, "Yıldızların sayısı kadar çok, pek çok acımasız cinayet işlendi" diye anlatır. Ama Oviedo olup bitenleri gerekli bulmaktadır, çünkü "putperestlere karşı kullanılan barut, Tanrı için tütsü sayılır" (10).

İspanyol "fatihlerin" bütün keşif gezilerinde, karşılaştıkları "kâfirleri" Hıristiyan yapmak için bir rahip bulunmaktadır. Her geçtikleri yerde tapınakları yıkmakta, Tanrı ve Tanrıça heykellerini parçalamakta, yerine kucağında bir bebek tutan beyaz kadının heykelini bırakmaktadırlar. Batı Uygarlığı'nın bu ve bundan sonraki diğer bütün sömürgeleştirme etkinliklerinde olduğu gibi, kültürel yayılmacılık, fiziksel yayılmacılığın önünü açan, engelleri düzleyen bir işlev üstlenmiştir. Yeni dünyada dinsel yayılma, fethe gerekçe sağlamanın yanında, yarattığı uzun vadeli etkilerle Batı Uygarlığı'nın kültürüyle bu topraklara yerleşmesini ve kalıcılaşmasını da sağlayacaktır.



Salvador Dali, *Amerika'nın Christopher Columbus Tarafından Keşfi (Columbus'un Düşü)*, 1958-59.

Amerika'ya götürülen hizmet yanında, suçların lafı mı olur…

Batılı sömürgeciler, uyguladıkları yağma ve zulmü; ideolojik kılıflarla "hizmet" olarak görmeye ve göstermeye, Amerika kıtalarını işgallerinden itibaren başlamışlardır. Tanrıtanımaz putperest zavallılara yüce Hıristiyanlık gerçeğini aşılamak "hizmeti" yanında, onlara "uygarlığın her türlü nimetini" de götürdükleri iddiasındadırlar. Batı Uygarlığı'nın, işlediği suçları nasıl da meşrulaştırdığını gösteren ilk teorik metinlerden birisi, Hernando de Cortez'in Aztekler'in ülkesini ele geçirişine tanıklık eden, bir başka İspanyol tarihçisi, Lopez de Gomara'nın (1511-1566) yazdıklarıdır:

"Daha önce söylediğim gibi, 60 yıllık bir fetih hareketi boyunca, İspanyollar büyük miktarda toprağı keşfetmiş, kat etmiş ve halklarını Hıristiyan yapmıştır. Hiçbir kral, hiçbir ulus, bizim yaptığımız gibi, bunca

kısa sürede bunca yeri boyunduruk altına alamamıştır; ne de bizim insanlarımızın silahla, gemiyle, İncil'in rehberliğiyle ve putperestlerin Hıristiyanlaştırılmasıyla yaptıkları ve hak ettikleri şeyleri yapmış ya da hak etmiştir. İşte tam da bu nedenle İspanyollar övülmeye layıktırlar. Onlara bu beceri ve gücü veren Tanrıya şükürler olsun. Ne yüce zafer ve onurdur ki, krallarımız ve İspanyollar Kızılderililer'e tek bir Tanrıyı, tek bir inancı ve tek bir vaftizi kabul ettirmişlerdir, yaşamlarından putperestliği, insan kurbanını, insan eti yemeyi, sapık ilişkileri ve Tanrımızın nefret edip cezalandırdığı daha pek çok büyük ve korkunç günahı çıkartmışlardır. Aynı şekilde, bütün bu şehvetli erkeklerin eski bir alışkanlığı ve zevki olan çokeşlilik de ortadan kaldırılmıştır. Onlara alfabeyi öğrettik, ki bunsuz insanların hayvanlardan farkı kalmaz. İnsan için vazgeçilmez olan demiri kullanmasını da öğrettik. Bütün bunlar -ve hatta bunların her biri onlardan aldığımız tüylerden, incilerden, altından daha değerlidir; zaten onlar da bu metalleri para yerine kullanmıyorlardı- oysa bunların gerçek kullanımı ve bunlardan en iyi şekilde yararlanmanın yolu paraya çevrilmeleridir. Bu, Kızılderililer'in ellerinden hiçbir şeyi almayıp, yalnızca madenlerden, ırmaklardan ve mezarlardan çıkardıklarımızla yetinmek yeğlenseydi dahi, böyledir. Kızılderililer'in denizden ve topraktan çıkardıkları 60 milyon pezonun üzerinde değere sahip altın ve gümüş, inciler ve zümrütler, yerlilerin ellerinde bulunmuş olan altın ve gümüşten çok daha fazladır. Bütün bu sayılanlarda kötü bir yan varsa, o da onları madenlerde, inci avcılığında ve taşımalarda fazlaca çalıştırmış olmamızdır" (11).

Barcelona'daki Kolomb heykelinden bir ayrıntı.



KOLOMB'UN TAKİPÇİLERİ ANAKARAYA YERLEŞİYOR

Aztek-Maya Uygarlığı yerle bir ediliyor

Kolomb'un Antil Adaları'nda Arawaklar'a yaptıklarını, Hernando de Cortez Meksika'da Aztekler ve Mayalar'a, Pizarro Peru'da İnkalar'a; Portekizliler Brezilya'daki, İngiliz, Fransız ve Hollandalı koloniciler de Kuzey Amerika'daki yerli topluluklarına uygularlar.

Adalardan sonra anakaraya yönelen İspanyollar, burada adalarda rastladıkları ilkel kabilelere göre çok daha gelişmiş uygarlıklar bulurlar. Özellikle Aztek ve İnka Uygarlıkları, yoğun nüfuslu, halkı toprağa yerleşik, tarımla beslenen kentleri olan, siyasi örgütlülük açısından da devlet hatta imparatorluk düzeyine ulaşmış uygarlıklardır. İspanyollar tarafından "yok edilmeden" önce, görkemli tapınaklarında ve planlı kentlerinde kendini gösteren olgun mimarileri, oluşturdukları yazı sistemi, sanat, matematik ve astronomileriyle, kıta içi dinamiklerle gelişmelerine devam etmektedirler. Ama yüzyıl gibi bir süre içinde Batılılar, "daha fazla kâr uğruna" bu uygarlık merkezlerinin üzerinden silindir gibi geçecektir. Güney ve Orta Amerika'nın kanlı keşfi, adalardaki girizgâhtan sonra, anakarada giderek daha da çığrından çıkan, şiddet dozu artan bir zulümle gerçekleşir.



Hernando Cortez, 1519'da 11 gemi, 100 denizci, 600 asker, 10 top, 16 at ve çok sayıda tabancayla Meksika'ya ayak basar (12). Yolculuk masrafları tüccarlar ve toprak sahipleri tarafından karşılanmış, Tanrının vekilleri tarafından kutsanmış, hepsinin hırsla peşinde olduğu amaçla anakaraya uğurlanmıştır: Altın bulmak.

Cortez, bir yerleşmeden diğerine ölüm yürüyüşüne başlar. Aztek Uygarlığı'nın başkenti Tenoctitlan'a (bugünkü Mexico City'e) doğru, önüne çıkan yerleşmeleri, yerli halkları birbirine düşürerek kırdırma, bütün bir nüfusun iradesini ani ve korkunç katliamlarla felç etme gibi taktiklerle düzleyerek, yağmalayarak ilerler. Bu ilerleyiş sırasında, Aztekler'in ağır vergi yükünden bunalmış kimi Maya yerleşmeleriyle ittifaklar yaparak, 600 askerinin yanına, 6000 tane daha katacaktır.

Aztek İmparatoru II. Montezuma, ülkesinin içi ve dışındaki bilinen halklara hiç benzemeyen, "dev geyiklere binmiş" (13), tehditkâr silahları, okların işlemediği giysileri (zırhları) olan ve yerleşik davranış kalıplarının dışında ve karşısında davranan bu yabancıların ilerleyişinin haberlerini gün be gün almaktadır. Aztekler tarihin döngüsel olduğuna inanmakta, yaşadıkları olayları söylencesel öyküleriyle karşılaştırarak açıklamaya çalışmaktadırlar. İşgalciler, suların anasından (okyanustan) ve geleneksel otorite yönü



Diego Rivera'nın bu duvar resmi, *Hernando Cortez'in Veracruz'a Girişi* ya da *İşgal ve Sömürgeleştirme* adlarıyla bilinir. Arka planda ağır işlerde çalıştırılan ve İspanyollar tarafından ağaçlara asılmış yerliler görülür. Önde ortada Hernando Cortez'e keselerle altın teslim edilmektedir. Ortadaki yerli kadın, Cortez'in metresi ve rehberi Malinche'dir. Rivera küçük bir oyunla, kendini Malinche'nin sırtındaki oğlu olarak resmetmiştir.

olan doğudan gelmişlerdir. Kozmolojik Aztek takvimine göre dikkate değer bir yılda ortaya çıkmışlardır. Bütün bunları değerlendiren II. Montezuma ve danışman heyeti, yabancıların niyetlerinin kötü olduğu aşikârsa da, değerli bir heyet olarak önemsenmelerini ve onurlandırılmalarını kararlaştırır.

Cortez ve adamları Tenoctitlan'a ulaştıklarında, onları karşılayan İmparator II. Montezuma, denizler ötesindeki krallarına vergi ödemeyi kabul edeceğini bildirir. Altın ve gümüşten armağanlar sunulan İspanyollar, aylarca Tenoctitlan'da kalır. İmparator II. Montezuma İspanyollar'ın adeta tutsağıdır; Cortez onun üzerinden Aztekler'e hükmetmektedir. Bu aylar boyunca, Aztekler'e bağlı kentlerden vergi olarak 600 bin pesoluk altın ve gümüş toplanmış, beşte biri İspanya Kralı V. Carlos'a gönderilmiş, geri kalan ise işgalciler arasında pay edilmiştir.

İmparatorlarından umudu kesen Aztek halkı, Montezuma'nın kardeşi Cuitlahuac önderliğinde isyan başlatmıştır. Tenoctitlan, Tetzcoca Gölü üzerindeki bir adaya kurulmuş, anakaraya üç ayrı yolla bağlanan, 13 km2 yüzölçümü olan, 250-300 bin nüfuslu bir başkenttir (14). İsyan başladıktan sonra kent dışına kaçan İspanyollar, kenti karaya bağlayan geçitlerin başlarını tutarlar. Su kemerlerini de kapayarak, kenti haftalarca süren bir kuşatmayla açlık ve susuzluğa mahkûm ederler. 50 bin Aztek açlık ve hastalıktan, 67 bin Aztek de savaşırken ölür (15). İki tarafın silah teknolojisindeki büyük fark da, savaşın yazgısını belirleyecektir: Yerlilerin silahları, yani taş, bronz ya da tahta sopalar, topuzlar ve baltalar, ok ve yaylar İspanyollar'ı ve atlarını dövmeye ve yaralamaya yarıyor; öldürmeye pek yetmiyordur. Oysa İspanyollar'ın çelik kılıçları, zırhları, tüfekleri ve bombaları az sürede çok can almaktadır. Savaş sırasında ve kent düştükten sonra İspanyollar, tapınakları, köprüleri, her türlü yapıyı yerle bir ederler. Tenoctitlan'daki imparatorluk sarayının olduğu yerde, bugün Latin Amerika'nın en büyük katedrali olan Santiago, temelindeki vahşet kadar haşmetli bir biçimde yükselmektedir.

Aztek İmparatorluğu başkentinin yerle bir edilmesinden sonra dağıldıysa da, İspanyollar'ın 16. yüzyıl boyunca, bölgedeki Maya yerlilerinin direnişleriyle uğraşması gerekecektir. Karşılarında bir hamlede ele geçirebilecekleri tek bir otorite kalmamıştır; üstelik Mayalar, pusu ve tuzaklar kurarak, geceleri saldırıyor, gerilla taktikleriyle savaşıyorlardır. İspanyollar'ın bölgeye ayak basmasından önce 25 milyon olan nüfus, 1550'de 6 milyona, 1600'de de 1 milyona düşer (16). Yerlilerin direnişine rağmen, kıtanın binlerce yıllık geçmişi üzerinde yükselen Aztek-Maya Uygarlığı, toplumsal yaşam biçiminin çökertilmesine ve uğradığı nüfus kaybına dayanamayarak, yüzyıl sonunda tarihe karışacaktır.

Bir Aztek'in Tenoctitlan'ın düşüşünden 7 yıl sonra yazdığı sanılan, Latin harfleriyle kaleme alınmış *Kırık Mızrak* adlı şiir, çöken Maya-Aztek Uygarlığı'na bir ağıttır: *"Yollara saçılmış kırık mızraklar vardı / Yıpranmış saçlar gibiydi kederimiz / Evler çatısız, duvarsız / Ve kanla kırmızıydı / Caddelerde ve saraylarda kurtçuklar geziniyordu / Ve duvarlar kana bulanmış / Kızıl akıyordu sular sanki boyanmış / Yudumladığımızda tuz tadı bırakıyordu / Avuzlarımızı umutsuzca dayadık / Tuğla duvarlara / Mirasımız ve kentimiz için kayıp ve ölü / Kalkanları vardı savaşçılarımızın oysa / Ama bizi koruyamadı"* (17).

İnka halkı, gümüş uğruna maden ocaklarına gömüldü

Francisco Pizarro, İspanya Krallığı'ndan aldığı yetkiyle 1532'de Pe-

ru seferine başlar. Pizarro'nun İnka İmparatorluğu'na saldırısı ve gelişen olaylar, şaşılacak derecede Aztek İmparatorluğu'nun ele geçirilişi ve yok edilişine benzemektedir. Pizarro, iki kardeş olan Huascar ve Atahualpa arasındaki iktidar savaşından İspanyollar lehine yararlanacak, iktidardaki Atahualpa'yı esir alacaktır. İmparatoru rehin olarak elinde tuttuğu 8 ay boyunca, İnka topraklarından Avrupa'nın 50 yıllık üretimine eşdeğer miktarda altın ve gümüş elde eder (18).



Atahualpa'nın katledilişi.

Atahualpa'nın öldürülmesi ve başkent Cuzco'nun ele geçirilmesinden sonra, tıpkı Aztekler'de olduğu gibi merkezi otorite dağıldığından, imparatorluk kolayca yıkılır. Ama zaman zaman örgütlü bir nitelik de kazanan yerli direnişi 40 yıl boyunca devam edecektir.

Peru, Bolivya ve Kolombiya, Güney Amerika kıtasının başlıca madencilik bölgeleridir. Buralarda altın dağınık, gümüş ise daha boldur. İspanyol Krallığı, sömürgeci İspanyollar'a, belirli sayıda yerli çalıştırma hakkını sağlayan haklar vermektedir, böylece binlerce yerli İspanya Tahtı'nın "özgür vassalları" olarak kaydedilir. İspanyollar İnka yerlilerini, And Dağları'ndaki 3600 m yükseklikteki Potosi'de bulunan gümüş madenlerinde çalıştırırlar. Yerliler bir hafta boyunca hiç yukarı çıkmadan yeraltında kalmaya zorlanmaktadır. Madenin işlenmesinde, insan için son derece zehirli olan cıvanın kullanılması nedeniyle, yeterli yiyecek de verilmeyen yerliler sapır sapır ölür. Potosi gümüş madeni, keşfi ile yıkımı arasında geçen 300 yıl içinde, 8 milyon yerliye mezar olur. İnka halkı, dünya gümüş üretiminin yüzde 70'inin karşılanması uğruna, maden ocağının dehlizlerine gömülecektir.

Hem Meksika, hem Peru'daki yerli kültürü, yalnızca daha fazla sömürü uğruna yok edilmiştir. Aztek ve İnkalar'ın büyük hazinelerinin hemen hepsi eritilir ve madenlerde ağır koşullarda çalıştırılan yerlilerin çıkardıklarıyla birlikte Avrupa'ya gönderilir. İspanyollar 1500-1660 yılları arasında Amerika kıtalarından toplam 181,5 ton altın ve 17.000 ton kadar gümüş ithal ederler (19).

Tesadüfi bir biyolojik silah: Virüsler

Bir teze göre, Avrupalılar'ın salgın hastalıklar yaratacak virüslere, evcil hayvanlarla nicedir içli dışlı olduklarından doğal bağışıklık geliştirmiş olmaları ve bu virüsleri, evcil hayvan sayıları sınırlı olduğundan pek çok virüse doğal bağışıklık geliştirememiş Amerikan yerlilerine bulaştırmaları, kıtanın toplu yerli ölümleriyle nüfus olarak zayıflamasına yol açarak Amerika'nın Batı tarafından sömürgeleştirilmesinde önemli rol oynamıştır (20).

Gerçekten Aztek İmparatorluğu'na İspanyol işgalinin daha başında, 1920'de; İnka İmparatorluğu'na ise İspanyollar gelmeden önce, 1525-26 yıllarında ulaşan çiçek virüsünün yol açtığı salgınlar, milyonlarca yerlinin ölümüne neden olmuş; imparatorlukların zayıflamasına yol açmıştır. Yine Batılılar tarafından kıtaya getirilen kızamık virüsü 1530-31 yıllarında, tifüs virüsü



İspanyol yağmasından kurtulabilmiş, Güney Amerika Uygarlığı'na ait altından bir göğüslük.

1546'da ve grip virüsü ise 1558-59 arasında yaygın ve yüz binlerce can kaybına neden olan salgınlara yol açmıştır. Batılı sömürgeciler, "keşiflerini" kolaylaştıran bu tesadüfi biyolojik silahı, Kuzey Amerika'yı ele geçirmeleri sırasında bu kez bilinçle kullanacaklardır. Birleşik Devletler, rezervasyonlara hapsettiği Kızılderililer'e çiçek virüsü bulaşmış battaniyeleri yollamayı reva görmüşlerdir.

Portekizliler ve Hollandalılar da, Kolomb'un mirasçıları

İspanyollar'ın ardından, 1500'lerden itibaren Portekizliler de Güney Amerika'ya gelmeye başlarlar ve Brezilya topraklarını kolonileştirirler. İspanyollar gibi, kıtanın doğal zenginliklerini sömürmek hırsıyla gözleri dönmüş olan Portekizliler, mümkün olduğunca çok yerliyi yakalayıp köleleştirir ve altın madenlerinde, şeker kamışı işletmelerinde ve sığır yetiştiriciliğinde, ağır koşullarda çalıştırırlar. Portekizliler'in gelişinden hemen önce sayıları yaklaşık 2,5 milyon olan Brezilya bölgesi yerli nüfusu, günümüzde 200 binden azdır (21). Yerli halkın, istilacıların zulümlerinden kaçarak iç bölgelere göç etmesi, Portekizliler'in yeni işgüçleri kazanabilmek için iç bölgelere köle bulma keşifleri düzenlemelerine yol açmaktadır. Hollandalılar, 1630'larda Kuzeybatı Brezilya'yı ele geçirdiklerinde, boşalmış topraklar bulurlar. Yüzyıl öncesinde yüz binlerce yerlinin yaşadığı 1300 km uzunluğundaki kıyı bölgelerinde, bugün yalnızca 9 bin yerli kalmıştır (22).

ABD, BATI'NIN SUÇLARIYLA MAYALANARAK DOĞUYOR

Kuzey Amerika kıtasında sürekliliği olan İngiliz yerleşimlerinin kurulması, 1607'de Virginia'da başlar. 200 yıl gibi bir süre içinde, Batılılar büyük göç dalgalarıyla çekirgeler gibi üşüşürler Kuzey Amerika'ya. Gelenler Amerika Birleşik Devletleri'nin temelini attıklarından, sonradan "öncüler" ilan edileceklerdir. Gerçekten de, yeni geldikleri bu topraklarda yapıp edecekleriyle, istediği ülkenin topraklarına gidip yerleşme, kaynaklarına el koyma, yönetimlerine müdahale etme, halklarının kaderiyle oynama, hatta onları soykırım ölçüsünde yok etme hakkını kendinde görebilen ABD'nin "öncüsüdürler". Batı Uygarlığı'nın insanlığa karşı büyük suçlar işlemeye devam eden uzantısı ABD'yi, öncüleri "suç bataklığı" haline getirecekleri bu topraklarda mayalamıştır.

Göçmenler, borçlarını ödeyemedikleri için rehin alınıp buralara çalıştırılmaya getirilenler, topraktan koparılmış, mülksüzleştirilmiş, yeni kurulan kentlerde açlığa ve sefalete mahkûm edilmiş yoksullar, dinsel ve siyasal baskılardan bunalıp kaçanlar, ütopyacılar, maceracılar, kolay yoldan köşeyi dönmek isteyenler, hapishane kaçkınları, cezalarını çekmek için gönderilen mâhkumlardan oluşmaktadır.

Geniş toprakları, doğal kaynakları, zenginlikleriyle büyük olanaklar sunan yeni dünyaya, yepyeni bir başlangıç umuduyla gelenler, önceleri Atlantik kıyılarındaki küçüklü büyüklü körfezlere yerleşirler; kısa sürede 15 koloni kurulur. Yerleşme çabaları sırasında zaman zaman Kızılderili kabileleriyle karşı karşıya geleceklerdir. Yayılmacı Batı Uygarlığı, önündeki engelleri düzlemek için girişeceklerine "ideolojik kılıflar" üretmekte geç kalmaz. Massachusetts Körfezi Sömürge Valisi John Wintrop (1588-1649), Kızılderililer'in yaşadığı kıtayı "boş topraklar" ilan eder. Ona göre, madem ki Kızılderililer bu toprakları fethedip egemenlikleri altına almamışlardır; öyleyse bu topraklarda "yasal" değil, "doğal" hakları vardır. "Doğal" hakların ise yasal dayanağı olmadığından, bu topraklara gönül rahatlığıyla el konulabilir. Sömürge valisinin "boş topraklar" dediği Kuzey Amerika kıtasında, Batı Uygarlığı işgalinden önce, 300 ayrı dil konuşan, binlerce kabileden oluşan yerli nüfusunun, 25 milyon olduğu tahmin edilmektedir.

Bu durumda, toprakların gerçekten boşaltılması gerekecektir. Kızılderililer için, "beyazlar"ın geldiği yönden, kıyım ve sürgünler başlar.

Tanrı yine Kızılderililer'i katleden Batılılar'ın yanında…

Topraklarını yavaş yavaş genişleten koloniciler için bir süre sonra Kızılderililer'le çatışmak kaçınılmazlaşacaktır. Ama "Tanrılarını" da yanlarına alarak, "yasal hakları"nı yerlilerden söke söke alacaklardır.

New England adını verdikleri topraklara yerleşmiş Batılı koloniciler, Conneticut ve Rhode Island olarak bilinen bölgede yaşayan Pequot kabilesini, kendilerine engel olarak görmektedir. Yerlileri kaçırarak köleleştiren bir beyaz tüccarın Kızılderililer tarafından öldürülmesini bahane ederek, 1639'da Pequotlar'a savaş açarlar.

Beyaz birliğini yöneten Yüzbaşı John Manson, yerli savaşçılarla karşı karşıya gelecekleri bir savaş yerine, Pequot köylerini basarak yapılacak katliamların, düşmanı daha az riskle daha etkili bir biçimde yıl-



"Son Kızılderili de yok olduğunda ve kabilemin anısı beyaz adam için yalnızca bir efsane olarak kaldığında, bu kıyılar halkımın görünmeyen ölüleriyle dolu olacak ve sizin çocuklarınızın çocukları, kırda, çarşıda, dükkânda ya da yolu olmayan ormanların sessizliğinde kendilerini yalnız hissettikleri zaman, aslında yalnız olmayacaklar... Geceleri, şehirlerinizin ya da kasabalarınızın sokakları sessizken ve siz onların terk edilmiş olduğunu düşünürken, aslında o sokaklar, bir zamanlar oralarda yaşamış olan ve hâlâ çok sevdikleri bu güzel topraklara geri dönen eski sahipleriyle dolu olacak. Beyaz adam hiçbir zaman yalnız olmayacak".

Reis Seattle, 1855.



"Nerede bugün Pequotlar? Narragansettler, Mohawklar, Pokanoketler ve halkımın bir zamanlar güçlü olan diğer kabileleri nerede? Yaz güneşinin altında eriyip giden kar gibi, beyaz adamın açgözlülüğü ve baskısıyla yok oldular".

Shawne Reisi Tecumseh

dıracağına karar verir. Gece gerçekleştirilen baskında yerlilerin bazıları kaçar, bazıları saklanır, kimileri karşı koymaya çalışır; bunun üzerine Manson çadırları yakma emri verir. Yüzbaşı, Tanrının bu katliamı onayladığını düşünmektedir: "Gerçekten Kadiri Mutlak Tanrı, ruhlarına öyle dehşetle bir korku saldı ki, bizden kaçarken, alevlerin arasına dalıyorlardı; çoğu böyle öldü… (Ve) onları kızgın bir fırın gibi yaparak, kendisine inananların düşmanlarına aşağılamayla gülen Tanrı üzerlerindeydi. Son uykularını uyuyan yiğitler böyle darmadağın oldular… Tanrı, orayı cesetlerle doldurarak, kâfirlere karşı hükmünü verdi…" (23).

Bir siyasi yöneticinin ve bir din adamının da, Pequot köyü baskınına yaklaşımlarında, yüzbaşıyla gösterdikleri ortaklık dikkate değerdir. Pylmouth Kolonisi Valisi William Bradford baskını şöyle anlatır: "Onları böyle ateşte kızarırken ve bu ateşi söndüren kan gölünde görmek korkunç bir manzaraydı; çürüyen cesetler ve bunlardan yayılan koku berbattı; fakat zafer tatlı bir fedakârlık gibiydi; kendilerine olağanüstü yardımlarda bulunarak bu kadar gururlu ve kibirli bir düşmanı ellerine düşüren, bu kadar çabuk bir zafer bahşeden Tanrıya bunun için şükranlarını sundular" (24).

Hıristiyan din bilgini Cotton Mather ise, *Magnalia Christi Americana* adlı eserinde ölen Pequotlar için, "Bir saatten biraz uzun bir sürede, bu barbarların 500-600 tanesi yük oldukları dünyadan kovuldular" diyecektir (25).

O gece Pequot köyünde uygulanan kıyım, Batılılar kıtaya yayılırken pek çok Kızılderili kabilesine karşı tekrarlanacaktır. Kuşkusuz şiddet şiddeti doğurur, Kızılderililer de yer yer vahşete vahşetle karşılık verirler.

Kıyıdaki ovanın gerisinde yükselen Appalachian Sıradağları, kolonicilerin kıtanın içlerine yayılmasını bir süre için engeller. Kıyı nüfusu sürekli göçlerle kalabalıklaşınca, yayılma kendini dayatır. Koloniciler, batıya doğru ilerlediklerinde, dağların ötesinde, uçsuz bucaksız bir havza bulurlar. Bugünkü ABD topraklarının hemen yarısını kapsayan Mississippi Havzası, tamamen düz ve engebesizdir; büyük ovalardan oluşmaktadır.

Yayılma büyük ovaların sınırına geldiğinde, işler iyice sertleşmeye başlamıştır. Ovalar kuzeyden güneye savaşçı Kızılderili kabileleriyle kaplıdır. Kuzeyde Kanada sınırından aşağı doğru Siouxlar, hemen güneyde Cheyenne-Arapaho ittifakı, aşağıda Teksas bölgesinde Kiowa-Comanche grubu, Arizona'da Navajo ve Apacheler geçilmez duvarlar oluşturmaktadır.

Beyaz koloniciler ilerledikçe ve daha geniş toprak parçalarını ele geçirmeye başladıkça, Kızılderililer direniş için geniş kabile ittifakları kurmaya başlarlar. Örneğin Kuzey Carolina kolonicileri, Tuscarora Savaşı'nda, Güney Carolina göçmenleri Yamassee Savaşı'nda buna benzer ittifaklarla karşılaşır. Geniş ölçüde ciddi çarpışmalar olur; beyazlar da mal ve can bakımından önemli kayıplara uğrarlar. Kuzey Amerika'nın işgali için kozlarını paylaşan Batılı yayılmacılar, İngilizler dışında Fransızlar, İspanyollar ve Hollandalılar da yerlilerle savaşmak yanında, zaman zaman Kızılderili kabilelerle ittifaklar yaparak, kabileleri birbirlerine kırdırmışlardır.

Bağımsızlıkçılar, Kızılderililer'e verdikleri sözleri tutmuyor

Kuzey Amerika kıtasına iyice yerleşmiş İngiliz kolonileri, üzerlerindeki ekonomik ve yasal denetimini ve yaptırımlarını giderek artıran İngiltere'ye karşı 1775'de Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı başlatırlar. 1776'da Bağımsızlık Bildirgesi ilan edilir; İngiltere 1783'de Amerika'nın bağımsızlığını tanımak zorunda kalır.

Bağımsızlık savaşı sırasında Kızılderililer'in büyük çoğunluğu İngilizler'in yanında savaşır. George Washington, koloni birliğinin sınır boylarında savaşan Kızılderililer'le baş edemeyince, uzlaşma politikası uygulamaya başlar. Birliğin Savaş Bakanı, Henry Knox, "Daha önceki sakinler olarak toprak Kızılderililer'in hakkıdır" der (26).

Birleşik Devletler Başkanı Thomas Jefferson ise, 1791'deki bir konuşmasında, herhangi bir eyaletin sınırları içinde yaşayan Kızılderililer'e müdahale edilmemesini ister ve onların haklarına tecavüze yeltenen beyazların hükümet tarafından bulundukları bölgelerden uzaklaştırılacağını belirtir (27).

Ancak Jefferson'un devlet başkanlığının sürdüğü 1800'de, ülkenin batı sınırlarına yığılmış 700 binlik beyaz nüfusun hükümet üzerindeki baskısı artar. Jefferson artık hükümetini, Kızılderililer'in bazı bölgelerden uzaklaştırılmaları için ikna etmeye uğraşmaktadır. Kızılderililer'in küçük araziler üzerine yerleştirilerek çiftçilik yapmaları ve beyazlara borçlandırılarak, onlarla ticarete zorlanmaları gerektiğini dü-

şünmektedir. Borçlarını daha sonra topraklarını satarak ödeyebilirler. Jefferson'a göre, Kızılderililer avcılıktan mutlaka uzaklaştırılmalıdır, ancak bu takdirde tarıma, üretime ve uygarlığa ulaşacaklardır (28).

İngilizler'e karşı Kuzey Carolina'da Birliğin yanında savaşmış Chickasawalar ile topraklarının güvencede olduğuna dair bir anlaşma imzalanmıştır. Ama çok geçmeden Chivkasawlar'ın toprakları satışa çıkarılır. Toprak ölçümünden sorumlu devlet görevlisi John Donelson, bölgede 80 bin dönümden fazla toprağa el koyar.



Muhalif bir Amerikalı olan aktör Marlon Brando şunları söylüyor: "Hükümetimiz Kızılderililer'le neredeyse 400 anlaşma yapmıştı ve hepsini teker teker çiğnemişti. Yapılan bu anlaşmaların hemen her metninde şu ifadeler yer alıyordu. 'Irmaklar aktıkça, güneş tepemizde parladıkça ve çimenler yeşerdikçe, bu topraklar sizindir ve sizin izniniz olmadıkça da, ne elinizden alınabilir, ne de satılabilir". Evet, bütün bu anlaşmalar, yüce mahkemelerimizin takdis ve takdiriyle birer birer çiğnenmişti" (29).

Katil Jackson başkan olunca, yerlilere "Gözyaşı Patikaları" gözükür

Birleşik Devletler'in kuruluş aşamasından sonra da kıtasal genişlemesi sürer. Amerikan yayılımı, 1800'lü yıllar boyunca Kızılderililer'in üzerine çökmüştür. Yerliler katledilecek, bazen hileyle, bazen zorbalıkla, bazen parayla, bazen "yasal" kılıflar bulunarak, ama sistemli bir biçimde tehcire zorlanacak, toprakları ellerinden alınacak, sürekli giderek daha da daralan alanlara sürülecekler, doğal yiyecek ve barınak kaynakları yok edilecek, yaşam biçimleri ve inançları değiştirilmeye çalışılacak; yoksulluk ve alkolizme mahkûm edilecekler; bütün bunlara direnmeye kalktıklarında da "ilkel vahşiler" olarak damgalanacaklardır.

Birleşik Devletler'in ilk dönem

Yurtlarından koparılıp Amerika'ya taşınan yedek "işgücü": Kara derililer

Hem kuzey, hem de Güney Amerika kıtalarına gelen Batılılar, yerlileri işgücü olarak da sömürmek için köleleştirdiler. Birçok Amerikan yerli kabilesi, avcı-toplayıcılığa dayalı bir yaşam yürüttüğünden çalışmaya ihtiyaç duymuyordu. Ama madenlerde ve büyük tarım işletmelerinde zorla çalıştırıldılar. 1542'den sonra, İspanyol Krallığı'nda yerli köleliğinin yasaklanması önleyici olmadı. Kölelik Amerika topraklarında yüzyıllarca devam etti. Güney Amerika'da 18. yüzyıla, Kuzey Amerika'da ise 19. yüzyıla kadar yerliler köle olarak kullanıldı.

Yerli nüfusunun kıyım ve hastalıklarla hızla azalması, Batılılar'ın işgücü için başka bölgelere yönelmesini zorunlu kıldı. Ama katliamlarla ve Avrupa hastalıklarının bölgeye taşınması sonucunda yerli nüfusun büyük ölçüde ve hızla azalması, yeni kol emeği gücünü gereksindiriyordu. Kısa süre içinde, hem İspanyollar hem de Portekizliler, Afrika'dan köle getirmeye başladı.



16. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar, kara derili insan ticareti, en kazançlı ticaret dallarından biri oldu. Batı Afrika tümüyle bir köle deposu olarak görüldü. 17. yüzyılda Afrikalı köle ticareti iyice yerleşti. Amerika kıtasında, tarımın talepleri arttıkça, Afrika ve Amerika arasındaki ticaret de arttı. 1600'de her yıl yaklaşık 5 bin Afrikalı köleleştiriliyordu, ama yüzyıl sonra bu rakam yılda 30 bine yükselmişti. Ticaretin en yoğun olduğu 1800 yıllarında her yıl 75 bin Afrikalı köleleştiriliyordu.

Afrika ile Brezilya toprakları arasında zenci ticareti Portekizliler'in elindeydi. Afrika'daki savaş esirleri arasından seçilerek satın alınan ya da düpedüz avlanarak gemilere istif edilen kara derili insanlar, Amerika'da önceleri ağaç kesimi gibi işlerde, Kızılderili insanların yanında yardımcı bir işgücü olarak kullanıldı. Ama şeker kamışı işletmelerinin kurulmaya başlanmasından sonra, Afrika'dan Amerika'ya kol gücü ihracatı çok büyük bir yoğunluğu ulaştı. Köle emeği kısa bir zamanda Brezilya'yı Avrupa başkentlerine taşınan şekerin anava-

başkanlarından John Quiny Adams'a (1825-29) göre, Kızılderililer "bir ırk olarak korunmaya değmeyen", "tükenmeye mahkûm" bir güruhtur ve "ıslah edilebilir bir soy değildir". Bu aşağı ırktan insanları "kıtadan temizlemek son derece şerefli bir iştir" (30).

1829'da, Kızılderililer'in "keskin bıçak" dedikleri Andrew Jackson, Birleşik Devletler Başkanı olur. Jackson, 1813-14 yıllarında, Kızılderili bölgeleri sınırlarında görevliyken Creekler'e karşı savaşmıştır. Jackson ve arkadaşları 800 kadar Creek'i ablukaya almış; kadınlar ve çocuklar dahil hepsini öldürmüştür. "Öldürdüğü Kızılderililer'in kafa derilerini saklamakla" övünen Jackson, askerleri yerli cesetlerinden uzun şeritler keserek dizginler yaparken ve ölü sayımı için cesetlerin burunlarının ucunu keserken de yanlarındadır (31).

Kızılderili düşmanı Jackson, aynı zamanda bir toprak spekülatörü ve köle tüccarıdır. Başkanlığı sırasında, Kızılderililer'in Mississippi Nehri'nin batısına, kalıcı bir biçimde yerleştirilmelerini önerir; bu tehcir önerisi 1830'da yasalaşır. Bu yasayla "Kalıcı Kızılderili Sınırı" kurulduktan sonra, güney bölgelerindeki pa-

"Ayrılırken, içimde sıkıntılı bir yalnızlık duygusu vardı. Kocam ölmüş, arkadaşlarım gömülmüş ya da esir alınmıştı. Sahip olduğum her şeyi terk ettiğimi düşünüyordum; ağlamadım ama. Hasta olan akrabalarınızı ya da arkadaşlarınızı kaybettiğiniz zaman neler hissedilir bilirsiniz. Ölüm. O an ölmenin bile sizin için bir önemi yoktur. Bizim içinse, her şey daha zordu. Öldürülenler, güçlü erkekler, sağlıklı kadınlar ve çocuklardı. Bu şekilde öldürülmeyi hak edecek hiçbir şey yapmamışlardı. Biz yalnızca kendi evimizde –atalarımızın evinde- kalmayı istedik. Giderken, kalplerimiz büyük bir üzüntüyle ağırlaşıyor, ruhlarımız parçalanıyordu. Ama özgür olacaktık... Her şey yitip gitmişti ve biz sessizce, karlı geceye doğru yürüdük"...

Wetatnomi



tanına dönüştürdü.

Köle ticaretinin ilk aşamalarına Portekiz, Hollanda ve İspanya egemendi ama, 18. yüzyıla gelindiğinde, Amerika kıtalarına götürülen Afrikalılar'ın yaklaşık dörtte üçü İngiltere'ye aitti.

İngilizler'e ait Jamaika Barbados Adaları'nda geniş araziler bulunuyordu. 1680'de Barbados'un yarısı, toplam arazi sahiplerinin yalnızca yüzde 6'sına aitti ve en üst konumdaki 19 üreticiden her birinin 200'den fazlası kölesi vardı. 1713'de Jamaika'da her beyaz yerleşimcinin, ortalama 8 zenci kölesi bulunuyordu. 19. yüzyılda ise, üretim merkezleri köleliğin hâlâ arttığı ve toprak veriminin henüz tükenmediği İspanyol Küba ve Porto Riko Adaları oldu. 1800'de Küba'da yalnızca 44 bin köle vardı ama 1810-1870 yılları arasında sanayiyi geliştirebilmek için Afrika'dan yarım milyon daha köle getirildi (1).

400 yıl içinde 12 milyon Afrikalı Amerika'ya taşındı

Kölelik Afrika'da yüzyıllardır yaygın olmasına karşın, Avrupa ticaretinin yayılmasının toplumsal etkileri korkunçtu. Köle yakalamak için büyük mücadelelere giriliyordu. Köle ticareti nedeniyle ortaya çıkan toplumsal huzursuzluk, mahvolan yaşamlar ve erken ölümler biçiminde kendini gösteren korkunç acıların boyutunu tahmin edebilmek güçtür.



1500 yılı ile İngilizler'in köle ticaretini kaldırdığı 19. yüzyılın başları arasında, yaklaşık 10 milyon Afrikalı Avrupalılar tarafından köleleştirildi ve Amerika kıtalarına götürüldü. 19. yüzyılda köleliğin kesin olarak kaldırılmasından önce, Amerika kıtalarına 2 milyon Afrikalı daha taşındı (2).

Büyük olasılıkla her 5 köleden biri, Atlas Okyanusu boyunca yapılan yolculuk sırasında korkunç koşullarda ölüyordu. Birçoğu da ailelerinden, toplumsal geleneklerinden zorla koparılarak getirildikleri, kötü muamele, yetersiz beslenme ve yeni hastalıklara maruz kaldıkları bu garip ülkelere geldikten kısa bir süre sonra yaşamlarını yitiriyorlardı. Ölüm oranı çok yüksek olduğundan işgücünü koruyabilmek için çok sayıda köle getiriliyordu.

Kölelik uygulaması, 19. yüzyılın başına kadar birçok ekonomini önemli bir parçası olarak sürdü. Karaderili insanın kol gücü, 18. yüzyılın ortalarında ABD'yi dünyanın en büyük yün üreticisi konumuna yükseltti, İngiltere'de de tekstil sanayisinin dev boyutlarda gelişmesine temel hazırladı. Kölelik 1833'de İngiltere topraklarında, 1863'de Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1886'da Küba'da ve 1888'de Brezilya'da kaldırıldı.

DİPNOTLAR

1) Clive Ponting, Dünyanın Yeşil Tarihi –Çevre ve Uygarlıkların Çöküşü-, Çev. Ayşe Başçı Sander, Sabancı Üniversitesi, 2000, s.182.

2) Age, s.174.



Kızılderili katili Andrew Jackson Başkanlık Yemini ediyor.

muk ekimine engel oluşturan 90 bin Kızılderili'nin büyük sürgünü başlar. 1831'de Choctaw kabilesi zorla sürülür. Alabama'daki Creekler, ordu onlara 1836'da baskı uygulayana dek direnirler. Bir yıl geçmeden, Chickasawlar da onları takip edecektir.

Cherookeler sürgün yasasıyla, mahkeme yoluyla mücadele etmeye çalışırlar. Ancak topraklarında altın bulunması, üzerlerindeki baskıyı daha da artırır. Sürüldükleri topraklara gitmenin varlıklarını sürdürebilmek için tek şans olduğu düşüncesiyle, durumu kabul ederler. İçlerine sinmeden aldıkları bu karardan, 1838'de hareket zamanı geldiğinde vazgeçmişlerdir. Bunun üzerine hükümet asker göndererek, 20 bin Cherooke'yi ablukaya aldırır; asker eşliğinde zorbalıkla Oklahoma'ya yürütülürler. Göç ettirilen 90 bin yerlinin yaklaşık 30 bini (32) hastalıklardan ve yorgunluktan öldüğü için bu zorunlu göç, yerliler arasında "Gözyaşı Patikaları" olarak anılacaktır.

Yeni topraklara ulaşabilen yerliler, ağır bedeller ödemeye devam eder. Yaşamlarında ve kültürlerinde büyük yeri olan topraklarıyla bağlarını yitirmişlerdir. Geldikleri yerlerdeki hayvan ve bitkileri tanımıyorlardır. Bu topraklarda öteden beri yaşayan diğer Kızılderili kabileleriyle, sınırlı doğal kaynaklar yüzünden çatışmaya girmeleri kaçınılmazlaşır. Tarım yapmayı bilmediklerinden, geçimlerini sağlamak için hükümetin yaptığı ödemelere bağımlı hale gelirler. Ama henüz yeni topraklarına uyum sağlamaya vakit bulamadan yine sürüleceklerdir.

Beyazların ayak basmadıklar yer kalmayana dek, hiç bitmeyecek bir sürgündür bu; yerleştirildikleri topraklarda değerli madenler ya da petrol bulundukça, ya da artan beyaz nüfus karşısında giderek küçülen ve daha verimsiz, çorak alanlara göçe zorlanırlar. "Kalıcı" Kızılderili sınırları, hiçbir zaman kalıcılaşmaz. Örneğin Winnebago kabilesi, 1829-1966 arasında altı kez daha batıya gitmeye zorlanmıştır. Bir Kızılderili reisi, "Büyük Baba'nın bir daha yerlerinden sürülmeyeceklerine dair söz verişinden beri beş kez sürüldüklerini" söyledikten sonra ironiyle eklemiştir: "Bana kalırsa Kızılderililer'e tekerlek takın; böylece istediğinizde kolaylıkla sürüp götürebilirsiniz" (33).



Manuelito, 1864'deki Navajo baskınından sonra en uzun direnebilen Navajo şefi oldu.

"En iyi Kızılderili ölü bir Kızılderilidir"

Kıtanın en batısına beyaz göçü 1848'de başlar. Oregon'un Birleşik Devletler topraklarına katılması, Kaliforniya'da altın bulunması ve 1860'da kıtayı bir uçtan diğerine kat eden demiryolunun tamamlanması; bu bölgelere beyaz yerleşimini hızlandırır. Kızılderililer'e yine yeni rezervasyonların yolları gözükecektir.

Bütün bu uygulamalara direnen, rezervasyonlara gitmeyi kabul etmeyen ya da götürüldükleri rezervasyonlardan kaçan yerli çeteleri vardır. Bunlarla yüzlerce acımasız savaş yürütülür. Kabaca 1860-1890 arasına tarihlenebilecek bir dönemde "Vahşi Batı"nın tüm büyük efsaneleri sahneye çıkar. Oturan Boğa, Çılgın At, Geronimo, Gaga Burun gibi büyük savaşçılar, Kızıl Bulut, Benekli Kuyruk, Yalnız Kurt gibi bilge politikacılar, Wovoka gibi mesihler yerli direnişlerinin sembolleridir.

Bir Amerikan özdeyişi haline gelen, "İyi bir Kızılderili, ölü bir Kızılderilidir" cümlesi bu dönemde söylenir. Bu, Comanche çetesini General Sheridan'a teslim eden "işbirlikçi yerli" Tosawi'nin General'e, "Tosawi, İyi Kızılderili" dediğinde aldığı yanıttır (34).

Sırf Kızılderililer'le savaşmak amacıyla kurulan 3. müfrezenin komutanı Albay Chivington, askerleri



"En iyi Kızılderili, ölü bir Kızılderidir" sözünün sahibi General Sheridan.

barışçı Kızılderililer'e saldırmak istemeyince çok öfkelenir: "Lanet olsun Kızılderililer'e yakınlık duyanlara! Ben buraya Kızılderililer'i öldürmeye geldim ve Tanrı'nın göğü altında Kızılderililer'i öldürmek için her türlü yola başvurmanın doğru ve şerefli bir iş olduğuna inanıyorum!" diye haykırır. Gerçekten günümüze ulaşabilen sınırlı yerli nüfusu, başvurulan yollarda hiç tereddüt yaşanmadığının kanıtıdır.

Bufalo sürülerinin yok edilmesi de, Kızılderililer'i ve yaşam biçimlerini yok etme mücadelesinde yer yer bir strateji halini almıştır. 1867'de bir subay, avcılara şöyle demektedir: "Öldürebileceğiniz kadar bufalo öldürün. Her bufalo ile bir Kızılderili de yok olacaktır" (36). Kıtanın ovalık bölgelerinde yaygın olarak bulunan bufaloları, sürülerin kendilerini yenilemesine engel olmayacak biçimde avlayarak yaşayan Siux, Lakota, Karaayak, Crow, Cheyenne, Comanche, Pawnee, Kiowa gibi Kızılderili kabileleri; beyazların "kâr sistemi"nin bufalo sürülerini neredeyse tamamen yok etmesiyle, yaşam kaynaklarını da kaybederler. 1872-74 yılları arasında öldürülen 4 milyona yakın bufalodan yalnızca 150 binini Kızılderililer vurmuştur (35).

Köklerine kibrit suyu dökemiyorsan, kendine benzet!

19. yüzyıl sonunda ve 20.yüzyılın önemli bir bölümünde ABD ve Kanada hükümetlerinin uyguladığı resmi "uygarlaştırma" politikalarının ana hedefi Kızılderili geleneklerini ve kabile yaşamını ortadan kaldırmaktır. Asimilasyon politikaları dört noktada yürütülür. İlki, Jefferson'un da hararetle önerdiği gibi tarıma dönük yaşam biçimini oturtarak, Kızılderililer'in avcılığa dayalı, göçebe ve mülkiyet kavramı olmayan yaşam biçimini silmektir. İkincisi geleneksel yerli giyim tarzını ortadan kaldırmak, onları beyazlar gibi giyinmeye zorlamaktır. Sömürgecilerin en çok başvurduğu yol olan üçüncüsü, Hıristiyanlaştırmak yoluyla Kızılderililer'in geleneksel inançlarından koparmaktır. Dördüncüsü ve en etkili olanı da, Kızılderililer'i küçüklükten itibaren "Batı kültürüyle" eğitmenin araçlarını yaratmaktır.

Kurulan Kızılderili okulları, yoksul Kızılderili halkının çocuklarına iyi bir eğitim sağlamak amacını güttüğü söylemine sığınır. Aslen subay olan Richard Henry Pratt tarafından Pennsylvania'da kurulan Carlisle Kızılderili Okulu, daha sonra açılacak Kızılderili okullarına model oluşturacaktır. 1879'da ülkenin dört bir yanından gelen Kızılderili çocuklarını kabul etmeye başlayan okulun, "rezervasyonlardan" mümkün olduğunca uzak olmasına dikkat edilmiştir. 1886'da ünlü Kızılderili Şefi Geronimo'nun teslim olmasından sonra, pek çok Apache çocuğu Carlisle'a gönderilmiştir. Kısa bir süre içinde bakımsızlık ve kötü muameleden en az 50 çocuk hayatını kaybeder (37).

Bir Sioux olan Luther Standing Bear (Dinelen Ayı), 1931'de basılan otobiyografik eseri, *Kızılderili Çocukluğum*'da Carlisle'deki bu okula gidiş macerasını şöyle anlatır: "Beyazların Kızılderili çocuklarını öldürmek dışında ne yapmak istediklerini bilemiyordum, bir okulun ne olduğu konusunda hiçbir fikrim yoktu. Doğu'ya ölmeye gittiğimi düşündüm… Trende büyük çocuklar cesaret vermek için kahramanlık şarkıları söylediler" (38).

Çocukların "uygarlaştırılması" dış





"... Beyaz adamın birçok değişiklikler getirdiği yalan değil. Ne var ki onun uygarlığının iyi boyanmış ve çekici görünüşlü ürünleri, hastalık yapıcı ve öldürücü. İnsanları sakatlamak, soymak ve yoksullaştırmak uygarlığın bir bölümü ise, gelişme bunun neresinde? Ben derim ki, ilkel çadırının içinde, toprağın üstüne oturup yaşamı ve yaşamanın anlamını düşünen, yeryüzündeki bütün yaratıkların birbirleriyle hısım olduklarını kabul eden ve kendisinin evrenle bir bütünlük halinde bulunduğunu algılayan bir kişi, öz benliğine gerçek uygarlığın katkısız cevherini aşılamış olur".

Reis Luther Dinlenen Ayı

Asimilasyon politikalarının bir parçası olarak kurulan Kızılderili okullarında spor, kültürel asimilasyonun etkili bir aracı olarak kullanılıyordu.



görünüşlerinden başlar. Saçlarının kesilmesi Dinelen Ayı'da şöyle yer etmiştir: "Saçım kesildikten sonra aklıma yeni bir şey geldi. Artık Kızılderili olmadığımı, beyaz adamın taklidi olduğumu hissettim" (39). Beyazların giysileri içinde kendilerini rahat hissetmeseler de, bunları giymeye zorlanırlar. Çocukların sadece giysileri ve dış görünüşleri değil, adları da "beyazlaş"tırılır. İngiliz kral ve kraliçelerinin adlarıyla, *İncil*'de geçen ad ve soyadları alırlar. Kendi dillerini kullanmaları yasaklanır. Ziyaretlerine gelen akrabalarıyla ancak özel izin alarak kendi dillerinde konuşabilirler.


Kolomb ölüm döşeğinde.

Batı artık "vahşi" değildir

1888'de asimilasyon politikalarına tepki olarak ortaya çıkan Wovoka adındaki bir Kızılderili, mesih olduğunu ileri sürer ve Hayalet Dansı adında bir dini yaymaya başlar. Yerlilerin son umudu olan Wovoka, atalarının geri döneceğini, Batılılar gelmeden önceki yaşamlarına kavuşacaklarını, beyazların yok olacağını söylemektedir. Bu değişimi hızlandırmak için Kızılderililer el ele tutuşup, 5 gün boyunca dans etmelidir. Siuxlar yerlileri bir isyan başlatırlar. Hayalet Dansı dininin trajik sonu, 1890'da Yaralı Diz katliamı olur. Yüzlerce Kızılderili, kadın, erkek, çocuk demeden katledilir.

Avrupalılar'ın bütün bu uygulamalarına karşın hayatta kalmayı başarabilmiş yerliler için, yeni yaşam biçimine teslim olmaktan başka seçenek kalmamıştır. Batı artık "vahşi" değildir.

Suçlu, ayağa kalk!

Kolomb'un kişiliğinde Amerika kıtalarına ayak basan Batı Uygarlığı, insanlığa karşı -burada pek azının ayrıntısına girebildiğimiz- büyük suçlar işledi.

Batılılar, tüm gaddarlıkları ve pervasızlıklarıyla suç işlerken, dillerinden düşürmedikleri Tanrıları, aslında gözü hiç doymayan "kapitalist kâr sistemleriydi". Kolomb ve takipçileri sökün etmeden önce, Kuzey ve Güney Amerika'nın geniş toprakları üzerine yayılmış 75 milyon yerli nüfusunu (40) içeren yaşam, Batılılar'ın daha fazla toprak ve daha fazla zenginlik isteyen Tanrıları uğruna tarihe gömüldü. Yerliler, topraklarını, doğal kaynaklarını, özgürlüklerini, kültürlerini ve hayatlarını yitirdiler. Üstelik, Batı Uygarlığı'nın bu topraklarda işlediği suçlarla mayalanan ifrazatı ABD, aynı hırslarla ve yine "Tanrının" dilini adından düşürmeyerek, insanlığa saldırısını sürdürmekte. Bizce suçları sabittir, mahkûmiyetlerini istiyoruz...

Söz savunmanın

"Her yıl sayıları milyonlarla artan insanlarımızın özgürce gelişebilmesi için kıtanın her tarafına yayılmamız alnımıza yazılmış bir takdiri ilahidir... (Manifest Destiny-Aşikâr Yazgı). Aşikâr yazgımızın (kaderimizin) hakkı, üzerimize düşen büyük özgürlük deneyimi ve federatif kendi kendini yönetmeyi geliştirmek için Yaradan tarafından bize bahşedilen kıtada yayılmak ve onun tamamına sahip olmaktır. Bu, bir ağacın büyüme yazgısının gerçekleşmesi için gerekli toprak ve havaya sahip olma hakkı gibi bir haktır".

1845'te US Magazine and Democratic Review'un editörü John O'Sullivan'ın formüle ettiği Manifest Destiny "Kader Bildirisi"nden (41).

"Beyazlar, hiçbir zaman toprağa ya da geyiklere ya da ayılara aldırmadılar. Biz Kızılderililer bir hayvanı öldürdüğümüz zaman, onun bütün etini yiyoruz. Kökleri kazdığımızda küçük çukurlar açıyoruz. Ev yaptığımızda, küçük çukurlar açıyoruz. Biz çekirgeler için otları yaktığımızda, hiçbir şeyi mahvetmiyoruz. Biz meşe palamutlarını ve fıstıkları sallayarak düşürüyoruz. Ağaçları baltalayıp devirmiyoruz. Biz yalnızca kurumuş ağaçları kullanıyoruz. Ama beyazlar toprağı deşiyorlar, ağaçları söküyorlar, her şeyi öldürüyorlar. Ağaç diyor ki, 'Yapma. Acıyor. Canımı yakma'. Ama onlar, onu baltalayıp kesiyorlar. Toprağın ruhu, onlardan nefret ediyor... Kızılderililer asla bir şeyin canını yakmaz, ama beyazlar her şeye zarar veriyorlar... Ama beyazlar hiç umursamıyor... Beyaz adamın ona dokunduğu her yer acıyor".

Yaşlı bir Wintu kadını

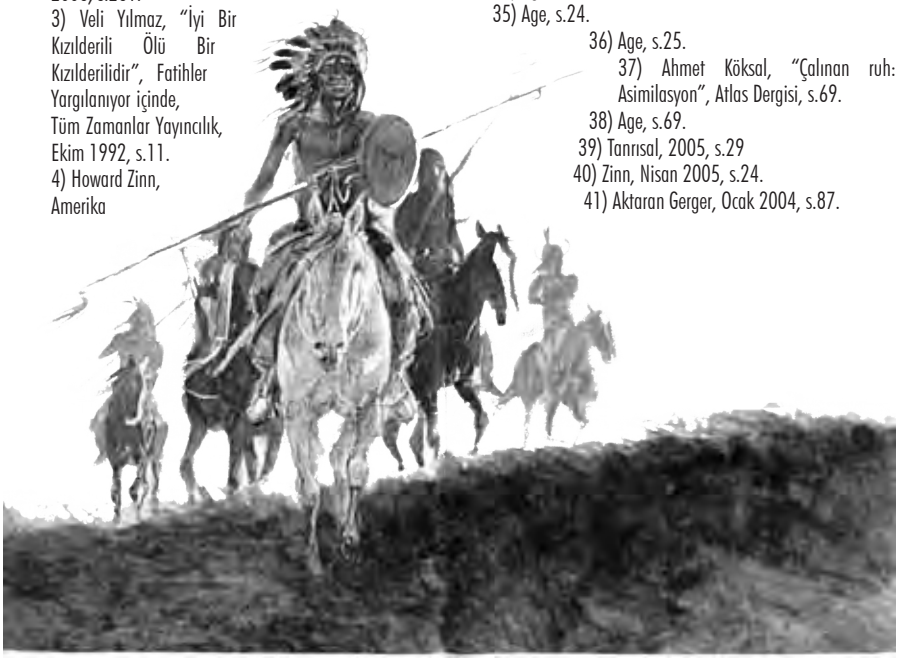

Venezüella halkı Kolomb heykelini deviriyor...

KAYNAKLAR

1) AnaBritannica Ansiklopedisi, 1993 Türkçe baskısı, 2. Cilt, "Amerika" maddesi.
2) Bir Zamanlar Amerika dosyası, Doğu-Batı dergisi, S.32, Mayıs-Temmuz 2005, 287 s.
3) Kolektif, Latin Amerika Yerlileri, Anahtar Kitaplar Yayınevi, Mart 2006, 368 s.
4) Carlo M. Cipolla; Fatihler, Korsanlar ve Tüccarlar; Çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 2003, s.19.
5) Michael D. Coe, Mayalar, Çev. Meltem Özdemir, Arkadaş Yayınevi, Nisan 2002, 256 s.
6) Jared Diamond; Tüfek, Mikrop ve Çelik –İnsan Topluluklarının Yazgıları-; Çev. Ülker İnce, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ekim 2002, 610 s.
7) Marc Ferro, Sömürgecilik Tarihi –Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine-, Çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, Kasım 2002, 673 s.
8) Haluk Gerger, Kan Tadı: Belgelerle ABD'nin Kara Kitabı, Ceylan Yayınları, İkinci baskı Ocak 2004, 542 s.
9) Kristof Kolomb, Seyir Defterleri, Çev. Sait Maden, Çekirdek Yayınlar, 1999, 234 s.
10) Bartoleme de Las Casas, Kızılderili Katliamı, Çev. Ömer Faruk Birpınar, Babıali Kültür Yayıncılığı, Ocak 2005, 134 s.
11) Allan Nevins, Henry Steele Commager; ABD Tarihi, Çev. Halil İnalcık, Doğu Batı Yayınları, Nisan 2005, 453 s.
12) Clive Ponting, Dünyanın Yeşil Tarihi –Çevre ve Uygarlıkların Çöküşü-, Çev. Ayşe Başçı Sander, Sabancı Üniversitesi, 2000, 388 s.
13) Richard F. Townsend, Aztekler, Çev. Meltem Özdemir, Arkadaş Yayınevi, 2001, 232 s.
14) Özcan Yüksek, "Aztekler –İki Dünyanın Çarpışması-", Atlas, S.120, Mart 2003, s.32-66.
15) Howard Zinn, Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi, İmge Kitabevi, Çev. Sevinç Sayan Özer, Nisan 2005, 745 s.
16) Howard Zinn, Manning Marable, Mike Davis, Veli Yılmaz; Fatihler Yargılanıyor -500. Yılında Karşı Amerika-, Tüm Zamanlar Yayıncılık, Ekim 1992, 180 s.+ resimler.

DİPNOTLAR

1) Meldan Tanrısal, "Kolomb'dan Wovoka'ya Kızılderililer", Doğu Batı, S.32: Bir Zamanlar Amerika, Mayıs-Temmuz 2005, s.14.
2) Sibel Özbudun, "Latin Amerika Yerlileri: Yeniden!", Latin Amerika Yerlileri içinde, Anahtar Kitaplar Yayınevi, Mart 2006, s.261.
3) Veli Yılmaz, "İyi Bir Kızılderili Ölü Bir Kızılderilidir", Fatihler Yargılanıyor içinde, Tüm Zamanlar Yayıncılık, Ekim 1992, s.11.
4) Howard Zinn, Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi, İmge Kitabevi Yayınları, Nisan 2005, s.7.
5) Howard Zinn, "Columbus, Kızılderililer ve İnsanlığın Gelişmesi", Fatihler Yargılanıyor içinde, s.58.
6) Zinn, Nisan 2005, s.7.
7) Zinn, Ekim 1992, s.59.
8) Zinn, Nisan 2005, s.10.
9) Zinn, Ekim 1992, s.58.
10) Age, s.73.
11) Marc Ferro, Sömürgecilik Tarihi –Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine-, Çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, Kasım 2002, s.64.
12) Age, s.67.
13) Amerika'ya at, İspanyollar tarafından götürülmüştür.
14) Richard F. Townsend, Aztekler, Çev. Meltem Özdemir, Arkadaş Yayınevi, 2001, s.25.
15) Ferro, s.67.
16) Clive Ponting, Dünyanın Yeşil Tarihi –Çevre ve Uygarlıkların Çöküşü-, Çev. Ayşe Başçı Sander, Sabancı Üniversitesi, 2000, s.16.
17) Özcan Yüksek, "Aztekler –İki Dünyanın Çarpışması-"; Atlas, S.120, Mart 2003, s.66.
18) Ferro, s.72.
19) Carlo M. Cipolla; Fatihler, Korsanlar ve Tüccarlar; Çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 2003, s.19.
20) Jared Diamond; Tüfek, Mikrop ve Çelik –İnsan Topluluklarının Yazgıları-; Çev. Ülker İnce, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ekim 2002, s.251-276.
21) Clive Ponting, s.117.
22) Age, s.117.
23) David Stannard'dan aktaran Meldan Tanrısal, "Kolomb'dan Wovoka'ya Kızılderililer", Doğu Batı, S.32: Bir Zamanlar Amerika, Mayıs-Temmuz 2005, s.16.
24) Age, s.16.
25) Age. s.16.
26) Howard Zinn'den aktaran Melda Tanrısal, s.17.
27) Age, s.17
28) Age, s.17.
29) Aktaran Taşkın Takış, "Amerikayı Yeniden Keşfedelim"; Doğu Batı, S.32: Bir Zamanlar Amerika, Mayıs-Temmuz 2005, s.8.
30) Aktaran Haluk Gerger, Kan Tadı: Belgelerle ABD'nin Kara Kitabı, Ceylan Yayınları, İkinci baskı Ocak 2004, s.35.
31) Tanrısal, 2005, s.18.
32) Ponting, s.119.
33) Tanrısal, 2005, s.20.
34) Age, s.24.
35) Age, s.24.
36) Age, s.25.
37) Ahmet Köksal, "Çalınan ruh: Asimilasyon", Atlas Dergisi, s.69.
38) Age, s.69.
39) Tanrısal, 2005, s.29
40) Zinn, Nisan 2005, s.24.
41) Aktaran Gerger, Ocak 2004, s.87.



MARX'IN EKOLOJİSİ:
Materyalizm ve Doğa
JOHN BELLAMY FOSTER

İDEOLOJİ ve ÜTOPYA
KARL MANNHEIM

KLİNİĞİN DOĞUŞU
MICHEL FOUCAULT

AHLÂKSIZ FİL:
21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi
WILLIAM K. TABB

SAVUNMASIZ GEZEGEN:
çevrenin kısa ekonomik tarihi
JOHN BELLAMY FOSTER

ŞİDDET ÜZERİNE DÜŞÜNCELER
GEORGES SOREL

DEMOKRATİK PARADOKS
CHANTAL MOUFFE

DEVLETE KARŞI DEMOKRASİ
Marx ve Makyavel Momenti
MIGUEL ABENSOUR

YENİ CEHALET ve KÜLTÜR PROBLEMİ
THOMAS DE KONICK

KAPİTALİZMİN KÖKENİ:
geniş bir bakış
ELLEN MEIKSINS WOOD

FİLOZOF ve TİRAN:
yanılsamanın tarihi
CHRISTIAN DELACAMPAGNE

KAPİTALİZM ve ENFORMASYON ÇAĞI
Editörler:
E. M. WOOD, J. B. FOSTER, R. W. McCHESNEY

MARX ve DOĞA:
Al-Yeşil Bir Perspektif
PAUL BURKETT

BİRİCİK MODERNİTE
Şimdinin Ontolojisi Üzerine İnceleme
FREDRIC JAMESON

CİNSEL KİMLİKLER
Nefertiti'den Emily Dickinson'a Sanat ve Dekadans
CAMILLA PAGLIA

YA SOSYALİZM YA BARBARLIK
ISTVÁN MÉSZÁROS

İNSAN, POST-İNSAN
DOMINIQUE LECOURT

GIDIKLANAN ÖZNE:
politik ontolojinin yok merkezi
SLAVOJ ZİZEK

SERMAYE İMPARATORLUĞU
ELLEN MEIKSINS WOOD

MAKYAVEL'İN YALNIZLIĞI
ve Başka Metinler "Althusser'in Mirası"
LOUIS ALTHUSSER

AYKIRI SİMÂLAR
TERRY EAGLETON

yeni **BİRİ TOTALİTARİZM Mİ DEDİ?**
SLOVAJ ZİZEK

yeni **POPÜLİST AKIL ÜZERİNE**
ERNESTO LACLAU

epos
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı 60/20
06570 Maltepe ANKARA
Tel: 312 232 14 70
Fax:312 229 98 21

Batıl inanışların psikolojisi ve bilimsel mekanizması



21. yüzyıla girdiğimiz bir dönemde hâlâ "otçuluk", "sırların dünyalarıyla" avutulmamız ne acı! Çocuklarımıza bilimsel düşünceyi öğretmezsek, nasıl "fikri hür, vicdanı hür" olurlar; koyun sürüsü olmaktan, birilerinin kulu olmaktan nasıl kurtulurlar? Aklın özgürleşmesi, sürü olmamak; eleştirel bakan, sorgulayan beyinlerden geçer; bu da bilimle olur.

Doç. Dr. Adnan Erkuş
Mersin Üniversitesi Eğitim Fak.
Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı

Batıl inanışlarda bir önerme vardır: "Y, X'ten dolayı meydana gelir" veya "X, Y'ye neden olur". Örneğin, "Karakedi uğursuzluk getirir", "Gece saat 03.00'te veya güneş tutulduğunda deprem olur", "Kolye takmak uğur getirir", "Şu otu içersen, şu hastalık iyileşir" gibi. Bu gibi ilişkilerin ne kadar gerçek ya da ne kadar sanal olduğunu ve üstteki gibi "bilgilerin" ve bilimsel bilginin arasındaki farkı irdeleyebilmek için bazı konuları açmakta yarar var.

Bilimdışı bazı bilgi edinme yolları

Çevremizdeki olayları açıklamak için çeşitli bilgilere başvurur veya bilgi üretiriz. İnsan, davranışına neden bulmak arayışı içindedir. Örneğin, sınavda başarılı olan bir öğrenci, **bunun kendi çabası, çalışması ve yeteneği** sonucunda olduğunu düşünür; başarısız olan bir öğrenci de, **öğretmenin zor yerlerden ve bilerek zor sorduğu veya soruların şans eseri çalışmadığı yerlerden çıktığı** gibi dışsal nedenlere göndermede bulunur. Bu durum, benliğimizi koruma, benlik saygımızı yükseltmenin bir yoludur. Bunun yanında, merak dürtüsü içinde çevremizdeki olayları anlamaya ve açıklamaya çalışıp, geleceği öngörme gereksinimi içinde oluruz.



Bilgi kaynaklarımızdan biri **geleneklerimizdir**. Patlıcanla yemek yapmayı, çam ağacı yapraklarından yemek yapmamayı, hastalıklar için kurşun dökmeyi, kocakarı ilaçları yapmayı ve daha pek çok bilgiyi geleneklerimiz yoluyla ediniriz. Geleneksel bilgilerimizin yaşayanları olduğu gibi, artık doğru ve geçerli olmadığı için terk edilenleri de vardır veya eğitim ve bilinç durumuna göre bireyden bireye değişik düzeyde kullanılmaları da söz konusudur. Dolayısıyla, geleneklerimiz yoluyla edindiğimiz bilgiler genel geçerliliği olan bilgiler değildir; zamandan zamana ve bölgeden bölgeye değişiklik gösterir; eğer sadece geleneklerimiz yoluyla aktarılan bilgilerle yaşasaydık durağan bir dünyada yaşıyor olurduk.

Bir diğer bilgi kaynağı ise politikacı, din adamı gibi **otoritelerdir**. Otoritelerin de insan olduğu, yanılabilecekleri, bilgilerinin olmadığı alanlarda da bilgi türetme gibi zaaflarının olabileceğinin yanında, akıl sağlıklarının da pekâlâ bozulabileceği vb. nedenlerle, her zaman genel geçer ve güvenilir bilgi kaynakları oldukları pek ileri sürülemez. Şeyhler, şıhlar, Hitler gibi örnekler yeterli olsa gerek.

Medyumluk, falcılık, büyücülük gibi **doğaüstü güçler** de çağlar boyunca bilgi kaynakları olarak görülmüştür ve ne yazık ki görülmeye de devam etmektedir. Savaşa hazırlanan bir İlkçağ kralının, savaşın sonucu hakkında büyücüsüne danışmasıyla, bir başbakanın medyum X'e gitmesi arasında fark yoktur. Elbette, bazı "atma bilgilerin" tuttuğu da olur.

Bir başka bilgi kaynağı da, **bireysel deneyimlerdir**. Bir balıkçı ya da çiftçi, kendi yaşantılarına dayanarak ürün ve hava tahmini yapabilir ve ona göre önlem alabilir. Bu tahminler her zaman doğru çıkmayabileceği gibi; Mersin'deki bir çiftçi veya balıkçıyı Karadeniz'e götürdü-

günüzde de büyük olasılıkla doğru tahmin yapamayacaktır. Görüldüğü gibi, yukarıdaki bilgi kaynaklarının hemen tümü güvenilir ve geçerli bilgi vermekten uzaktır.

Bilimsel bilginin ölçütleri

İnsanın merak ve çekip kurcalama dürtüsü, ne kadar baskılanmaya çalışılsa da; elleri ve beynini eşgüdüm içerisinde kullanmaya ve çevresini, doğayı değiştirmeye başlaması, ister istemez kuşku duymayı ve sorgulamayı da beraberinde getirmiştir. Mantıksal çerçevede septisizm, rönesans ve reform hareketleriyle, görgül çerçevede ise sanayi devrimiyle birlikte, bugünkü anlamda **bilim** de bir bilgi üretme yolu olmuştur.

Bilimsel bilgi, mantıksal geçerliğinin yanında, gözlem ve deneyden oluşan görgül (empirical) yanı birbirini tamamlayan bilgidir. Bilimsel bilgi, onu üretenin öznel yargılarından uzak, nesnel; güvenilir ve geçerli; tekrarlanabilen ve bu nedenle sınanabilen, kendi kendini düzelten, birikici ve yanlışlanabilen bilgidir. Edison'un elektrik ampülü bir odada yanıp diğer odada yanmasaydı; geçerli bir bilimsel bilgi olmazdı. Bir dinsel dogmayı ise, bırakın test etmeyi, eleştiremezsiniz bile. Bilimsel bilgiyi, diğerlerinden ayıran en önemli yanı, o bilgiyi üretmede kullandığı yoldur, yöntemdir. Bu nedenle, dinsel veya doğaüstü yaklaşımlara göre her şeyin açıklaması ("... öyle yaratmış") mümkün iken, bilimde değildir. Bilimci, kullandığı yöntemle, işin kolayına kaçmadan, sorulara deney ve gözlemle yanıt bulmaya çalışır.

Bilimde, karşılaşılan sorun önce tanımlanmaya, **betimlenmeye** (ne?) çalışılır; daha sonra o sorunun nedenleri, onu oluşturan parçalar arasındaki ilişkiler (nasıl?) **açıklanmaya** çalışılır. Sorun ya da olay açıklandıktan sonra, bilinen ilişkiler ve nicelikler yardımıyla benzer olaylar **yordanabilir**; betimlenen, açıklanan ve tahmin edilen "şeyler"-se, aynı ilişkiler yardımıyla, olması sağlanarak veya olması önlenerek **denetimlenir**. Bilimin çalışma yönelimli amaçları bunlardır. Örneğin, önce yağmurun ne olduğu anlaşılmaya, sonra yağmurun nasıl olduğu açıklanmaya, açıklandıktan sonra ne zaman, nereye, ne kadar yağacağı tahmin edilmeye çalışılır. Üstelik, aynı açıklamayla yağmurun istendiği zaman, denetimli bir şekilde yağdırılması da sağlanabilir. Son zamanlarda yaşanan kuş gribi örneğinde olduğu gibi, sorun önce betimlenir ve açıklanır ("bu bir virüstür" ve "yapısı şu şekildedir"); bu açıklamadan sonra denetimlenmeye (örneğin, aşı üretilmesi) çalışılır.



Bilimi diğer çalışma alanlarından ayıran önemli ölçütler de bulunmaktadır. İncelenecek konu, doğrudan veya dolaylı olarak **gözlenebilir** olmalıdır. Bilim olgularla ilgilenir; bu nedenle "ruh var mıdır, yok mudur; öldükten sonra göğe mi yükseliriz" türü soruları felsefe ve dine havale eder. Bir şey gözlenebiliyorsa, o şey bir miktar oluşturur; bu nedenle de o miktar bir şekilde **ölçülebilir**. Ölçülebilen şeyler ise, bilimin standart dili olan istatistik ve matematik yardımıyla **iletilebilir**. İletilen ve yöntemi açık ve net bir şekilde belirtilen bilgiler, aynı koşullarda aynı yöntemle **tekrar edilebilir** ve tekrarlar yoluyla da doğruluğu veya yanlışlığı **sınanabilir**. Diğer "uğraşlardan" farklı olarak, bilimde, 999 kez tekrarlanılıp aynı sonuç alınsa bile, bir tek denemede de olsa farklı sonuç alındığında, denence (hipotez) kuşkulu duruma düşer. Bu şekilde ulaşılan bilgi yanlışlandığında, tarihin çöplüğünde yerini alır; kendi kendini düzeltip, küçük de olsa zamanla birikerek bilimsel açıklamalar günlük yaşamımızın yadsınamaz gerçekleri halini alırlar. Bu süreç, bilimcinin ırkından, dilinden, duygusundan vs. bağımsız bir şekilde ilerler.

Nedensellik

Bilimin doğal sayıltılarından (assumption) biri şudur: "Doğadaki olayların bir nedeni vardır; olayı açıklamak için 'ilk nedenin' ve 'nihai sonucun' bilinmesi gerekli değildir". Örneğin, "hava soğursa (X) üşünür (Y)", "Isıtılan (X) metaller genleşir (Y)" gibi. Neden olan değişken **bağımsız değişken**, sonuç olan değişken ise **bağımlı değişken** olarak adlandırılır. İki değişken arasında bir neden sonuç ilişkisi kurabilmek için şu koşulların sağlanması gerekir:

a) Karşılıklı ilişki ($X \leftrightarrow Y$): X değiştikçe Y'nin de değiştiği veya tersi gösterilmelidir. Isı arttıkça genleşmenin arttığı, ısı düştükçe de genleşmenin azaldığı kanıtlanmalıdır. Ancak, bu koşul gerekli olmasına rağmen, neden-sonuç ilişkisi için yeterli değildir. Yenilen dondurma miktarı ile boğulan insan sayısı arasında yüksek ve pozitif bir korelasyon vardır, ama "Dondurma yemek boğulmaya yol açar" diyemeyiz.

b) Zamanda öncelik ($X \rightarrow Y$): Neden olan X, zaman boyutunda, daima sonuç olan Y'den önce gerçekleşmelidir. Isı, genleşmeden önce; üşüme havanın soğumasından sonra gelmelidir. Peki, hava sıcakken de üşümez miyiz? Genleşme ısıya yol açmaz mı? Bu sorular, X ve Y'nin dışındaki değişkenleri dikkate almamızı gerektirir.

c) Karıştırıcı değişkenleri denetimleme:



X ve Y arasındaki ilişkiyi bir şekilde bozan değişkenlere **karıştırıcı değişken** denir. Dondurma yeme ve boğulma ilişkisini açıklayan yaz mevsimi (sıcaklık) gibi bir üçüncü Z değişkeni bulunmaktadır. Sıcak havada üşüme ve soğuk havada terleme, hastalık (Z) gibi bir karıştırıcı değişkenden dolayı gerçekleşir. Metali bir kuvvetle (Z) uzatırsanız (genleşme) ısınır. Bu bakımdan, nedensellik ilişkisi kurulabilmesi için, her türlü karıştırıcı değişkenin denetimlenmesi bir zorunluluktur; aksi halde kurulan nedensellik ilişkisi doğru olmaz.

Tüm bu koşullar, X'e değişik düzeyler vererek Y'deki değişimi gözleme (değişimleme / manipülasyon) ve X ile Y arasındaki değişkenleri ortama sokmama (denetimleme / controlling) yoluyla gerçekleştirilir.

Bilimi diğer etkinliklerden ayıran daha pek çok özellik olmasına rağmen, burada kısaca nedensellik ilişkisini ele aldık. Bilimsel çalışmalarda kullanılan çeşitli araştırma düzenekleri ve diğer bilgilere burada değinilmeyecektir.

Davranış ve sonuçları arasındaki ilişki

Öğrenmenin önemli bir bölümü, insanın davranışlarıyla sonuçları arasında bir ilişki kurmasına dayanır. Özellikle **edimsel koşullama** ilkeleri açısından ele alındığında, bir davranış, kendi yarattığı sonuçlar tarafından kontrol edilir. Bir davranıştan sonra gelen sonuç, birey için olumluysa, o davranışın gelecekte tekrar edilme olasılığı da yüksektir. Örneğin, çalışır ve ücret, övülme, sınıf geçme gibi kendiniz için birtakım olumlu sonuçlarla karşılaşırsanız; çalışma davranışınız devam eder, dolayısıyla çalışma davranışınız pekiştirilmiş olur. Pekiştirilmeyen davranış ise söner. Örneğin, selamınıza karşılık almazsanız, bir süre sonra selam vermezsiniz. Bazı mekanik işleyişler için de bu böyledir: Arabanın kontağını çevirirseniz çalışır. Davranışı (X), aynı sonuç (Y) takip ediyorsa, bu **bağımlılık ilişkisi** ortaya çıkarır.



Davranışla sonuçları arasındaki bu ilişki sırasında çevrede pek çok olay bu ilişkiden bağımsız gerçekleşiyor olabilir. Örneğin, gök gürlüyor, birisi ölüyor, deprem oluyor vb. olabilir. Davranış gerçekleştiğinde, bu çevresel olaylardan biri de gerçekleşiyor ise, bu ilişki, **tesadüfen izlerlik** ilişkisidir.



Bu tesadüflük birkaç kez tekrar ettiğinde ise, bu ilişki de pekiştirilmiş olur. Eğer birey, davranışının olumlu veya olumsuz sonucuyla, davranışı tesadüfen izleyen herhangi bir olay arasında ilişki kurarsa; bu tesadüfi olay "neden" (X) halini alır ve bu durum **sanal nedensellik ilişkisi** kurmasına yol açar. Bu durumu bir örnekle açıklayalım.

Bir futbol takımı kalecisinin, takımı için yaşamsal önemi olan bir final maçından önce, heyecandan çoraplarını ters giydiğini düşünelim. Maçta iki sonuç var: Yenmek veya yenilmek. İki durumu da ele alalım. Eğer, kalecimiz maçta inanılmaz kurtarışlar yapmış ve karşı takımı da yenmişlerse, bir dahaki maçlarda çoraplarını ters giyme olasılığı yükselecektir; bu şekilde bir-iki maç daha kazanırlarsa, çoraplarını ters giymek kalecimizin **uğuru** olacaktır. Eğer, o maçta yenilmiş olsalardı; kalecimiz bu kez de özenle çoraplarını ters giymekten kaçınacak, bunu bir **uğursuzluk** sayacaktı. Şimdi de bu iki durumu, çorabı ters giymenin uğur veya uğursuzluk olduğu durumları ele alalım.



a) Uğur: Çorabı ters giymenin uğur getireceğine inanan kaleci, üzerinde uğurun bir parçasını taşıdığı inancıyla çok daha istekli, hırslı ve dikkatli davranacaktır. Bu şekilde bir davranış da, diğer olasılığa göre çok daha fazla bir şekilde başarıyı beraberinde getirecektir.

b) Uğursuzluk: Çorabı ters giymenin uğursuzluk getirdiğine inanan kaleci, yine çoraplarını heyecandan ters giyip de maça çıktığını fark etmişse, bu kez çok daha korkak ve tedirgin davranacak ve pek çok hata yapabilecektir. Bu şekildeki davranışlar da, diğer olasılığa göre çok daha fazla bu kez başarısızlığı beraberinde getirecektir.

Psikolojide, insanların beklentileri yönünde davranarak, beklentilerinin gerçekleşmesine **kendi kendini doğrulayan kehanet** denir. Bir kişinin, sizin hakkınızda hiç de iyi düşünceleri olmadığına inanırsanız, siz de olumsuz davranırsınız; siz olumsuz davrandığınız için karşınızdaki kişi de olumsuz davranır; böylelikle beklentiniz gerçekleşmiş olur. Bu sanal ilişki ve onun pekiştirilmesine kolye ve muska takma, merdiven altından geçme, gece tırnak kesme, karakedinin uğursuzluk getirmesi gibi pek çok örnek verebiliriz. Kalecimiz 3. lig takımlarımızdan birinde oynasa ve rakipleri de Real Madrid olsaydı, ne olurdu? Maçı kazanmaları, iyi bir şekilde antreman yapmalarına ve diğer bazı koşullara mı, yoksa çoraba mı bağlıdır?

Bu tür sanal nedensellik ilişkisini güçlendiren bir diğer faktör de, sonuçların gerçekleşme olasılığının çok yüksek olduğu durumlara iliş-

kin "atma" öngörülerdir. Örneğin, falınız, "bugün bir kötü, bir iyi haber alacaksınız" dese; bu öngörünün gerçekleşme olasılığı, içinde yaşadığımız sosyal dünyadan dolayı son derece yüksektir.

Fala inanma, falsız kal…

Şimdi, yukarıdaki bilgiler ışığında bazı batıl inanış örneklerini ele alalım:

- Yağmur yağması gereken bir mevsimde ve yerde (olasılık son derece yüksek) yağmur yağmıyor (zaten "canı burnunda") ve yağmur duasına çıkılıyor; tam dua edilirken yağmur yağıyor! Siz hiç Sahra Çölü'nde, kutuplarda ve Bangladeş'te yağmur duasına çıkıldığını duydunuz mu? 2000 yıl önce yaşamış bir kişi bugün canlandırılsa ve bizim meteoroloji uzmanlarının tahminlerini dinlese, büyük olasılıkla bu uzmanlara tapardı!

- Bir gazetenin fal köşesinde bir burç için, "Yarın uzun bir yola çıkacaksınız" yazıyor. Aynı burçtan bir kişi, müebbet hapis ve hücresinde bu falı okuyor!

- Bir kadın rüyasında, şoför olan kocasının kaza yapacağını görüyor ve ertesi gün gerçekten de kaza oluyor. Kocası zaten hep yollarda, kadın ise zaten hep endişeli bir bekleyiş içinde... İlkçağlardaki bir kadın böyle bir rüya görür müydü, ya bir balıkçının karısı!?

- 17 Ağustos 1999 gecesi saat 03.00 ve korkunç bir deprem. Bölgedeki insanlar, gece yarısı saat 03.00'e kadar uyuyamıyor, ama 03.15'te uyuyorlar. Aynı günlerde, büyük (!) medya "depremlerin hep gece 03.00 civarı gerçekleştiğini" ileri süren yayınlar yapıyor. Elbette bölgede, 03.00'te de, gündüz 13.00'te de, sabahleyin de pek çok artçı deprem oldu.

- Hiç uzmanlık alanı olmadığı halde bir "otorite" çıkıp, "Güneş tutulduğunda deprem olacak" diyor ve Tokat ili civarındaki halk haftalarca çadırda yatıyor. 2005 yılında dünyada toplam 29844 ayrı deprem olmuş! Bu sayıyı 365'e bölün ve hiç deprem olmayan kararlı levha parçaları üzerindeki ülkeleri de dışta tutun ve deprem kuşağındaki ülkemize kaç deprem düştüğünü düşünün. Zaten her an deprem oluyor! En büyük kahin; yıllar öncesinden, ay, güneş ve dünyanın hızlarını ve yörüngelerini eşitliğe koyup "29 Mart 2006'da şu saatler arasında, şu bölgede güneş tutulması yaşanacak" diyen gökbilimciler olsa gerek!



Depremler her zaman gece 03.00'da mı olur?..

Bir "ecza" ve "iyileşme" örneği

Son yıllarda hızla yayılan bir batıl inanış örneği de sağlık alanında gözlenmektedir. Özellikle sabah TV programlarına katılan "unvanlı-unvansız tıp (!) insanları" (hele, otoritenin tutum değişimindeki etkisi de göz önüne alınırsa) tarafından ot tarifleri yapılmakta; baharatçı gölgesinde "şifa dağıtıcılar" türemekte; çaresiz ve cahil insanların paraları alınmakta; neredeyse, ruhsatlı "ot eczaneleri" açılacak aşamaya doğru hızla yol alınmaktadır. Biz doğadan geldik ve yaşamımızı da doğanın sunduklarından karşılıyoruz; elbette yediğimiz her şey doğadan. Ancak, çam kozalağından yemek yapmıyor, sadece ıspanakla beslenmiyoruz; tek yönlü beslenmenin nelere yol açacağı açıktır. Öte yandan, elbette ki hastalıklarımızı iyileştirdiğimiz ilaçlar da doğadan çıktı. Ama nasıl? Gelin, şimdi bir "ecza" tarifi yapalım ve sonra da bunun ne kadar bilimsel olabileceğini irdeleyelim.

"Bir tutam biberiye, bir tutam zencefil ve bir baş sarmısak suyla çaydanlıkta kaynatılıp, sabahları bir fincan içilirse (X) karın ağrısı (Y) geçer."

Görüldüğü gibi, burada da bir önerme vardır: "X, Y'ye neden olur." Öte yandan, basit ilkokul kimya bilgisiyle bile, değişik miktarlardaki karışım veya bileşiklerin, değişik kaynama derecelerinde reaksiyona girdiklerinde, değişik kimyasal maddeler ortaya çıkaracağı bilinir. Bu önermede o kadar çok farklı değişken var ki, bu önermeyi sınamak için her birini tek tek değişimlememiz gerekmektedir. Örneğin, iki ayrı kişinin "tutam"ının niceliği birbirinden farklıdır. Bu karışımın içine atılacağı suyun miktarı nedir? Çaydanlık var, çaydanlıkçık var. Bu karışım kaç derecede ve ne kadar süreyle kaynatılacaktır? Aynı çaydanlıkta, aynı karışım her sabah kaynatılırsa, günden güne koyulmaz ve dolayısıyla başka "ecza"lar ortaya çıkmaz mı? Fincanın ölçüsü nedir? Minik Türk Kahvesi fincanı mı, Amerikan kovboyunun maşrapası mı? Belki, bizim fincan iyileştirir, ama Amerikan kupası öldürebilir! Kimler içecek; hangi yaştan, cinsiyetten, başka hangi hastalıkları olanlar içmeyecek? Ne kadar süreyle ve sıklıkla içilecek? Günde bir kez mi, üç kez mi? Bir hafta mı, bir ay mı?



Ya karın ağrısı? Bağımlı değişken olan karın ağrısının işevuruk tanımı ne? Bilindiği gibi, karın ağrısı pek çok hastalığın bir semptomu olarak ortaya çıkar. Bu "ecza" belki de ülserden kaynaklanan karın ağrısını geçirecek, ama kolon kanserinden olanı öldürecek... Kim bilebilir, kim denetleyebilir? Tüm bu yaramaz soruları bir yana bırakıp, bu "ecza"nın doğruluğuna inanarak, ilacını yapmaya çalışalım. Bunun için, karışımın miktarlarını, suyun miktarını, kaynama dereceleri ve sürelerini, içilecek miktarı, içme süresini ve sıklığını ve daha birçok değişkeni tek tek manipüle edip bir **çok faktörlü deney düzeneği** oluşturmamız gerekir; üstelik, aynı tür karın ağrısından şikayetçi ve aynı yaşta vb. denekler üzerinde... Ortaya çıkacak "ilacın" yan etkileri için de uzun süreli bir yan etki takip çalışması yapmak da cabası... Aşağıdaki tabloda, sadece 5 değişkenin değişimlendiği ve üstelik "kabaca" düzeyler oluşturarak yapılan bir deney düzeneği görülmektedir. Sadece 5 değişkenin ve çok sınırlı düzeylerinin ele alındığı düzenekte bile, 4 (miktar) x 4 (sıvı) x 2 (süre) x 3 (sıcaklık) x 3 (ölçek) = 288 ayrı deney grubu oluşturmak gerekir. Birer denek kullanılmış olsa, aynı özelliklere sahip 288 denek gerekir. Kaldı ki, birer denekten elde edilen bulguların genellenebilmesi de olanaksızdır; her hücrede en az 30 denek olsa, toplam 8640 denek eder ki, bu da başka sorunları beraberinde getirir. Üstelik henüz pek çok değişkeni değişimlemedik; pek çok düzeyi ve kombinasyonu da göz ardı ettik. Bir "ecza"nın ilaç olabilmesi için çok zahmetli ve titiz çalışmalar yapılması gerektiği açıktır. Peki, diyelim ki, bu uzun ve zahmetli deneyimiz sonucunda, "1 lt suda, 20'şer gramlık karışımın 90 derece sıcaklıkta 20 dk kaynatılmasıyla oluşan 'ecza'dan 10 cc içirilen grubun ülserden kaynaklanan karın ağrısını geçirdiğini" bulursak ne olur? Ne olacak, bu kocakarı "ecza"sı, tüm bu işlemler sonucunda ilaç olur.

Öyleyse, tıbbın veya bilimin "alternatifi" olabilir mi? Özellikle, tıp biliminin henüz iyileştiremediği (kanser gibi) hastalıklar söz konusu olduğunda, çaresiz insanlarımız her şeye tutunmaya çalışmaktadır. Hiçbir eğitimi ve bilgisi olmayan ve ne idüğü belirsiz, kerameti kendinden menkul bir şarlatan diyor ki, "Ver şu kadar para, ben sana bir karışım vereceğim, hiçbir şeyin kalmayacak". Düşünelim şimdi, dünyada o kadar büyük ilaç şirketleri var ki, böyle bir şey doğru olsa, bu şirketler hiç meydanı boş bırakırlar mı; küçük bir ot için bile birçok şeyi göze alan bu şirketler bu şarlatanın "ecza"sını niye ilaç yapmıyor? Bu şarlatanın ilacının doğruluk olasılığı günlük falınız kadar bile değildir; olumsuz sonuçları da ayrı... Nasreddin Hoca örneği, "ya tutarsa"?!

Peki, bitki çayı da mı içmeyeceğiz, içeceğiz elbette; ama ne için, ne kadar içtiğimiz önemlidir; tıpkı dengeli beslenmek gibi. Öte yandan, "eczamız" ilk önerildiği biçimiyle içilseydi, ne olurdu? Elbette karın ağrısı çekenlerden bazılarının karın ağrısı geçerdi; ama bazıları da karaciğer enzimleri veya böbrekleri iflas ettiği için ("hiç sebep yokken") "hakkın rahmetine kavuşurdu". Bu durumu, daha önceki batıl inanış örnekleriyle karşılaştırabilirsiniz. Öte yandan, falcılığa benzer bir şekilde, "okuyup üfleyerek" de bazı hastalıklar iyileşebilir; bazıları zaten kendiliğinden iyileşecek, bazıları da gerçekten inanıldığı için (hormonları harekete geçirdiği için plasebo etkisi yapacak) iyileşecek, özellikle psikolojik kökenli rahatsızlıklar iyileşebilecektir. Siz hiç, ayağı kırık birine "okuyup üflendiğini" gördünüz mü?

Tüm bu açıklamalardan sonra, içinde bulunduğumuz durumu, biraz spekülatif de olsa yorumlamakta yarar var.

Nereye gidiyoruz?

Evrende yalnız olduğumuz düşüncesi, doğa olayları karşısında yaşadığımız çaresizlik ve bilgi yetersizliği; ilk insanımsılardan bu yana bizleri korkutmuş, şaşırtmış, heyecan uyandırmış ve karşı karşıya kaldığımız durumları açıklama, işleyişi anlamaya çalışma ve geleceği öngörme arayışına itmiştir. Önceleri açıklanamayan doğa olaylarına, doğa olaylarını açıklamaya başladıkça da "doğaüstü güçler" üreterek medet ummaya çalışan insanlar; özellikle bilimin harika yöntemi aracılığıyla, daha önce asla hayal bile edemeyecekleri genlerin sırlarını keşfettikçe, canlı kopyalama ve kök hücre gibi gelişmeleri yaşadıkça, fosiller aracılığıyla geçmişini aydınlattıkça, "son korku tapınakları"nı da yitirmeye başlamıştır. Galileo, Kepler ve Copernicus'la başlayan "korku tapınakları bekçilerinin" korkusu, bugün paniğe dönüşmüş durumdadır. "Alternatif-bütünleştirici-tamamlayıcı tıp" anlayışlarının yaygınlaştırılması, yaradılışçılığın hortlatılmaya çalışılması; "rüyaların veya sırların dünyası", "scientology tarikatı", "medeniyetler çatışması" gibi yayınların artması; sınırları yok eden internetle birlikte beyinleri uyuşturan manipülasyona dayanarak çekiciliği artırılan bilgisayar oyunlarının yaygınlaştırılması; karikatür vb. krizlerle dinsel kutuplaşmaların yaratılması; düşünmeyi bırakın, nerede güleceğinizi bile dayatarak duygularınızı da kontrol eden "gülme



efektli" dizilerin çoğalması, acaba neden aynı tarihsel süreçte çakıştı, bir tesadüf mü tüm bunlar? Yoksa bu satırların yazarı da bir sanal bağ mı kurmak üzere? Evangelist "akıllı tasarımcı" hareket, sadece dinsel kaygılarla oluşmuştur diyebilir miyiz? Milyonlarca dolarlık finansörleri kimler? Ülkemizde bedava abuk sabuk kitap ve CD dağıtımlarına, abuk "müzelerin" açılmasına, bir tımarhane kaçkınının işidir diyebilir miyiz?

Bilimin günümüzde ulaştığı noktanın, "son korku tapınakları"nı iyiden iyiye korkuttuğunu ileri sürmek yanlış olmasa gerek. Ancak, öte yandan, günümüzde gittikçe "kol gücü"nün yerini "bilgi"nin alması; geleceğin "**bilgiye sahip olanlarla olmayanlar**" arasındaki çatışma üzerine kurulacağının görünür hale gelmesi, akla ister istemez tüm bu gelişmelerin, "bilgiye sahip olmak isteyenlerin" istemli bir manipülasyonları olabileceği kuşkusunu da getirmektedir. Gelecekte bilgiye sahip olanlar, çok daha belirgin bir şekilde, bilgiye sahip olmayanları yönetecek. Her ülke içinde olmasının yanında ve hatta ötesinde, "küreselleşme"yle ve son etki-tepki sonucu oluşturulan dinsel kutuplaşmayla birlikte, dünya çapında bir ayrımın eşiğinde bulunduğumuzu ileri sürmek pek abartı olmasa gerek.



Ülkemizde, ne ilköğretim ne de ortaöğretim düzeyinde, bir tek bilim veya bilimsel araştırma dersi bulunmamaktadır. Peki, üniversitelerimizde, lisans düzeyinde kaç tane bölümde bilimsel yöntem dersi vardır? Yükseklisans, doktora? Varsa da, konunun uzmanı tarafından verilmez; verilse de, olur olmaz bir şekilde sadece "tezin nasıl yazılacağı" öğretilmeye çalışılır. Kısacası, tüm bunlara biz akademisyenler de doğrudan veya dolaylı, bilerek veya bilmeyerek de olsa katkıda bulunmuyor muyuz? 21. yüzyıla girdiğimiz bir dönemde hâlâ "otçuluk", "sırların dünyalarıyla" avutulmamız ne acı! Çocuklarımıza bilimsel düşünceyi öğretmezsek, nasıl "fikri hür, vicdanı hür" olurlar; koyun sürüsü olmaktan, birilerinin kulu olmaktan nasıl kurtulurlar? Aklın özgürleşmesi, sürü olmamak; eleştirel bakan, sorgulayan beyinlerden geçer; bu da bilimle olur.

KİTAP DİZİSİ
3. KİTAP ÇIKTI

BİLİM VE DÜŞÜNCE

Felsefenin pratiksiz, pratiğin ise felsefesiz kılındığı; pratiksizliğe ve felsefesizliğe varıldığı günümüzde "insanlığın felsefi düşüncesinin büyük çizgisi"ne bağlanmak...

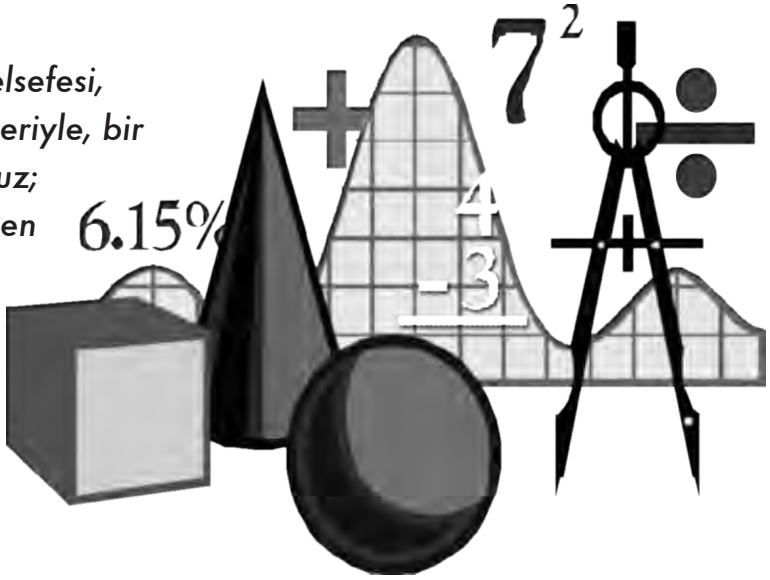


1. Kitap: VAROLUŞÇULUK ve SARTRE
Varoluşçu Kutsal Aile / Henri Mougin
Prof. Dr. Hans Heinz Holz ile Sartre Üzerine / Söyleşi
Sartre'ın İkinci Felsefesi / Prof. Dr. Hans Heinz Holz
2. Kitap: PRAGMATİZM
Gericiliğin ve Saldırganlığın Teorisi Amerikan "Felsefesi"
Pragmatizm ve G. W. Bush / İhsan Çaralan
Amerika'da Çağdaş Felsefe Eğilimleri / Henry K. Wells
Pragmatizm / Maurice Cornforth
Richard Rorty ve Güçlü Avrupa Rüyası / S. Hetzler
3. Kitap: POZİTİVİZM
Türkiye'de Rejim ve Pozitivizm / Aydın Çubukçu
Pozitivizm Üzerine / Paul Langevin
Pozitivizmin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi / I. S. Narski
Marx ve Comte Felsefelerinin Karşılaştırılması / Lucy Prenant
Marksizmin ve Pozitivizmin Sosyal ve Politik Etkinlikleri / Paul Labérénne
Pozitivizmin Sosyolojisi / Frank E. Hartung

EVRENSEL BASIM YAYIN
Tel: 0212 361 09 07 Fax: 361 09 04
E-mail:bilgi@evrenselbasim.com

Matematiksel ispatın felsefi, psikolojik ve fizyolojik bileşenleri

Burada biz matematik ispatı, onun felsefesi, psikolojisi ve fizyolojisini temel çizgileriyle, bir taslak halinde ele almayı düşünüyoruz; daha sonra bileşenlerin her biri kısmen daha ayrıntılı olarak tartışılacak. Bu arada doğal olarak matematiğin kendisine, onun iç yapısı ve diğer bilim dallarıyla olan ilişkilerine de kısaca değinilecek. Başlamak işin yarısıdır derler. Hadi başlayalım.



Doç. Dr. İsmihan Yusubov
Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi,
Bilgisayar Mühendisliği Bölümü

İlk önce makalenin başlığını ele alıp, yola buradan koyulursak iyi olur diye düşünürüm. Başlığa göre makalenin esas konusunun ispatın bileşenleri olacağı gözükmektedir. Hemen belirtelim ki, esas konu matematik ispatın kendisi olmakla, bir miktar felsefi, bir o kadar psikoloji ve sadece "yarım" miktar fizyoloji bileşenlerine değinilecektir. Bu açıklama ise makale ismini fazla yüklememek hatırına yapılmıştır sadece.

Giriş

Burada biz matematik ispatı, onun felsefesi, psikolojisi ve fizyolojisini temel çizgileriyle, bir taslak halinde ele almayı düşünüyoruz; daha sonra bileşenlerin her biri kısmen daha ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Bu arada doğal olarak matematiğin kendisine, onun iç yapısı ve diğer bilim dallarıyla olan ilişkilerine de kısaca değinilecektir.

Başlamak işin yarısıdır derler. Demek ki, bu çok önemli ve öyle başlamak gerekiyor ki, işin öbür yarısını da getirebilelim. İlk önce belirtelim ki, matematik bir bilim dalı olarak ne doğa, ne de sosyal bilimler alanına dahildir. K. F. Gauss'a göre "Matematik bilimlerin sultanı, hesap ise onun tacıdır". Bana göre ise "Matematik bilimlerin hizmetlisi, hesap ise onun çırağıdır" dersek gerçeğe daha yakın oluruz. Yine G. Galile'nin matematikçilerin ruhunu okşayacak, "Doğa açık bir kitaptır, onu okumanın yolu ise matematikten geçer" deyimini samimi olarak onaylamak bir hayli zor. Aslında doğayı idrak etmenin yolu çocuk merakı ve yetişkin sabrı ile sürekli gözlemleme, daha sonra ise serinkanlı şekilde gördüklerimizi anma, düşünme, analiz etmeden geçer diye düşünüyorum. Matematik burada yalnızca yardımcı araç olarak kullanılıyor. Eskiden matematikçilere en yakın olan fizikçiler, kendilerine gereken matematiksel objeleri kendileri icat ederlerdi. Daha sonra bu "ilkel" obje matematikçiler tarafından "düzene" sokulur ve matematiğe mal edilirdi. Böylece matematiğe mal edilmiş Havisayd fonksiyonundan "Operasyon Hesabı", Dirac fonksiyonundan ise "Genelleşmiş Fonksiyonlar" gibi matematik teorileri gelişti.

Öte yandan biz matematiğin var olan hakkını yemekten de çok uzağız. Sadece matematiğin esasen dıştan çok içe dönük bir bilim dalı olduğunu vurgulamak istiyoruz. Matematiği felsefe ve psikolojiye yakınlaştıran, onları akraba yapan işte bu içe dönüklük olsa gerek. Rahmetli Macar matematikçisi Alfred Renyi'nin Türkçe'ye de çevrilmiş ünlü *Matematik Üzerine Diyaloglar* kitabında da dile getirildiği gibi, matematik aslında gerçekte olmayan,

yalnızca düşüncede, şuurlarda var olan objelerle uğraşıyor. Fakat buna rağmen gerçek hayatta beklenmeyecek düzeyde uygulama alanına sahiptir ki, bu da şuurda var olan bu bilim dalıyla, gerçeklik arasında bir korelasyon olmasına işarettir diye düşünülebilir. İşte matematik felsefesinin ana konusu da bu korelasyonu bulmaya özen göstermek ve onu yorumlamaktan başka bir şey değildir. Aynı zamanda, doğal olarak bilinçaltı mekanizması ile ilgili psikolojik konulara da temas etmek zorunda kalırız.

Bir zamanlar İngiliz pedagogu John Locke'un söylediği gibi, eğitimde esas mesele bizim iç dünyamızın armonik gelişmesini sağlamak olmasına rağmen, bu dünyanın yerleşmiş olduğu "çuvalı", namı diğer bedenimizi de unutmamak lazım. Çünkü, onlar arasında da bir korelasyon mevcut ve bunu yorumlamak da bizi matematik ispatın fizyoloji bileşenine götürür. Bu konunun bazı noktalarına daha sonra ayrıntılı olarak değineceğiz. Şimdiyse ayrı ayrı bölmelere geçmeden önce, esas konumuz olan ispattan birkaç kelime ile de olsa, kısaca bahsedelim.

Aslında ispat denilen şey, belli bir meselenin çözümüne ulaşmak, çözümüne ulaşılmış meselenin çözüm metodunu daha sağlam temellere oturtmak yolunda kullanılan bir yöntemdir ve birinci halde "saldırı", ikinci halde ise "savunma" silahı olarak kullanılmaktadır. Örneğin ABD'nin Irak'a saldırmadan önce, orada kitle imha silahlarının bulunduğu hakkında yaptığı açıklamalar ve kopardığı yaygara, saldırının uluslararası yasalara, dünya düzenine ters düşmediğini "ispatlama" çabalarından başka bir şey değildir. Vaktiyle Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a saldırısında da benzer "ispat", saldırıdan hemen sonra kullanılmıştır.

Birinin 5, diğerinin 3 ekmeği olan üç kişi, 8 ekmeği birlikte yedikten sonra, ekmeği olmayan kişinin verdiği 8 YTL'nin 7'sinin 5 ekmeyi olana ve sadece 1 YTL'nin 3 ekmeği olana verilmesinin adaletli olacağı matematiksel olarak ispatlanıyor. Gerçek hayatta da benzeri "adaletli" paylaşım örnekleri yok değildir. Ama nasıl? Aslan, kurt ve tilki birlikte avlanarak koyun, keçi ve horoz ele geçirmişler. Aslanın "Adaletli bir paylaşım yapalım" sözüne karşılık olarak, "Paylaşım zaten yapılmıştır, koyun senin, keçi benim, horoz da tilkinin olsun" diyen kurt, aslandan kafasına yediği darbe sonucu her iki gözünden olmuştur. Bu ortamda tilkinin yaptığı, "Aslanım, koyunu sabah kahvaltısında, keçiyi öğlen yemeğinde, horozu ise yatmadan önce halledersiniz" biçimindeki paylaşıma diyecek laf mı olur? Hatta bu paylaşımın adaletli olması, nerdeyse ispatsız kabul edilen aksiyomlar kadar tartışılmayacak bir düzeydedir.

Bu arada paylaşımın sonu da, onun kendisi kadar ilginç. Aslanın, "Oğlum, bu tür adaletli paylaşım yapmayı kimden öğrendin?" sorusuna tilkinin yanıtı, "Gözü çıkmış olan kurt kardeşimden" olmuştur. İşte yukarıda kullandığımız ve daha sonra da kullanacağımız "matematiksel ispat" terimi, bu tür ve benzeri "ispatları" saf dışı bırakmak amacı taşımaktadır.

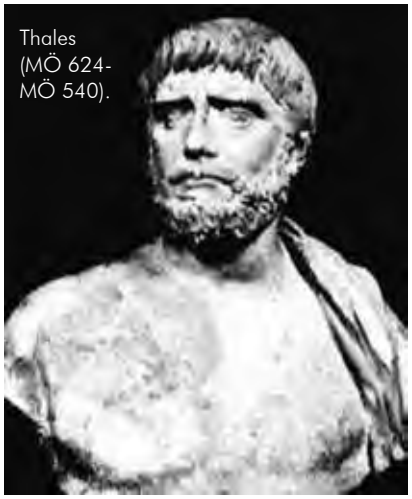
Raphael'in *Atina Okulu* adlı tablosu.



Elbette yaşamımızda matematiğe dayanmayan adaletli paylaşımlar da oluyor ve bunlar genellikle tarihe geçerler. Örneğin harami paylaşımı: ele geçirilen ganimet, haramilerden biri tarafından iki parçaya ayrılır ve ilk seçim hakkı diğer haramiye verilir. Meşhur Solomon (Süleyman) paylaşımı diğer bir örnek olarak verilebilir: iki kadının da annelik iddiasında bulunduğu çocuk hakkında, "Kılıçla iki kısma bölüp, her kadına bir parçası verilsin" gibi ilginç ve akıllıca kararın neticesinde, iddiasından geri çekilen kadının asıl anne olduğu sonucuna varılmış ve çocuk ona iade edilmiştir.

Yeri gelmişken, belli durumlarda "ispat" kelimesini anlamca sıkıştıran "kanıt" sözüne de birkaç cümleyle değinmek isterdim. Zannımca herhalde ispat ve kanıt farklı kavramlardır. Kanıt belli bir varsayımı kuvvetle veya zayıf olarak destekler ve kanıtlar genelde çok olabilir. "Kanıt peşinde" isimli meşhur TV dizisinde, belli senaryoları destekleyici unsurlar, yani kanıtlar aranmaktadır sürekli olarak. İspat ise, değişik yöntemler kullanılsa da mahiyetçe bir tanedir ve kuvvetli, zayıf diye ayrımı yoktur. Sadece, bazen güzel ve kaba ispatlar diye ayrım yapılır ve bu da tartışılabilir. İspat problemi bitirir ve ispatın tartışılacak yönü yoktur. Bu desteklemek değil, çözümü net olarak ortaya koymaktır.

Yaygın olan en kötü "ispat" yöntemlerinden biri de "analojiye, benzerliğe" dayanan yöntemdir ve bir ölçüde "Halamın bıyıkları olsaydı, amcam olurdu" türündendir denilebilir. Bu tür "ispatlar" kolayca algılanabildiğinden, özellikle kolaya kaçanlar için bir tuzak yemi oluyor ve kandırılıyoruz. Kandırılırız ona göre ki, kandırılmak kolay, gerçeği, özü arama mücadelesi ise her zaman zor olmuştur ve zor olmaya devam ediyor. Özellikle insanlar için çok önemli olan, insanların yüksek manevi ve akli nitelikler taşımalarını gerektiren dini konularda bu yöntem patavatsızca kullanılmaktadır. Örneğin, kafeste olan bir aslanın (yine aslan) narasının "Allah-u



Thales (MÖ 624-MÖ 540).

Ekber"e benzemesi veya bir patlıcan ortadan kesildiğinde, içerisinde Arapça "Allah" kelimesini andıran çizimin olması neyi ispat eder ki? Aslında semavi dinlerin bu tür yapay dayanaklardan oluşan ispatlara ihtiyacı hiç yok, onların gayesi çok daha yüksek.

Matematiksel ispatlar
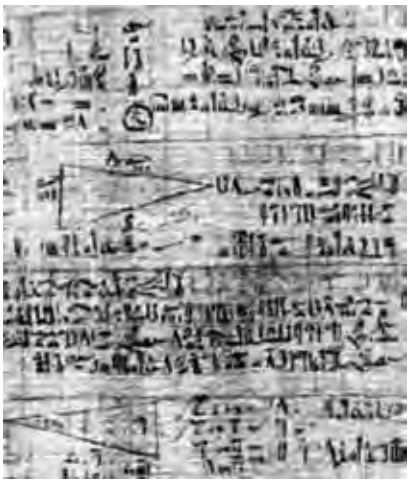
Matematiksel ispatlara gereksinim duyulmasının esas sebebi, matematikte bir önermenin kapsamındaki obje sayısının sonsuz olmasıdır. Dolayısıyla bu önermenin tüm objeler için geçeri olup olmadığını deneyler yaparak bitirmek imkânsızdır. Gelbaum ve Olmsted'in *Analizde ters örnekler* kitabında da denildiği gibi, biraz serbest ifade kullanırsak, matematik matematiksel ispatlar ve zıt örneklerden oluşmuştur diyebiliriz. Yani uzun çalışmalar sonucu oluşan sezgiye veya deney sonuçlarına göre doğruluğuna inandığımız bir önermeyi önce ispat etmeye çalışır, bunda başarılı olmayınca, bu tezi ona ters düşen örneklerle çürütmeye yöneliriz ki, bu da Luzitaniya namlı Moskova Üniversitesi matematik camiasında kullanılmış ve günümüzde de yararlanılan bir yöntemdir. Yine "Yüz defa duymaktansa, bir defa görmemiz daha iyi olur" tezinden yola çıkarak bazı ispat yöntemleriyle tanışmaya çalışalım.

Yöntemlerden biri olan "**direkt ispat**" yöntemini bir örnek üzerinde görelim. Önce önermeyi sözle ifade etmeğe çalışalım: iki sayının kareleri toplamı onların çarpımlarının iki katından küçük değildir. Daha kolay anlaşılmak için kendimizi yalnızca reel sayılar ve hatta tam sayılarla sınırlayabiliriz. a ve b sayıları için bu önerme sembolik olarak $a^2 + b^2 \geq 2ab$ olarak ifade edilir. Bunun ispatı için $(a - b)^2 \geq 0$ açık olan eşitsizliği, $a^2 + b^2 - 2ab \geq 0$ şeklinde yazıp, $2ab$'yi sağ tarafa geçirmek yeterlidir. Bu önermenin bir de çok güzel geometrik ispat yöntemi vardır ki, şimdilik buna değinmek istemiyoruz.

Direkt ispata bir örnek daha: 3'ten büyük herhangi bir asal sayının karesinin bir eksiğinin 24'e tam bölündüğünü ispat edelim. 1 ve kendisinin dışında çarpanları olmayan doğal sayılara asal sayılar deriz. Örneğin 2, 3, 5, 7, 11, 13 vs. gibilerden. Bunların 5'ten başlayarak karelerinin 1 eksiği sırasıyla 24, 48, 120 ve 168 olmaktadır ve 24'e kalansız bölünür, ama asal sayılar sayısı sonlu olmadığından onların hepsi için bu önermenin doğru olduğunu kontrol edemeyiz. İşte o zaman ispata ihtiyaç duyuyoruz ve bu, sonsuzluğu "kucaklamanın" tek yoludur. $p > 3$ asal sayısını alalım. Gösterelim ki, $p^2 - 1$ sayısı 24'e tam bölünür. Bunun için onun 3 ve 8 sayılarına bölünmesini göstermek yeterli olacak, çünkü 3 ve 8 aralarında asaldır (ortak çarpanları yoktur) ve çarpımı da 24'tür. Hatırlatalım ki, üç ardışık doğal sayıdan bir tanesi 3'e tam bölünmek zorundadır. $p > 3$ asal olduğundan 3'e bölünmez. O halde onun sol ve sağ komşuları olan $p - 1$ ve $p + 1$ sayılarından biri 3'e tam bölünür ve buna göre onların çarpımı olan $p^2 - 1$ sayısı da 3'e kalansız bölünür. Şimdi onun 8'e de bölündüğünü gösterelim. Asal sayılar $4n + 1$ veya $4n + 3$ şeklinde ifade edilebildiğinden, örneğin $p = 4n + 1$ durumunda $p^2 - 1 = (p - 1)(p + 1) = 4n(4n + 2) = 8n(2n + 1)$ olmaktadır ve 8'e kalansız bölünür (8 çarpanı var). İkinci durumda da ispat benzer şekilde tamamlanır.

Platon figürleri olarak bilinen tetraedr, oktaedr, ikosaedr, heksaedr (küp) ve dodekaedr gibi meşhur düzgün çokyüzlülerin yalnızca 5 tane olacağını, konveks çokyüzlülerin tepe ve yüz sayıları toplamının ayrıt sayısında 2 fazla olması hakkında, topolojinin ilk teoremlerinden sayılan Euler teoremini de direkt yöntemle ispat edebiliriz. Fakat bu kadarı yeterli sanırım.

Şimdi de "**çelişkiye indirgeme**" yöntemiyle ispata ait iki örnek verelim. Önce çarpmaya göre etkisiz, namı diğer birim elemanın tek olduğunu ispatlayalım. Diyelim ki, *a, b, c* vs. gibi elemanlardan oluşan bir çarpma işlemi tanımlanmıştır, yani **ab**, **bc**, **ac** çarpımları bu kümedendir. Eğer keyfi a elemanı için $ai = ia = a$ eşitliği sağlanıyorsa, yani i'ye sağdan soldan çarpmak a'yı değiştirmiyorsa i'ye birim eleman denir. Diyelim ki, bu özelliye sahip ikinci bir e elemanı daha var. Gösterelim ki, bu olamaz, yani olsa olsa bu *e, i*'nin başka bir ismidir, o kadar. (Tıpkı Konstantinopol ve İstanbul, Dardanel ve Çanakkale, Famagusta ve Gazi Mağosa aynı objelerin farklı adları olduğu gibi. Yeri gelmişken, birim elemanlar için kullanılan harfler de İngiliz ve Almanca birim anlamına gelen Identity ve Einheit sözlerinin baş harfleri olarak alınmıştır). Gerçekten ie çarpımında birinci çarpanı birim elaman olarak düşünürsek sonuç e, ikinci çarpan birim elaman olarak düşünüldüğünde ise sonuç i olur. Ama Öklit'ten kalma çok eski



Antik Mısır'dan kalma Rhind papirüsü. Katibinin adı Ahmes'tir. Dik üçgenlerdeki bağıntılar konu edilmiş.



Raphael'in *Atina Okulu* adlı tablosundan bir ayrıntı. Euclid, gençlere ders veriyor.

bir aksiyoma göre ayni 3. bir nesneye eşit olan iki nesne kendi aralarında da eşit olmak zorundadır, yani *ie* = *i* = *e* ve böylece ispat son bulur.

Bu yönteme ikinci örnek olarak asal sayılar sayısının sonlu olmadığını ispatlayalım. Belirtelim ki, bu ispat da bize Öklit'ten miras olarak kalmıştır. Önermenin tersinin doğru olduğunu, yani asalların sonlu sayıda olduğunu farz edelim. Eğer bu bizi varsayıma ters düşen, onunla çelişki oluşturan bir duruma götürürse ters varsayımımızdan vazgeçerek, önermenin doğru olduğu sonucuna varırız. Şimdi bu sonlu sayıda düşündüğümüz asal sayıların hepsini çarpalım ve çarpıma 1 ekleyelim. Yeni sayı bizim asalların hiçbirine bölünemiyor, her defasında kalan 1 oluyor. O halde yeni sayının ya kendisi asaldır, ya da asal değilse bizim asallardan farklı olan başka bir asala bölünmek zorundadır. Her iki halde de bizim varsaydığımız sonlu sayıda asalın dışında yeni bir asal sayı meydana çıkıyor ki, bu da ters varsayımımızın sonucudur ve onunla çelişki içerisindedir. Demek ters varsayımımız yanlış ve asal sayılar sayısı sonlu değildir.

Yanlış önermenin (ispatlanamaz) ters örnekle nasıl çürütüldüğüne bir göz atalım. Bir önermede deniyor ki, keyfi doğal sayının karesi ile kendisinin farkına 41 eklersek, sonuç asal sayı olur. Gerçekten 1, 2, 3, 7, 10 vs. sayılar için sonuçlar 41, 43, 47, 83 ve 131 olmaktadır ve bunlar asal sayılardır. Sanki önermemiz doğruymuş gibi düşünmeye başlıyoruz ki, 41 sayısı için $41^2 - 41 + 41 = 41^2$ sonucu asal olmuyor ve bu ters örnek bizim umutlarımıza son vererek bu önermeyi çürütüyor. Ekleyelim ki, yanlışların zamanında çürütülmesi insan yaşamında da çok önemli konulardan biridir.

Sırada çok meşhur olan **matematik tümevarım** veya **indüksiyon** denilen ispat yöntemi var. En basit halde bu yöntemin özü şöyledir: eğer doğal sayılara bağlı olan bir önermenin keyfi bir sayı için doğru olmasından, onun bir sonraki doğal sayı için de doğru olduğunu çıkarmanın bir yolunu bulursak ve bu önerme 1 sayısı için doğru ise, o zaman tüm doğal sayılar için de doğru olacaktır. Meşhur tümevarım prensibi (aksiyomu) işte bu. Şimdi bu yöntemle ilk n tane doğal sayının kareleri toplamı için $1^2 + 2^2 + \ldots + n^2 = [n\,(n+1)\,(2n+1)]\,/\,6$ formülünün doğru olduğunu ispatlayalım. $n = 1$ değeri için sol taraf 1, sağ taraf da $1.2.3/6 = 1$ olduğundan, yukarıdaki formülün $n + 1$ için doğru olduğunu çıkarabilsek bu iş biter. $1^2 + 2^2 + \ldots + n^2 + (n+1)^2 = [n(n+1)(2n+1)]/6 + (n+1)^2 = (n+1)[n(2n+1)+6(n+1]/6 = (n+1)\,[2n^2 + 7n + 6)]\,/\,6 = (n+1)[(n+2)(2n+3)]/6$ olduğundan formül $n + 1$ için de doğru oldu. O halde bu formül tüm doğal sayılar için doğrudur diyebiliriz.

Şimdi şöyle bir soru çıkıyor ortaya: yukarıda verilen formülün kendisi nereden çıkmıştır? Bu formüle ulaşmanın bir yolu da deneyler yoludur. İlk n doğal sayının toplamının $n(n+1)/2$ olduğu matematik literatüründe henüz ilkokul öğrencisi olduğu zamanlarda Gauss'un "keşfettiği" bir formül olarak geçiyor. Eğer ilk 1, 2, 3 vs. sayıların karelerinin toplamını, onların kendilerinin toplamına bölersek sonucun, ilk n sayı için $(2n + 1)/3$'e eşit olduğunu fark ederiz. O halde kareler toplamı, kendilerinin toplamını $(2n + 1)/3$ sayısına çarpmakla bulunabilir. Yani, ilk n sayının kareleri toplamı = $[n(n + 1)/2]\,[(2n + 1)/3] = [n(n+1)\,(2n + 1)]/6$ olur.

Küçük Gauss'un öyküsüne gelince, böyle rivayet olunur ki, sınıf öğretmeni çocukları meşgul etmek için onlardan 1'den 100'e kadar doğal sayıların toplamını bulmayı talep ediyor. Az sonra cevabı bulduğunu iddia eden Gauss'a önce kızmış, fakat buluş yöntemini görünce bu kızgınlık yerini öğrencisi adına sevinç duygularına bırakmıştır. Gauss bakmış ki, 1 ve 100, 2 ve 99, 3 ve 98 gibi uçlardan aynı uzaklıkta olan sayıların toplamları sabit olarak 101 yapıyor ve bu çiftlerin sayısı 50'dir. Bunu fark ettiği zaman toplamı bulmak için ona yalnızca 101'i 50'ye çarpmak kalıyor, yani toplam = $50\times101 = [100\times(100+1)]\,/\,2 = 5050$ olur.

Şimdi de birkaç kelime ile "**ben biliyorum ki, sen biliyorsun ki, ben biliyorum**" türünden bir mantıksal denilebilen ispat yönteminin uygulamasını bir problem çözümünde görelim. Ardı ardına dizilmiş üç kişiye 3'ü beyaz, 2'si siyah toplam 5 nişanın olduğu söylenmiş ve sonra hepsinin sırtına birer beyaz nişan takılarak, onlardan kendi nişanlarının rengini tespit etmeleri istenmiştir. Bu durumda her bir kişi önündeki kişilerin sırtındaki nişanı görebiliyor, fakat en öndekinin hiç bilgisi yok. Ama ne gam, yeter ki, bir miktar akıl olsun. Gerçekten, az sonra öndeki kişi kendi nişanının beyaz renkte olduğunu iddia ediyor ve onun mantığı şöyle gelişiyor: eğer



Pithagoras. (MÖ 580-MÖ 520)



Ömer Hayyam (1048-1122).

benim sırtımda siyah nişan olsaydı, arkamdaki kişi kendi nişanının rengini kolayca belirleyebilirdi. Ve onun düşüncesi şöyle gelişirdi: önümdeki nişan siyahtır ve eğer benim nişanım da siyah olmuş olsaydı, o zaman en arkadaki kişi önünde iki siyah nişan göreceğinden, kendi nişanının beyaz olduğunu hemen söylemesi gerekiyordu. Bu gerçekleşmediğinden, benim nişanım siyah değil beyazdı. İşte ortadaki kişi de hâlâ durakladığından, öndeki kişi kendi nişanının siyah olmadığı sonucuna varmış oluyor.

Son olarak belirtelim ki, ayrıca ele alınmış bir problemi çözümüne kavuşturma yöntemine de, bir ölçüde "ispat", çözümün var olduğunu gösteren yönteme de "**yapısal ispat**" gibi bakabiliriz. Örneğin her birinin yanma süresi bir saat olan iki homojen olmayan çubuğun yardımıyla 45 dakikalık sürenin ayarlanmasının istendiği bir durumda, önce çubuklardan biri her iki tarafından, diğeri ise yalnız bir taraftan yakılır. Birinci çubuk 30 dakikada bittiğinde, yarı zamanını harcamış ikinci çubuğu öteki ucundan da yakarsak, geriye kalan kısım 15 dakikada biter ve toplamda 45 dakika'yı buluruz.

Matematiksel ispatın felsefesi

Felsefe sözü kökeni itibariyle *filo* (sevmek) ve *sofiya* (hikmet) gibi iki Yunan menşeli sözcükten oluşmuştur ve Ademoğullarının "Dünyanı derk etme" yolundaki istek ve arzularını, çabalarını ihtiva ediyor. Bu anlamda çağdaş bilim dallarının, çalışma alanlarının hemen hemen hepsinde felsefenin elemanlarına, tohum çekirdek şeklinde de olsa rastlanır diyebiliriz. Tesadüfi değildir ki, felsefenin bir diğer adı da Arapça "ümmü-l ulum", yani "ilimlerin annesi" olarak geçiyor. Sokrat'ın meşhur değimine göre, insanın esas gayesi "kendini derk etmekten" başka bir şey değildir. Aslında her insanoğlu dış dünyamızın yansımasını da barındıran, zengin bir iç dünyaya sahip olduğundan, kendisini derk etme yolunda yürürken bir ölçüde hem de dünyamızı derk etmiş olur.

Çok değişik felsefi cereyanlar ve değişik felsefi kavramlar olmasına rağmen, felsefenin ana sorusu olan materya ve şuurun, maddi ve manevinin ilkelliyi meselesinin çözümüne göre filozoflar materyalist ve idealist olarak iki büyük gruba ayrılmış bulunmaktadırlar ve bu ayrım eski zamanlara, Platon ve Aristoteles'in zamanına kadar uzuyor. Bunların çatışması ise pek bitecek gibi gözükmüyor, çünkü tezlerin her ikisi de güçlü ve arkalarında da büyük maddi-manevi kuvvetler durmaktadır. Tabii kimi zamanlar düalizm tezlerine dayanarak, bunları barıştırma, birleştirme çabaları da olmuştur ama, bugün de her iki taraf dimdik ayakta ve olası saldırıyı geri püskürtmek için sabırsızlanıyor.

Alfred Renyi'in yukarıda adı geçen *Matematik Üzerine Diyaloglar* kitabında da denildiği gibi, her iki cephe de dış ve iç dünyamız arasında bir bağlantı olduğunun farkına varmış ve kendi araç gereç ve yöntemleriyle bu bağlantıyı yorumlamaya, nedenlerini aramaya gayret ediyor. Bana göre asıl olan da, asıl gereken de budur. Beşer ve bilim tarihinde "son söz hakkına" sahiplenmek isteyenlerin akıbeti herkesin malumu. Einstein'in tabirince dersek, bunlar "ilahların kahkahaları altında" sahneden düşürülmüşlerdi.

Yorumlar, ütopyalar sadece felsefede değil, hemen hemen her yerde mevcut. Bilim spiralinin her yeni halkası, bilim merdiveninin her yeni basamağı, bir önceki halka ve basamağı yorum, ütopya durumuna sokmakta ve kendisi de bir sonraki gelişmelerle ütopya olmaya aday. Fizikte atom teorisi, kuantum mekaniği, izafiyet teorisi gibi alanların gelişme sürecinin izlenmesi denilen sonuçlara varmamız için yeterli olacaktır diye düşünüyorum.

Matematiğin felsefesine geldiğimizde ise, bilmemiz gereken şeyin, burada da değişik cereyanların mevcut olmasıdır. Örneğin aşırı "sağcılar" gibi nitelendirebileceğimiz Pisagorcular sayıların dünyayı idare etmesine inanıyorlardı ve bu inanç o kadar güçlü idi ki, meşhur Pisagor Teoremi'nin ispat olunmasından dolayı yüz öküz kurbanı (hektakomba) yapılmıştır. "Solcu" diyebileceğimiz cereyan mensupları ise matematiği dış dünya ile ilişkisi olmayan, tamamen kendine kapanmış ve yalnızca zekâ ürünü olan bir sanal dünya olarak algılar ve matematik yaşamlarını çok büyük zevkle burada sürdürürler, tıpkı bilimkurgu filmlerinde olduğu gibi. Ve bu "geçmişten, kökenden soyutlanma" devam etmekte. Eskiden matematiğin araştırma objeleri dış dünya ile bağlantısı yalın gözle görülen, yok-



El-Biruni'yi (973-1048) konu alan bir İran pulu.

sun akılla sezilebilen objeler (geometrik figürler) idilerse, sonra sadece bu objelerle bağlı yeni daha soyut objeler (örneğin gruplar), daha sonra bunlar arasındaki bağlantılar (topolojiler) ve bunlar üzerinde işlemlerin (kategoriler) incelenmesi ön plana çıkarıldı ve ötekiler ihmal edilmeye başlandı. Bir bakıma, tıpkı *Sofinin Dünyası*'nda olduğu gibi; kitabın kahramanları ile yenice iç içe olduğumuz, gam ve kederine ortak olduğumuz zaman, işte tam bu sırada belli oluyor ki, bunlar gerçek insanlar değil, sadece bir yazarın fantezisinin ürünüdür. İş bununla bitseydi ne gam, daha sonra belli oluyor ki, bizim sevmeye başladığımız kahramanları üreten yazarın kendisi de başka bir yazarın fantezi ürünüdür vs. Artık burada ipin ucunu iyice kaçırmış bulunuyoruz denilebilir.

Öte yandan, aynı şeylerle uğraşsak da, herkes bir ipek kurdu misali kendi "kozasını" örmekte olup, ne zamansa bu kozadan yakışıklı bir kelebek olarak çıkacağı düşüncesini taşımaktadır. İşte bu düşüncelerdir onu zorluklarla dolu hayatta tutan ve yaşamına süs veren. Aynı ağaca, aynı eve bakan insanlar aynı şey görmedikleri gibi (birinin sevgilisini ilk görüşü o ağacın altında vuku bulmuş veya o evde doğmuş, büyümüş, diğeri ise bu objeleri ilk defa görüyor olursa), matematikçilerin de aynı objelere farklı yaklaşımları mevcuttur. Aslında her bir obje gözle görebildiğimiz üç boyutunun dışında, bir de dördüncü zaman boyutuna sahiptir ki, içimizde taşıdığımız, halkaları bu objenin değişik zaman kesimlerindeki durumundan oluşan bir obje zincirinden başka bir şey değildir ve herkesin obje ile bağlı, başkasınınkinden farklı kendi zincirinin olması çok doğal olsa gerek.

Elbette bu konular matematikçi için çok önemlidir ve belli başlı bir iş yapabilmesi için mutlaka bir inanç sahibi olmalıdır. Örneğin Browder'in başını çektiği konstruktifci (yapısalcı) matematikçiler, ancak ulaşılabilen, yapılabilen (isimleri de oradan geliyor) objeleri kabul ediyor, yalnız onlarla uğraşmayı tercih ediyorlar. Onlar matematikte bin yıllardır var olan varlık teoremlerini kabul etmiyorlar. Tıpkı kuantum mekaniğinin temel yasası olan, "yalnız gözlemlenen nesneler hakkında fikir söylenilebilir" yasasına uymaktadırlar kendi çalışmalarında. Değişik cereyan mensupları kendi gerçeklerine inançlarında kaim olmakla birlikte, çalışmalarını sürdürmekte ve görkemli sonuçlarla matematik hazinesini zenginleştirmekteler ki, asıl gereken iş de bu. Ama bu cereyanlarda, onların karşılıklı ilişkilerinde işler çok karışık ve bunların tam da ne istediklerini anlamak oldukça zor.

Benim, matematiğin felsefesine yaklaşımım çok daha basit ve kanımca kolay anlaşılabilen bir düzeydedir (kendime uygun olarak). Onun temelinde, yapılan işe yaklaşım meselesi duruyor. Örnekle anlatmak gerekiyorsa, aynı bir mabedin inşasında çalışan ve araba ile taş taşıyan üç işçinin aynı soruya verdikleri yanıtlara bir göz atalım. Onlar, "Ne yapıyorsun?" sorusuna, "Taş taşıyorum", "Çocuklarıma ekmek parası kazanıyorum" ve " Mabet yüceltiyorum" gibi çok farklı yanıtlar veriyorlar. İşte bu farklı felsefeler doğal olarak, sahiplerini farklı sonuçlara götürür, yaşamlarını biçimlendirir.

Bununla ilgili bir meşhur örneği de anımsatmadan edemiyorum. İki hazretin millet önünde konuşması zamanı biri diğerine, "Efendim, biz bir şey bulunca şükreder, bulmayınca sabrederiz" diyor. Öteki, "Biz ise bir şey bulunca dağıtırız, bulmayınca şükrederiz" diyerek, tamamen farklı bir felsefi bakış koyuyor ortaya ve bu bakışlar nerdeyse mukayeseye gelmez boyutlarda. Bunun temelinde ise hayır ve şer'in, iyilik ve kötülüklerin, güzel işler ve belaların Allah'tan olmasına inanç yatmaktadır. O halde belaya maruz kaldığımızda (rahmetli Fuzuli demiş, "Ben isterim belayı, çün ister bela beni") onu dostla eşle paylaşıp, derdimizi azalttığımız gibi, hayırlı bir şeye sahiplendiğimizde de paylaşmamız şart. Ve bela bizi bulmazken, bizden yan geçerken şükrettiğimiz gibi, şans da bizi tercih etmeyip, yan öttüğünde asıl inanç sahibi olanların şükretmesi lazım.



Raphael'in *Atina Okulu* adlı tablosundan bir ayrıntı. Herakleitos düşünüyor.

Matematiksel ispat ve keşiflerin psikolojisi

İspat hakkında daha önce bir miktar danışıldığından, birkaç kelime ile keşiflere değinelim. Keşif sözü genellikle icat sözü ile birlikte dile getiriliyor, sanki bir Siyam ikizleriymiş gibi. Örneğin "20. yüzyılın keşif ve icatları" türünden söz birleşmesine çok rastlamışızdır. Bu olayı doğal karşılamamız lazım, çünkü her ikisi bizleri yepyeni bir şeyle-

re ulaştırır. Bununla beraber, keşif bizleri var olan, fakat bilinmeyen bir objeye (okyanustaki bilinmeyen bir adaya veya matematik önermeler okyanusunda bilinmeyen bir teoreme) götürdüğü halde, icat etmek olmayan yeni bir şeyin oluşturulması anlamına geliyor. Örneğin lamba, radyo, motor veya teker türünden nesneler gibi. Matematikte yeni objeler ve yeni aksiyomlar icat olarak algılanabilir. Fakat daha sonra bunlardan mantıksal olarak çıkarılan teoremler keşif karakterinde olacaklar, çünkü onlar başlangıç veriler içerisinde tohum, çekirdek veya umurcuk biçiminde de olsa vardılar.

Öncelikle belirtelim ki, bir şeyin keşif veya icat olunması için gerekli olan tüm verilerin, deneme sonuçlarının insanın hafızasında kendisine iyice yer etmesi, yani sürekli olarak düşünme mekanizmamızın elinin altında bulunmaları lazım. Bu beynimizin sakıncasız serbest davranabilmesi, yanlışa düşmeden değişik fanteziler (ütopyalar) üretebilmesi için temel şart. Çağdaş bilgisayarlardan önce de hesap makineleri vardır, fakat onlar veriler ve emirleri dışarıdan aldıklarından yüksek işlem hızına ulaşamazlardı. Burada da durum aşağı yukarı aynı. Kabul olunduğu üzere esasen sayısal-dijital, geometrik ve mantıksal olmakla üç tür hafıza ve düşünme mekanizmaları vardır. Buna uygun olarak, değişik mekanizma sahipleri farklı alanlarda kendilerini daha rahat hissediyorlar.


Pierre de Fermat (1601-1665).

Örneğin meşhur Fransız matematikçisi H. Poincare geometrik ve mantık alanlarında büyük keşiflere imza atmasına rağmen, kendisinin de ifade ettiği gibi basit bir hesabı hatasız yapması nerdeyse olanaksızdı. Sayılar teorisinde bir zamanlar devrim niteliğinde keşifler yapan İngiliz H. Hardy ve Hindistanlı S. Ramanujan "dijital dehaların" parlak örnekleri olarak gösterilebilir.

Hayatımızda da benzeri olaylar sürekli olarak yanı başımızda dönüp duruyorlar. Örneğin bazı adamların geçmişi hatırlaması geometrik olarak anında baş verebildiği halde, diğerlerine bunun için belli bir süre gerekiyor. Sanki bu süre zarfında dijital veriler geometrik şekillere dönüştürülür. Deniliyor ki, ölüm öncesi (kısa süreli ölümü yaşamış insanların verdikleri bilgilere göre) kısa bir sürede insanın hayatı bir film gibi yeniden hafızasında yaşanıyor. Bu durumda "dijital mekanizmaların" çok hızlı çalışması gerekiyor herhalde.


Blaise Pascal (1623-1662).

Bu arada "zincir yöntemi" denilen bir yöntemin hafızada çok sayıda nesneyi bir arada tutabilmek açısından yararlı olduğunu söylememiz lazım. Basit örnekler vermek gerekirse, gökkuşağının renkleri olan kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, lacivert ve mor'u ardışık olarak bellekte tutmaya, "Karpuzun tümünü sen ye, marulla, limonu Moğol" tümcesi çok yardımcı olur. Veya "Fil'ler Kureyş'indir, Maun Kevser'in; Kafirun'un Nasr'ı Tebbet'le İhlas; Felek zamanında görsün bunu Nas" tümcesi *Kur'an-ı Kerim*'in son on ayetini ardışık olarak hafızada tutma konusunda yardımcı olabilir. Yöntemlerden biri de yeni bilgilerin, eski, bellekte sağlam oturmuş olan bilgilere bağlanmasıdır. Örneğin Alman dilinde hortum anlamına gelen Rüssel sözünü, Belçika'nın başkenti Brüssel'e bağlamak türünden.

Keşifler esasen bildiklerimizle (damla) bilmediklerimizi (derya) ayıran ince bir sınır şeridinde baş verir ve bu keşfe ulaşan adam çoğu zaman evin çatısında dolaşan uyurgezer gibi davranıyor. İşte bu ince şeritte bilinmeyene doğru yoğunlaşarak dolaştığımız sürede, aniden açılan bir pencere keşfe neden oluyor ve bu hem uyanık, hem de rüyada olurken baş verebilir. Nasıl ki, uyurgezer akılla davranmıyor, kâşif de çoğu zaman akıla ihtiyaç duymaz. Onun esas işi uzunca süre konu üzerine odaklanmakla şuuraltı mekanizmasını işe salabilmektir yalnızca. İşte uyurgezer olayı aslında orada, şuurla şuuraltıyı ayıran ince sınır şeridinde, bizim direkt müdahalemiz olmaksızın baş verir. Misal için yine H. Poincare'nin ifadesine göre meşhur keşiflerinden bir tanesine (Fuks fonksiyonlarıyla bağıntılı) bir gezi sırasında, tam da ayağını faytonun basamağına koyduğu uygunsuz bir ortamda kavuşmuştur. Rus kimyacısı D. İ. Mendeleyev ise kendine mahsus "Elementlerin Periyodik Tablosu"na rüyasında kavuşmuş hatta.

Elbette keşfe ulaşmak için belli aşamalardan geçiliyor ve bunların şartı olarak, "veri-yumurtaların" toplanması veya "doğrulması", daha sonra "veri-yumurta" sayısı belli düzeye ulaştığında onun üzerine "odaklanılması-yatılması" ve nihayet bu görevin artık onu kabul etmeye hazır hale gelmiş şuuraltı mekanizmaya "teslim olunması" gibi sıralamak olur. Arabanın karbüratöründe bir ek mekanizma vardır, yalnızca belli hıza ulaştığımızda çalışmaya başlar ve motorun daha esnek çalışmasını sağlar. İşte burada da benzeri olaylar baş vermekte herhalde. H. Poincare'ye göre ise insanın şuuraltı mekanizması verilerin değiş-

şik kombinasyonlarını irdeleyerek, ancak akla yakın olanları şuura son analiz için iade ediyor ve bu zaman esasen güzellik, basitlik yönünü temel alıyor.

Daha iki konuya kısaca da olsa değinelim. Bunlardan birisi gerek şuur, gerekse şuuraltı alanında var olan karmaşıklıkta, labirentte bizi hedefe doğru götüren "Ariadna ipi-"nin niteliği konusudur. Fizikçilere göre insan zaman akışının yönünü entropinin, karmaşıklığın artması yönü olarak belirliyorlar. Bize göre bizi hedefe doğru götüren "pusula" her durumda karmaşıklığın muhtemelen azalacağı yönü belirliyor, tıpkı yapay sinir ağlarının eğitilmesi zamanı, ona doğru yolu gösteren Levenberg yöntemi gibi. Ama onun Hessianı nedir, kaç tertipten türevleri kullanıyor, "onu bilemem" (sevdiğim bir reklamdan alıntı).

Değinmek istediğim bir ikinci konu şu ki, şuuraltı mekanizmamız ne kadar güçlü olursa olsun, yine de, şuurun, aklın desteğine ihtiyacı vardır herhalde. Eğer onun işini bir tünel kazma işine benzetirsek, şuurun görevi kazılmış yerleri değişik dayanaklarla sağlamlaştırmak ve hareket için daha güvenli, daha tehlikesiz hale getirmek olsa gerek. Bu işi hem de bir maden çıkarma işine benzetirsek çok daha uygun olur diye düşünüyorum.

Matematiksel çalışmalarda fizyoloji faktörünün rolü

Şimdiye kadar matematik çalışmalarında iç dünyamızın bazı elemanlarının katkısı konusu ele alınmıştır. Şimdiyse dış dünyamızın ki, buraya ilk sırada kendi tenimiz ve fizyolojimiz de aittir, bu alandaki etkilerini (yararlı veya zararlı) ele alacağız. Burada ilk olarak huzuru kaydetmemiz lazım. Matematik çalışmalarını uzun süreli, tıpkı bir maratoncu gibi verimli biçimde sürdürebilmek için huzurlu ortamın çok önemli olduğu kuşku götürmeyecek derecede açıktır. Ancak bu huzur, bu denge, mekanik terimler kullanırsak, statik değil dinamik bir huzur, dinamik bir dengedir. Tıpkı, sürekli ve düzenli olarak çalışan karınca ve arı ailelerinde oluşan huzurlu ortam gibi. Herkes başkasının ne yaptığına aldırmadan kendi işi ile uğraşıp durmadan ve onu en iyi şekilde yapabilme çabası, gayreti içerisindedir.

"Luzitaniya" isimli makalemizde hakkında "ikili yıldız" olarak bahsettiğimiz Rus matematikçileri Aleksandrov-Kolmogorov çiftinin 60'lı yaşlarında gündelik iş programına bir göz atmak yeter ki, ne demek istediğimiz bariz bir şekilde ortaya çıksın. Gün saat altıdan başlıyor ve kahvaltıdan hemen sonra daktilonun arkasına geçip yazmaya başlıyorlar. Saat 11 civarında hafif bir şey, genelde bir bardak yoğurtla bir-iki dilim ekmek atıştırılıyor ve çalışmaya devam. Öğlen yemeği ve bir saat uykudan sonra ufak bir gezi ve saat beşe kadar yine, bu sefer daha kolay işlerle (mektupları okumak, cevap yazmak vs. türünden) uğraşılıyor. Daha sonra misafirler kabul etmek, onlarla değişik konularda fikir alışverişinde bulunmak, müzik dinlemek, akşam yemeği, nihayet kısa bir gece gezisi sonrası saat onda uyumak geliyor. İşte Komarovka denilen bir yazlık evinde iki büyük matematikçinin sürdürdüğü "gönüllü sürgün" hayatı. Fakat bu düzen kimi zamanlar, her kendine saygı duyan "avcının" rüyalarını süsleyecek olan bir "matematik avı" yakın takibe alındığında doğal olarak bozulur (deprem anı) ve iş bittikten, avın değişik organları gerekli yerlere götürüldükten sonra herşey eski huzurlu akarına dönerdi. İşte bizim yararını vurgulamak istediğimiz huzurlu ortam bu.

Tarih boyu dünya hikmetlerini derk etmenin yolu inzivaya çekilmekten geçmiştir diyebiliriz. Bu din kurucularının hayatında mağara, dağ, orman vs., Anatol Frans'ın meşhur *Tais* yapıtının kahramanı için hatta bir taş sütunun (Çemberli Taş gibisinden) tepesi, genç bir din adamı içinse medrese hücresi olmuştur. Sofilik cereyanında şeriat, tarikattan sonra geçilmesi gereken hakikat aşamasında, adamı bir miktar su ve arpa ekmeği eşliğinde kırk günlüğüne karanlık bir hücreye kapatırlardı. Ve bütün bunlar boşuna değildi, bunlar fizyoloji olarak insanın belli bir yönde yoğunlaşmasına, bir konu üzerine odaklanmasına yardım edebilmek için düşünülmüştür. Gözüken o ki, beyin enerjimizi bir noktaya odaklamak problemi, hiç de parmakları sıkıp yumruk yapmak veya göz kristalimizin formunu değiştirerek uzağı ve yakını iyi görebilmemizi saklamak gibi kolay değildir herhalde. Bunun için İbn Tufeyl'in *Yahya İbn Yakzan*'ında ifade edildiği gibi bir bütün olarak paraboloit aynaya "dönüşmemiz" lazım ki, bu da çok zor ve uzun sürecek olan bir antrenman sonucunda elde olunabilir yalnızca.

Fermat'nın $x^n + y^n = z^n$ Diofant denkleminin $n \geq 3$ için doğal sayılar kümesinde çözümünün olmaması hakkındaki meşhur 300 yıllık problemini çözmek için genç İngiliz matematikçisi Andrew Wiles tam sekiz yıl inzivaya çekilmiştir. Tabi ondan önce de bu problemle baş etmek için çok kişiler inzivaya çekilmiş fa-



Raphael'in *Atina Okulu* adlı tablosundan bir ayrıntı. Platon ve Aristoteles tartışıyor.



Ünlü kadın matematikçi
Sophie-Marie Germain (1776-1831.

kat başarılı olamamışlardı. Demek ki, inzivaya çekilmek bu tür işlerle baş edebilmek için gereklidir, fakat yeterli olmayabilir.

Düşüncelerimizi kırbaçlayarak hızlandıran fizyoloji faktörlerinden biri de yürüyüşlerdir. Tesadüf değildir ki, matematik keşiflerin psikolojisi alanında çalışmaları sonucu yazmış olduğu *Matematik alanında keşif süreci psikolojisinin incelenmesi* kitabının yazarı, meşhur Fransız matematikçisi Jacques Hadamard yürüyüşten "Ayaklar, fikirlerin tekerleğidir" şeklinde söz etmiştir. Malumdur ki, Sokrat öğrencisi Platon'un kaleme almış olduğu *Diyaloglar*'ının tüm içeriğini öğrencileriyle gezi sırasında ortaya koymuştur. Sovyetler'in kırk yıllık meşhur ve meşum yöneticisi Stalin de Politbüro toplantılarında hep elinde piposu vargel ederdi.

Düşünme yeteneğimizi, onun derinliğini ve hızını etkileyen fizyolojik faktörlerden biri de gıda alma



Johann Carl
Friedrich Gauss
(1777-1855).

meselesidir desek yanılmayız. Yine tesadüf değildir ki, "Mide çalışırken kafa çalışamaz" lafı çok yaygın. Günümüzde çok rastlanan, yemek yenilen zamanda televizyon seyretmek, gazete veya kitap okumak anlamsız olmakla, her iki işimizi de anlamsız kılmaktadır. Nerdeyse "Bir elde iki karpuz tutmaktan" daha beter bir şey olsa gerek bu alışkanlık.

Vaktiyle Falkland Adası'ndan dolayı Arjantin'le yaşanan, dünyanın izlediği ağır gerilimi memleketinin yararına çözmeyi başarmış ve buna göre Demir Leydi lakabına mahzar olmuş İngiliz Başbakanı Margaret Teatcher, benzer durumlarda yemekten imtina eder, sadece meyve suyu alırmış. Yeri gelmişken yemek meselesinde, esas mesele hiç de yenilen gıdanın miktarı değil, sindirilendir. Bir parça ekmekle bir günü idare edebilen ve bu arada işini bir an bile aksatmayan ne kadar insan tanıyoruz. Ve bu davranış çok daha doğal olsa gerek, çünkü Einstein'in meşhur $E = mc^2$ formülü gereği, o bir parça ekmekte çok büyük miktarda enerji saklı, ama bu enerjiden yalnızca sağlam sindirim sisteminin yardımıyla yararlanabiliriz. Her ders arasında kantine koşup, oradan bir elinde tost, diğer elinde kola şişesi, dudağında da sigara alarak çıkan öğrencinin sindirim sisteminin nasıl çalışacağını kestirmek o kadar da zor olmasa gerek. O güzelim sindirim siteminin tamamı bu tür davranışla kocaman bir nakil borusuna dönüştürülmüş oluyor, o kadar. Bizden demektir, gerisi dinleyenlere kalmış artık.

Son bir not

Akademik Azat Mirzacanzade'nin *Yaratıcılık hakkında düşünceler* adlı bir zamanlar çok okunan kitabının her sayfasında bazen on tane değişik zamanların (eski çağlardan günümüze kadar) bilim, güzel sanat adamının, tarihi şahsiyetin adları geçiyor ve birçok okur bundan rahatsız oluyordu. Onlara göre bununla yazar, kendi bilgeliğini, ufuk genişliğini sergilemeyi amaçlıyor ki, bu da



Leonhard Euler
(1707-1783).

bazı insanlarda "yetersizlik kompleksi"nin oluşmasına neden olabilir. Bu ise doğal olarak arzu olunmayan bir olgudur. O zaman ben yazarı savunmuş ve demiştim ki, onun bu davranışında kibir değil tevazu görmek daha doğal olsa gerek. İş bu ki, adam ifade etmek istediği düşüncelerin mutlaka çok daha önceleri ve çok daha mükemmel şekilde ifade edilmiş olduğu inancı taşıdığından, zahmet edip onları buluyor ve de düşüncelerini atıflarla, alıntılarla aktarıyor. Gerçi biz bu yazıda zaman darlığından dolayı fazla atıfta bulunamadık, umarız ki, yazıda mevcut olan atıf ve alıntılar okur tarafından yukarıda bahsettiğimiz şekilde yorumlanır.

NOT: Bu makalenin yazılma nedeni, Sakarya Üniversitesi Felsefe Kulübü'nde "Matematiksel İspat" konusunda yaptığım konuşmanın olumlu karşılanması olmuştur ki, bundan dolayı da kendilerine teşekkür ediyor, şükranlarımı sunuyorum.

KAYNAKLAR

1) J. K. Baif, Mantık Problemleri, Mir, Moskova, 1983.
2) Cahit Arf, Matematiğin Şiir Yönü, Meydan dergisi, Nisan, 1960.
3) R. Courant, H. Robbins, Matematik Nedir?, Prosveşeniye, Moskova, 1967.
4) V. D. Çistyakov, Matematikçiler Hakkında Öyküler, Minsk, 1963.
5) J. Hadamard, Matematik Alanında Keşif Süreci Psikolojisinin İncelenmesi, İL, Moskova, 1970.
6) A. N. Kolmogorov, Matematik-Bilim ve Branş, Nauka, 1988.
7) V. S. Kuzin, Psikoloji, Vısşaya Şkola, Moskova, 1982.
8) B. F. Lomov, İnsan ve Otomatlar, Pedagogika, Moskova, 1984.
9) Matematikçiler Matematik Hakkında, Znaniye, Moskova, 1967.
10) Peyami Sefa, Türk İnkılabına Bakışlar, Ankara, 1938.
11) H. Poincare, Bilim Hakkında, Nauka, Moskova, 1986.

Kuşları dinlemek geçmişimizi dinlemektir



İnsan dilinin evrim basamaklarını keşfe çıktığımızda yolumuz genlerimizden ve onların kodladığı biyolojik yapımızdan geçecek. Bu yol boyunca uzak akrabalarımız kuşların seslerine kulak vermek, hem onları hem kendimizi tanıyabilmek açısından bize çok şey öğretecektir. İletişim kurma çabamızda yollarımız geçmişte ve kimi kez günümüzde aynı ya da paralel patikaları kullanıyor. Onları dinlemek biraz da kendi geçmişimizi dinlemek değil mi?

Dr. H. Tuğrul Atasoy
Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Tıp Fakültesi
Nöroloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

İnsan dili kültürümüzün en önemli parçasıdır. Neden en önemli? Çünkü diğer kültür bileşenlerinin ve her türlü insani deneyimin türümüzün devamı açısından bilgiye dönüştürülüp biriktirilerek sonraki nesillere aktarımında başat rolü oynar. Dilin evrimi açısından diğer türlerin incelenmesi oldukça önem kazanmaktadır. Hayvanlar dünyasında da kültür -insana kıyasla çok daha basit düzeylerde, o türün gelişmişlik derecesiyle orantılı olarak- belirli şekillerde ve oranlarda gelecek nesillere aktarılabilir. Ötücü kuşlar insan dilinin evriminin eski ve daha ilkel basamaklarını anlayabilmek açısından bizlere kendine has ilginç örnekler sunmaktadır. Kuşların dilleri bize göre ilkeldir gibi insan merkezli bir bakış açısı sunmak istemem. Bizim ölçeğimizde baktığımızda, bu kuşların kendi dilleri insan dilinden çok daha basit görülebilir; ama o kuşun dünyasında kendi ötüşü gerekli her türlü yetkinlikle donanmıştır. Burada amaç bizim dilimiz onların ötüşünden daha iyidir daha üstündür demek değil, dilimizin geçmiş evrimiyle ilgili öğretici nitelikte olan kimi benzerliklerin altını çizmektir. Çünkü insana has olan hiçbir şey doğadan kopuk değildir. Bizde olan her şeyin eski evrimsel izlerini doğada diğer türlerde bulabiliriz.

Kuşların ötüşü, kendi dünyaları için gerekli her türlü yetkinliği taşır.



Semerli kuş repertuvarını genişletebiliyor

Yeni Zelanda'da P. F. Jenkins'in incelediği semerli kuşun şarkıları, oldukça hoş bir kültür aktarımı örneğidir. Jenkins, incelemelerini yaptığı adada yaşayan semerli kuşların 9 şarkılık bir repertuvarı olduğunu saptamış. Bir erkek kuş bu repertuvardan bir ya da birkaçını söylüyor. Erkek kuşlar lehçelerine göre gruplara ayrılabiliyor. Komşu bölgelerdeki erkekler belirli bir şarkıyı söylerken, diğer komşu bölgelerdeki erkekler ise başka bir şarkıyı söyleyebiliyor. Kimi zaman bir lehçe grubuna ait kuşlar kendi aralarında birden fazla şarkıyı söylüyor. Yavru kuşlar illa babalarının şarkılarını benimsemiyorlar ve komşu bölgelerin şarkılarını repertuvarlarına alabiliyorlar. Bazen eski bir şarkı söylenirken hatalar yapılıyor ve yeni şarkılar ortaya çıkabiliyor. Jenkins, bu yeni şarkıların, nota perdesinin değişmesi, bir notanın farklı tekrarlarının oluşması ya da başka şarkı parçalarının değişik şekillerde bir araya getirilmesi ile oluştuğunu gözlemlemiş. Bu yeni şarkı birden ortaya çıkmasına rağmen, uzun yıllar yeni şekliyle korunuyor. Hatta



İngilizce sözcükleri doğru olarak kullanabilen gri Afrika papağanı Alex ve eğiticisi Irene Pepperberg.

bazen bu yeni şarkı acemilere aynen geçiyor ve onu ahenkle okuyan yeni bir erkekler grubu oluşabiliyor. Sonuç olarak bu kuşlarda şarkılar salt genetik aktarım ile oluşmuyor, yeni nesle aktarımı da salt genetik yolla olmuyor.

Kimlik ve alan bilgilerini içeren bir mesaj

Kuşlar ötüşlerini yalnızca cinsel seçilim amacıyla değil, yaşam alanlarının belirlenmesi ve yabancılardan savunulması amacıyla da kullanır. Toronto Üniversitesi'nden Bruce Falls, akgerdanlı serçeleri incelemiş. Erkek serçelerin öteki bütün erkeklerin ötüşlerini tanıdığını -bu demektir ki her serçe kimlik işlevi gören kendine has ötüş tınıları taşımaktadır- ve kendilerini tehdit etmeyenlerin ötüşlerine karşılık vermediklerini gözlemlemiş. Erkek serçeler ilk anda temelde aynı ezgiyle öter gibi görünmelerine karşın, her erkek, ezgide çok küçük değişiklikler yaparak ötüşü bireysel olarak kendine özgü hale getirir. Her bireyin ötüşü kendi kimliği olur ve bireyin çevresi bu ötüşle onu tanır. Erkek kuşlar yaklaşık 3000 m^2'lik bir yaşam alanına sahiptir ve bu alanı canlarını dişlerine takarak savunurlar. Komşular birbirleriyle iyi geçinir ve karşılıklı yardımlaşır. Bu nedenle erkek kuşlar komşularının tanıdık ötüşlerine pek yanıt vermez. Ancak esas tehdit yersiz yurtsuz, işgal edilecek alan arayan kuşlardır. Bu tip yersiz yurtsuz bir işgalcinin ötüşünü hemen tanır ve şiddetle karşılık verirler. Falls çok daha ilginç bir başka noktaya dikkat çekiyor. Erkek kuşumuzun güney komşusunun sesi kaydedilip alanın kuzey ya da batısından dinletildiğinde, kuşumuz yeri bir hileyle değiştirilmiş bu komşunun sesine de şiddetle karşılık vermektedir. Çünkü komşu alışılmış alanının dışındadır ve artık olası bir rakiptir. Yani erkek kuşlar bir başka kuşu ötüşünden tanımakla kalmıyor, ötüşün sahibinin hangi alanda yaşadığını da öğreniyorlar. Duyulan ötüş, içinde hem kimlik hem alan bilgilerini içeren bir mesajdır.

Becerikli Alex

Amerika kıtasına has bir tür olan alaycı kuş ise, işin üçkâğıdına kaçmaktadır. Alanını savunmak için başka kuşların ötüşlerini çok güzel taklit etmektedir. Böylelikle alanda başka kuşlar varmış izlenimine kapılan rakipler, kavgasız dövüşsüz bu alandan uzak tutulmaktadır.

Sadece ötücü kuşlar ilginç örnekler sunmaz. Kimi kuşların ses repertuvarı çok geniştir. Eğitim ile insana ait sesleri de çıkarabilirler. Irene Pepperberg tarafından eğitilen gri Afrika papağanı Alex, geniş bir kelime dağarcığına sahiptir ve isteklerini anlatabilmek için İngilizce sözcükleri doğru olarak kullanabilmektedir. Alex çeşitli nesnelerin isim, şekil, renk ve sayılarını söyleyebilmektedir. Dahası Alex, iki nesnenin ortak ya da farklı özellikleri sorulduğunda, çok büyük çoğunlukla renk, şekil ya da nesnenin yapıldığı madde açısından nesnelerin farkını ya da iki nesnenin aynı olduğunu söyleyebilmektedir. Sayılarla ilgili alıştırmaların yapıldığı nesneler bir kenara bırakılıp, adını bildiği yeni nesnelerle yapılan 145 sayı bilme deneyinde yeni nesnelerin sayılarını yüzde 80 doğrulukla bilebilmiştir. Yanlış yanıtların büyük çoğunluğunda ise yalnızca nesne adını söyleyip sayı belirtmemiştir. Bu durumda (örneğin kaç kâğıt) nesnenin sayısı tekrar sorulduğunda, sayıyı yüzde 90 oranında doğru yanıtlamıştır. Eğiticisiyle işbirliği yapmak istemediği -video kaydının da yapıldığı- bir alıştırma seansını "Ben artık gidiyorum" diyerek sonlandırmıştır. Alex "Hayır" yanıtını da çok doğru ve uygun bir şekilde kullanmaktadır. İstediği değil de istemediği bir nesne verildiğinde, gagasıyla nesneyi atıp "hayır" demektedir.

Sesten sorumlu beyin yarıküresi

Ses çıkarmayı denetleyen baskın beyin yarıküresi en azından 170 milyon yıldır sol yarıküredir. Omurgalılarda sesin evrimi 170 milyon yıl önce yaşamış kurbağaların atası olan anuran adlı canlıya dayanır. Kurbağalarda -tıpkı diğer canlılarda olduğu gibi- sesli iletişim sol beyin yarıküresinin kontrolündedir. Nüfus düzeyindeki beyin asimetrileri birçok omurgalı türünde görülür. Sürü davranışı gösteren birçok hayvan türünde beyin asimetrisi olduğu; sol yarıkürenin nesnelerin sınıflandırılmasında, sağ yarıkürenin ise saldırganlık ve acı duyma yönünde uzmanlaştığı gözlenmiştir. Ötücü kuşlar incelendiğinde de benzer beyin asimetrisi izlenmiştir. Örneğin sarıasmakuşu ve kanaryada sol yarıküre büyük ölçüde ötüşü denetler. Primat türleri gibi birçok kuş türü de birbirlerinden farklı, tür düzeyinde tanınabilen yaklaşık olarak iki düzine sese sahiptir. Büyük bir olasılıkla insan dili de, bu tip belirli



Dil için hazır olan genetik ve biyolojik potansiyelimiz ilk 3 yaş içinde bir insan diliyle karşılaşmazsa, hayat boyu bir daha gerekli ve yeterli işlevselliğe ulaşamaz.

sayıda bir dizi sesten, bir dizi tanımlayıcı işitsel uyarandan gelişmiştir.

Dil için ilk 3 yaş önemli

Dil tamamen kültürel oluşuma ve etkileşime bağlı değildir. Türümüze has işitsel uyaranlara ve belirli bir ses çıkarabilme yeteneğine, kısacası bir ses repertuvarına doğuştan sahibiz. Bir bebek yetiştiği toplumun dilini genetik donanımı sayesinde rahatlıkla öğrenir. Bir insan yavrusu genetik olarak hangi etnik gruba ya da ırka dahil olursa olsun, potansiyel olarak dünyadaki tüm dilleri öğrenip konuşabilme yetisine sahiptir. Yeter ki ilk 2,5-3 yaş içinde çevresinde herhangi bir dili konuşabilen, onunla yalnızca sözcükler ile değil, jest ve mimiklerle de iletişime geçen insanlar olsun. Bu ilk 3 yaş kritik öneme sahiptir. Dil için hazır olan genetik ve biyolojik potansiyelimiz ilk 3 yaş içinde bir insan dili ile karşılaşmaz ise hayat boyu bir daha gerekli ve yeterli işlevselliğe ulaşamayacaktır. Tarzan çocuklar daha sonra insan toplumlarında yaşayabilmelerine rağmen, asla tam anlamıyla bir dil edinemezler. İlk 3 yaş boyunca dil için taşıdığımız genetik ve biyolojik hammaddemiz işlenmeye ve harekete geçmeye hazırdır. Bu dönem kaçırılınca, dili tam anlamıyla öğrenebilme şansını sonsuza dek yitiririz.

Dilin evrimiyle ilgili iki gen

İnsan dili ne kadar genetiğe bağımlıdır? Bir rakam veremesek bile, genetik altyapımız tam ve doğru bir işlevselliğe sahip olamazsa, dili öğrenemeyiz; yani öncelikle genetik altyapımızın tam ve doğru çalışması, olmazsa olmaz şarttır. Sonra devreye kültür girer. Dilin genetik altyapısı ve evrimi açısından son yıllarda özellikle iki genin üzerinde durulmaktadır. İlki ASPM (abnormal spindle-like microcephaly associated) şeklinde kısaltılan gendir. Bu gende işlev bozukluğuna yol açan bir olumsuz değişim, bireyde beynin ve kafatasının gelişmesinde geriliğe yol açmaktadır. İşlevsel bozukluğu durumunda, bu gen insanlarda her 1 milyon canlı doğumda 4-40 oranında görülen küçük kafatası-mikrosefaliyle ilgili sorumlu tutulan genetik odaklardan biridir. İlgili gendeki bozukluk hasta bireyin beyin hacminin 400-450 gr olmasına neden olur ki; bu yaklaşık olarak şempanzelerle son ortak atamızdan sonraki türlerin beyin ağırlığı kadardır. ASPM, birinci kromozomda yerleşmiştir (1p31) ve 3477 aminoasitlik bir proteinin yapımından sorumludur. Evrim boyunca nöroepitelyum denilen sinir sisteminin örtücü hücrelerinin çoğalması esnasında bölünmeyle ilgili iğcik yerleşiminin düzenlenmesinden sorumlu olabileceği düşünülmektedir. Dünya üzerinde yaşayan çeşitli insan toplumlarından ve değişik memeli hayvanlardan alınan genetik örneklerin incelenmesi ve karşılaştırılması sonucunda, evrimsel açıdan ASPM geni üzerindeki olumlu seçilim etkisinin 18 milyon yıl kadar önce başladığı ve insana doğru yönelen evrim dalında insana yaklaştıkça artan bir ivmeyle yoğunlaştığı anlaşılmıştır. Bize en yakın primat türü olan şempanzelerle yolumuzun ayrıldığı yaklaşık 6 milyon yıl öncesinden başlayarak ortalama her 300-400 binyılda bir olumlu bir değişime uğramıştır ve son değişim dünyada yaşayan tüm insanların ortak atalarının Afrika dışına yayılmalarından önce gerçekleşmiştir.

Diğer ilgili gen ise forkhead pox P2 genidir. Bu gen kısaca FOXP2 olarak bilinmektedir. İnsanda 7q31 gen alanındadır. Dil işlevinin gelişimiyle ilişkilendirilen ilk gendir. Bu gende noktasal mutasyonu bulunan aile bireylerinin yarısında, başka bir nörolojik kayıp olmadan konuşma sırasında kelime ve hecelere uygun ses çıkarma ile gramer kullanımı bozuktur. Bu genin dizilimindeki son değişim yeryüzünde yaşayan tüm insanların ortak atalarının Afrika'dan dışarı çıkmalarından önce oluşmuştur. Şempanzeyle son ortak atadan sonra bu genin dizilimde insanda olan ancak şempanzede rastlanmayan iki aminoasit değişimi mevcuttur.

İnsan dilinin evrim basamaklarını keşfe çıktığımızda, yolumuz kendi genetik geçmişimizi araştıracağımız genlerimizden ve onların kodladığı biyolojik yapımızdan geçecektir. Ayrıca bu yol eski atalarımızdan bize kalabilenler -fosil, alet vb.- ile genetik olarak yakın akrabalarımız olan diğer primat türlerinin iletişim kalıplarını incelemek için doğal alanlara yönelecektir. Bu yol boyunca uzak akrabalarımız kuşların ötüşlerine, şarkılarına, seslerine de kulak vermek, hem onları hem kendimizi tanıyabilmek açısından bize birçok şey öğretecektir. Aynı temel elementlerden ve aynı genetik yapıtaşlarından oluştuğumuz bu canlılarla, yaşayabilmek ve diğer yaşayan türdeşlerimizle iletişim kurabilmek için aynı havayı, toprağı ve fiziki koşulları kullanıyoruz. İletişim kurma çabamızda yollarımız geçmişte ve kimi kez günümüzde aynı ya da paralel patikaları kullanıyor. Onları dinlemek biraz da kendimizi ve özellikle kendi geçmişimizi dinlemek değil mi?

KAYNAKLAR

1) Marc Bekoff, Düşünen Hayvanlar, Çev. Serpil Çağlayan, Kitap Yayınevi, 1. Basım, Ekim 2002.
2) James L. Gould, Carol Grant Gould, Hayvan Zihni, Çev. Deniz Yurtören, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 1. Basım, Nisan 2001.
3) M. C. Corballis, Dilin Kökeni ve Gelişimi, Çev. Aybek Görey, Kitap Yayınevi, 1.Basım, 2003.
4) R. Dawkins, Gen Bencildir, Çev. Asuman Ü. Müftüoğlu, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 5. Basım, Haziran 2001.
5) P. D. Evans, J. R. Anderson, E. J. Vallender ve ark.; Adaptive evolution ASPM a major determinant of cerebral cortical size in humans, Human Molecular Genetics 2004: 13;5:489-494.
6) W. Enard, M. Przeworski, S. F. Fisher ve ark.; Molecular evolution of FOXP2, a gene involved in speech and language, Nature, 2002: 418;869-872.
7) J. Zhang, Evolution of the human ASPM gene: a major determinant of brain size, Genetics, 2003 :165; 2063-2070.





Irak Medeniyeti ana, Mısır Medeniyeti yavrudur

Mısır'da gerek medeniyet öncesi (Predinastik ve Protodinastik çağlar), gerekse medeniyet başlarken kuzeydoğudan hiç değilse Sina Çölü ve Suriye aracılığıyla Irak Medeniyeti'nin inkâr edilemez etkileri belirmiştir. Bütün bulgular, ilk etkinin Irak'tan geldiğini, Mısır'da önce aynen taklit edildiğini, sonra, orijinal Mısır Medeniyeti kendi şartları içinde geliştikçe, yavaş yavaş Irak etkisinden sıyrılarak kendi kişiliğini bulduğunu açıkça ispat eder.

Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın okuyacağınız makalesini, geçtiğimiz sayıda olduğu gibi, Amsterdam/Hollanda Sosyal Tarih Enstitüsü (International Institute of Social History) arşivinin Türkiye Bölümü'nden aldık. Makale, Kıvılcımlı'nın bildiğimiz eserleri arasında yoktu (yanılıyorsak, okurlarımızdan bizi bilgilendirmelerini rica ediyoruz). Hikmet Kıvılcımlı bu makalede, Antik Mısır'ı uygarlığın beşiği olarak gören tarihçilerle, özellikle Gordon Childe'ın tezleri ile tartışıyor; Mezopotamya Uygarlığı'nın öncülüğünü vurguluyor. Ana başlığı biz koyduk, arabaşlıklar ise Kıvılcımlı'ya aittir.

Eski takvimler

Tarih (yazılı medeniyet Tarihi) kaç yıl önce başladı?

Bu soruya okul kitaplarında verildiği kadar basitçe sunulacak tam karşılık yoktur. "Takvim" denilen şeyin ne kadar izafi olduğu ise, yüzlerce yıl öncesinden beri biliniyordu. Hacı Halife (Takvimüttevarih, elyazması, Önsöz) 22 çeşit tarih başlangıcı sayar: 1) Adem'in hübut-ü (gökten inişi), 2) Tufan, 3) İbrahim Alh.ın doğumu, 4) Halil Vedud'un doğumu, 5) Nemrud ateşi, 6) Beyt-i atiyk'in yapılışı, 7) Yusuf'un Peygamber oluşu, 8) Musa'nın Peygamber oluşu, 9) Firavun'un boğuluşu, 10) Süleyman'ın hükümdarlığı, 11) Mesih'in ortaya çıkışı, 12) Kâ'b İbni Levi'nin ölümü (Burada 12'den 16'ya atlanıyor-BG), 16) Habeşe'nin zuhuru, 17) İskender'in zaferi, 18) İsa'nın doğumu, 19) Cemşid, 20) Yezd'i Cerd, 21) Bahri Tarih, Celâli tarih…

Aşağı yukarı her ulusun başından geçen büyük olaylar veya her benim diyen kodaman tarihin başlangıcı sayılıvermiştir. Hacı Halife 17. yüzyılda bu takvimlerden altısını yürürlükte bulur:

Türkî takvim: (Çin, Htay, Moğol, Çağatay): Çin.

Kıptî takvim: (Mısır hükümdarı Klitanus'un İskenderiye'ye seferi): Mısır.

Rumî takvim: (Önce İskender'in zuhuru iken, sonra İsa'nın doğumu olur): Grek.

Fârisî takvim: (Yezd'i Cerd, Şehrîyârî, Cemşid başlangıçlı): Pers.

Hicrî takvim: (Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçü): Arap-İslam.

Celâlî takvim: Celalettin Melekşah bin Alpaslan, Ömer Hayyam): Selçuk

Hacı Halife: (Adem) "Hübutünden Musa'nın ölümüne kadar geçen süre *Tevrat*'tan bilgi edinmeye kalmış olup, *Tevrat* dahi Samiriye, İbraniye, Yunani-

ye unvanlarıyla birbirine aykırı üç çelişik nüsha idüğü sübut buldukta" (takvimüttevarih. K.Meh 1064 nefis elyazma mukaddemesi) der, yıl sayısı "Meşkük" olur. Ama, bir rakam gerekir. Kürt Eyubi Hükümdarlığı'nda Melikül Müeyyed *Muhtasar fi ahvarül beşer* adlı eserinde Yunanca *Tevrat*'a ve Gök hareketlerine bakarak 6216 yıl koymuş. Sonrakiler de ona uymuş (Adem: Rumî 5281, Celâli 6698'de düşer).

Sebebi: "Uluslararası anarşi (fetret) lerde yeni tarihler koymak"tır (Katip Çelebi: Tak.Tev. *Mukaddeme*). Başka deyimle, her yeni medeniyet, önü ve tarihi yazıya girmemiş bir toplumdan geldiği için, her ulus tarihe girişini Tarihin başlangıcı saymıştır.

Herodot'a göre Tarihler şöyle başlar:

17570 yıl önce (En eski Allahlardan 8'inin büyük rahipleri ne zaman iktidarı ele almışlar bilinmez): Onlardan sonraki Allahların 12 büyük rahibinin iktidarı zapt edişleri.

15570: Üçüncü derece Allahların rahipleri gelir. Oziris'in büyük rahibini Orüs'ün büyük rahibi iktidardan indirir.

12356: Allahlar iktidarı biter. Mısır'a Menes kral olur.

12294: Menes'ten sonra gelen 329 kralın sonuncusu Moeris iktidara geçer.

2760 : Tyr (Sûr) Kenti'nin kuruluşu (Asurlular'a göre).

2328 : Evrensel Tufan (Larcher: Hist.D'Her. 1850, Paris, 93 s.lık kronoloji).

Besbelli, Tufandan öncesi masal-tarihtir. Tufan (Barbar akını) ile medeniyete giren uluslar, az çok doğru bir yıl rakamı ortaya atarlar.

19. yüzyıl sonuna dek Batı Medeniyeti'nin yeryüzündeki bütün tarihler üzerine yaptığı derlemeler daha mutlu sonuç getirmez. Kadim ulusların efsane kronolojisi şöyle bulunur:

4.000.000 yıl: (Hind: Brahmanın egemenliği)

2.362.000 yıl: (Japon Diri'si: Tensio-dai-tsin'in egemenliği)

2.276.449 yıl: (Çin: Ki peryodlarının başlangıcı)

720.000 yıl: (Kaldeen: mondaine çağı)

470.000 yıl: (Babilonyalılar'ın monden çağı)

100.000 yıl: (Pers mage'larının monden çağı)

30.000 yıl: (Finikeliler'in monden çağı)

21.000 yıl: (Çin anallerince Tu-hi'nin egemenliği)

6.800 yıl: (Finike'de dev Misor ve Syndie'lerin egemenliği)

6.333 yıl: (Mısır'da Oziris'in egemenliği, Thebes'in kuruluşu.

5.684 yıl: (Mısır'da Menes'in egemenliği, Memphis'in kuruluşu)

4.217 yıl: (Mısır'da Nitocris'in egemenliği)

4.059 yıl: (Herakleopoliteler sülalesi, 19 kral verir)

Bu rakamlarda yukarı çıkıldıkça efsanenin sınırsızlandığı besbellidir.

Yeni kronolojiler

20. yüzyılda bütün çabalar efsaneler altında gizlenen gerçek olayları bulmaya yöneldi. O zaman kararsızlık büsbütün arttı. Şimdi en ciddi bilginler, kadim bir olay için tek rakam atmaktansa, "La date la plus haute: En yukarı tarih" ile "La chronologie courte: Kısa kronoloji" öne sürülüyor. Kronolojiler (tarihteki zaman sırası) ancak ipotezlere (faraziyelere) dayanıyor.

Bu işi en çok elle tutulur belgelere dayamak lüzumunu duyan arkeoloji oldu. Arkeolojide en el üstü tutulan ipotez Sir Flinders Petri'nin Sıra-Tarih (sequence-date) (kısaltılmışı: S.D.) adlı zaman dizisidir. SD'ler 30 ile 80 rakamı arasında değişen zaman basamaklarıdır. Küplerde, önceleri tutmaya yarayan dalgalı kenarlar, zamanla tutma görevini yitirerek dekorasyon biçiminde soysuzlaşarak gittikçe silinirler. İşte bu soysuzlaşma-dekorlaşma derecelerine göre o küplerle aynı zamana rastlamış nesnelere birer sıra numarası verilir. Her SD rakam numarasının kaç yıl tuttuğu bilinemez. Yalnız, zaman içinde o nesnelerden hangisinin daha önce, hangisinin daha sonra geldiği belirlendirildi. Bu "point de repere"ler, zaman ve yıl değil, zamanın ayak izleri demekti.

SD sıra tarihlerinin 30 ila 77 numaraları (47 tanesi) zamanı Mısır Tarihindeki Predinastik (sülale öncesi) adlı medeniyetten önce gelen çağa girer. SD 30: İsa'dan önce kaç yılına düşer? 1) Petrie'ye göre İÖ 9000 yıl. 2.) Kısa kronolojiye göre İÖ 7000 yıl. Aradaki fark 2000 yıl! 3) Peake ile Fleure'e göre İÖ 4500 yılla 3500 yıl arasıdır. Kısa kronolojiden fark: 4500 ile 3500 yıldır. 4.) Mac ile Mace'a göre SD 30, İÖ 2000 yılıdır. Bundan önceki ile farkı gene 1500 ile 2500 yıldır. 9000 nerede 2000 nerede?

Bu rakamlar önünde, Edinbourg Üniversitesi tarih öncesi arkeoloji profesörü V. G. Childe ne diyor? Eserinin 26. sayfasında şunu yazıyor:

"Topyekün olarak bu rakamlar makul görünüyorlar ve biz SD'nin İÖ 5000 yılına denk değerde olduğunu kabule hazırız" (An.Eser, 26).

Bu bir ihalede arttıranın cesaretini gösteren davranış değil midir? Aynı bilgin aynı eserinin 24. sayfasında da şöyle demişti:

"Predinastik (sülaleler öncesi) diye anılan Mısır üzerine bildiklerimiz, hemen bütünüyle bize bir tarih belirtmeye elverişli hiçbir yazılı belge dayatmaz. O mezarlıklardan her birisinin temsil ettiği zaman mesafesine dair ise, ipotezden başka bir şey bilmiyoruz" (Ch.OP., 24).

Madem "bilmiyoruz" neden 5000 yılını "kabule hazırız"?

Bir Sümer kabartması



Çünkü, Mısır'ı Irak'tan daha eski kentleşme ve medeniyet yapmış saymak gibi bir aziz "ipotez"imiz vardır. O da, Mısır takvimindeki bir yanlışa dayanır.

Dünyada insanlığın "Takvim" ihtiyacı; ziraat üretimi ile ekme, biçme mevsimlerini bilme zaruretinden doğmuştur. Ziraat yukarı barbarlıkta başlamıştır. İlk Barbar takvimi "Computation lunaire" denilen ayla yapılan hesaba dayanır. Ay 29 buçuk günde bir döner. Onun için ayla hesap edilen yıl 2 gün eksiktir. Ziraat'ın ayarlanmasında aynı epok'a (günü gününe) ancak 29 yılda bir rastlanırdı. Mısır'ın ziraati ise, her yıl saat gibi işleyen Nil taşkınına bağlıydı. Nil deltası üçgeninin güney sivrisine düşen Memphis ve Heliopolis kentlerine her yıl Nil taşımının ilk dalgası ile, gökte sothis (bugünkü Sirus) yıldızının belirmesi aynı güne rastlar. Bir yıldızın gökte doğuş ve batışına Helyak denir. Sothis helyakı, Mısır ekinciliğinin bayramı ve yılbaşı olur. O hesapla takvim 365 gün sayıldı.



Fakat bu yıl hesabı da, gerçek güneş yılından 6 saat kısaydı. O yüzden mevsimlerin aynı epoka rastlaması ancak 1451 yılda bir olabilirdi. Sothiak cycle'lerden bir tanesi İsa'dan sonra 139 yılında başladı.

"Bu sonuncu mülâhazeden şu netice çıkar ki, Zodyak takvimin kabulü daha önceki bir Zodyak cycle, ya 2776 yılına, yahut 4-36 yılına konulmak icap eder. Oysa takvim daha üçüncü sülalenin ehram inşaatçıları zamanında kurulmuştu. Bu sülale firavunları yerli anal fragmanlarına (yıllık tarih yazılarına) dayanan compitationlara (takvim ayarlamalarına) bakılırsa 2776'dan önce egemen olmuşlardır. İmdi yaklaştırma bir hesapla elde edilmiş bulunan ehramlar tarihi kabul edilirse, sistem 4-36'dan beri kurulmuş olmak icap edecektir ki, bu tarih Menes'ten, yahut yazılı ilk alıntılarımızdan bin yıl önceye düşer. Bu tarih, insan tarihinin en eski belirli tarihi safını tutar" (Ch.OP., s.20).

Bu satırlardaki hesabın -keyfiliği değilse- izafiliği göze batmıyor mu? Bütün yargı, Sülalelerin süreleri üzerine kurulur. O süreleri veren Manethon ise, en az Keldan papası Berose'un Irak sülaleleri üzerine söylediği kadar yuvarlak bir takım kararlar ortaya atmıştır. Mısır sülalelerinin 5 tanesine 50 rakamının, 14 tanesine 60 rakamının çarpımı ile elde edilmiş yıllar biçmiştir. Bu da o rakamların gerçek yıldan başka anlama geldiklerini gösterir. Mısır tarihinde iki gerçek rakam: Elenler'in Mısır-la temasından sonraki Said Devri İÖ 336 yıl, Makedonya Devri İÖ 299 yıl sürer. Yalnız bu iki sülale yıllarında küsürat bulunur. Onlarda bile Said Devri gene 6 rakamının 56 ile çarpımından çıkmıştır. Bütün Berose'un saydığı Irak efsane krallarının süreleri de hep 6 rakamı ile çarpılı küsüratsız rakamlardır. (Bir sôsse: 60 yıl, bir nere: 600 yıl, bir sar: 6x60=3600 yıl hesabına uyar).



Sümer Zigguratları

Bütün yılların hep 5, 6 ve 10 rakamı kadar sürmeleri elbet başka şeyi: ilk kabilelerde kan teşkilatının bölümlerine göre ayarlanmış rakamları hatıra getirir. Eğer 6 rakamı gerçek yıl olsaydı, Mısır'ı 5000 yıl önceye çıkaran hesap, Irak'ı 402.200 yıl daha eski zamana çıkarmış olurdu.

Demek arkeologların küp hesapları gibi, takvim hesabı da, belki bir ileri veya geri sırada olmayı gösterir, ama sahici yıl rakamı olmaktan uzak bulunur. Sırf o rakamların mantığıyla Mısır'ın eskiliği ispat edilemez.

Olaylara gelince, hayvanlar (Fon), bitkiler (Flor), ticareti kaçınılmaz kılan tabiat tezatları, hammadde (maden, taş, kereste) bulma güçlükleri, insan harmanı oluş gibi coğrafya ve tarih üretici güçleri, Irak'ı açıkça Mısır'dan daha önce medenileşmeye iter. Burada, bir yol takvim rakamlarının abstre mantığıyla Mısır'ı Irak'tan önce medenileşmiş gösterdikten sonra, tarih öncesi uzmanlarının nasıl kendi bakımlarını çürüten yığınla malzeme saydıklarını, arkasından da, sanki onları söyleyen kendileri değilmişçe, eski fikirlerine döndükleri pek ibret verici bir bindiği dalı kesen modern bilim Nasreddin Hoca'lığı olur.

Münasebetleri tersine çevirme

Bay Childe ünlü eserinin IV ve V. fasıllarında şu iki sonuca varır:

I- Mısır'da ticaret üzerine kurulmuş sulamalı ziraat ile geniş işbölümlü sanayi seviyeli, yazı tekniğine ve devlet teşkilatına ermiş toplum biçimi Dynastie (sülale) ler ile başlar:

"S.D. 63 ile 76 arasında bulunan devir içindedir ki köyler şehirler biçimine girerler, mahalli şefler Tanrısal, krallık haşmetinin tevcih beratını elde ederler ve savaşçıl klanlar (kanları dememekte ısrar eden İngiliz okulu!) bir tek devlet halinde birleşirler" (Ch.104).

Bu açıkça: Kan teşkilatı yerine devlet teşkilatının, barbarlık yerine medeniyetin geçmesi demektir. Ondan öncesi medeniyet öncesidir: Mısır'da "protodinastik: Sülale önü", daha öncesi de "Predinastik: Sülale öncesi" adlarını alır.

II- Bu medeniyet başlangıcı ile birlikte Mısır'da, o zamana dek bu derece sistemli görünmeyen bir sürü elemanlar, teknikler, aygıtlar, anıtlar, bayındırlıklar ve inançlar ansızın Mısır'ı kaplamış görünür. Bunlar (yani medeniyet)

Mısır'a nereden gelmiştir? "Genel olarak kabul ediliyor ki Yukarı-Mısır'ı orta-predinastik safhada ayırtlandıran elemanlar kuzeyden ve kuzeydoğudan gelmişlerdir. Hiç değilse bu elemanlar Petrie tarafından doğu çölünde oturanlara atfolunur; doğu çölündeki fizik şartlar, vazolar yapımı için taş kullanımını kolaylaştırır. Firavunlara haraç olarak taş vazolar getiren saçları kuyruk halinde birleşik insanlar oradan gelir" (Ch., 98).

"Ondüle kulplu küpler de Patrie, Frankfort ve Scharff tarafından Filistin ile Suriye'ye yaklaştırılır. Herhalde, Asya ile muhakkak temas var idi. Armut biçimi lobut (masse), teryomorf (canlı biçimi) vazo, gagalı vazo ve belki de açık fon üzerine koyu dekorasyon yapmanın teknik muameleleri hep Ön Asya içlerinde Kiş'e (Akkade) ve Suse'a (Elam'a) kadar yayılmış büyük kültür eyaletine mensup olan elemanlardır. Üzerinde ilkel bir tahrir (yazı) bulunan bir silindir (Irak balçık mühürü) numunesi (SD: 46) dahi bizi aynı yöne iter" (Ch., 99).


Gılgamış'ı gösteren bir Sümer kabartması

Bu iki yöndeki açık itiraflar neyi gösterir? Mısır'da gerek medeniyet öncesi (Predinastik ve Protodinastik çağlar), gerekse medeniyet başlarken kuzeydoğudan hiç değilse Sina Çölü ve Suriye aracılığıyla Irak Medeniyeti'nin inkâr edilemez etkileri belirmiştir. Ona rağmen, bilgin tam tersine bir sonuç çıkarır:

"Gerzeen Medeniyeti'nin, doğrusu Asya ile akrabalığı (affinitesi) var, ama onun Asya'ya olan borcunu hiçbir şey ispat etmiyor ve Irak paralelleri, hiç değilse nazariyece, Mısır'dan gelmiş bir medenileştirici akımın neticesi olarak yorumlanabilir" (Ch., 102).

Kereste, malaşit (bakırtaşı), baharat ve başka hammaddelerin Mısır'a dışarıdan gelişinde ticaretin rolünü görerek ilave eder:

"Ondan başka, henüz Atlas denizinden Zagros'a dek uzanan çayırları işgal etmekte olan göçebe kabileler, dağınıklıklarına rağmen, bir küçük continuum (devamlılık) teşkil etmeliydiler. Her ne olursa olsun, Mısır Lahitleri içinde bulunan yabancı cevherler İran'a, Ermenistan'a ve Kuzey Suriye'ye kadar yayılmış ticaret münasebetlerine delildirler. Demek, icat ve keşiflerinin İran yaylası-Küçükasya ve Girit üzerinde diffüzyon (intisar) ve taklit edilmesi fırsatı eksik değildi" (Ch., 103, 104).

Böylece konu aydınlatılacağına alabildiğine karıştırılmış bulunur. Bu da hep tarihöncesi bilgininin Morgan'ca yüzyıldır yapılmış açık tarihöncesi bölümü ile medeniyeti gelişigüzel karıştırmasından ileri gelir. O hâlâ bir "Gerzeen Medeniyeti"nden dem vurur. Gerzeen kültürünün medeniyet değil, Mısır tarih öncesinde "parlak bir Neolitik Çağ" olduğunu başka yerde kendisi de söylemiştir. Oysa burada aranması gereken şey, karşılıklı münasebetler içinde ilk etkinin nereden doğduğudur. Elbet Mısır ile Irak arasında insan geliş gidişleri, hele o zamanlar şimdikinden daha çok güç değildi.

Mısır medeniyet öncesine Irak etkisi

Mısır Medeniyeti'nin yavru, Irak Medeniyeti'nin ana olduğunu en çok ispatlayan belgeleri gene arkeoloji verir.

Mısır'da dinastiler (medeniyet) başlamadan önce Irak etkileri başlamıştır.

"Mısır'da son predinastik ve protodinastik safhalar Nil üzerinde Irak asıllı nesnelerle teknik muamelelerin ortaya çıkması ile ayırdlanır: bu şeyler Mısır'da uzun bir süre yaşarlar, ama kendilerine yalnız yer yer rastlanılır, yahut ancak gel geç bir elüstünde tutulmadan faydalanırlar" (Ch., 104).

Bu açıklama: Mısır'da Predinastik denilen 3 basamaklı çağla birlikte Irak etkileri yavaş yavaş sızmaktadır. Bu uzunluğu henüz yılla kestirilemeyen ilk hazırlık çağında Mısır, besbelli (Osiris efsanesinin anlattığı gibi) belki Suriye-Finike aracılığı ile Irak ana medeniyetinin top ateşi altına girmiştir. Predinastikten sonra gelen ikinci hazırlık konağına Protodinastik deniliyor.

"Irak'la az çok muhakkak olan temasları böylece ifşa edilmiş bulunan ticaret münasebetlerinin ışığı altında incelemelidir. Protodinastik Mısırlılar tarafından Irak medeniyetinin daimi elemanları olan artistik muamelelerle motiflerin kabulü bunun mutlak delilidir. Bulunmuş nesnelerden hiçbirisi Babilonya'da yapılmış olamazlar. Irak metodları mutlak surette Mısır tarzında uygulamışlardır. Sırf Mısırlı nesneleri Irak motifleri süsler ve temaslar son predinastik ve protodinastik çağların topyekûnu üzerine inkısam etmiş (üleştirilmiş) bulunur" (Ch., 115, 116).

"Bu devrin hemen başlangıcında, SD 63'lere doğru, mutlak surette Mısırlı olan iki anıt üzerinde temsil edilmiş bütün bir grup yabancı nesnelere ve motiflere rastlıyoruz. Bu iki anıt Gebel-el-Arak'ta bulunmuş fildişi bıçak sapı ile, Hierkonpolis'in pentürlü mezarıdır. Bu keşiflerin yerleri de özel anlam taşır: her ikisi de Kızıldeniz'e doğru yola çıkacak kervanların tuttukları iyi çizilmiş yolların bitim durağına yakın yerlerde bulunmuşlardır.


Osiris

"O iki doküman, alışılmış anıtlarca bilinmez bir gemi ile, pentürlü vazolar üstünde o kadar sık rastlanılan bir Nil kayığı arasındaki savaşmayı temsil ederler. Yabancı gemi, her şeyden önce provası ve pupası ile papirüs kayıklarından ayırt edilir. Bu tip gemi, artık

bir daha ondan sonraki pentürlü vazolardan ancak iki tanesi üzerinde ve birinci sülalenin bazı tektük (izole) anıtları üzerinde gözükecektir. Bu gemiyi kadim papirüs kayığından iştikak ettirmek (çıkagetirtmek) güç olurdu, ama, en kadim Irak dokümanlarını süsleyen gemi tipinden pekâlâ iştikak ettirilebilir. Doğrusu, şu bizimkine pek yakın gemi temsilleri üçüncü sülale başlangıcındaki Sümer vazoları üzerinde bulunur.



"Gebel-el-Arak bıçak sapında da, kadim Mısır zağarı tipinden çok başka, ama en kadim Babilonya köpeğinin tıpkısı bir köpek boy gösterir.

"İki aslanı zapt etmiş bir kahramanı temsil eden bir grup, gene o aynı sap ile cenaze peçtürleri üzerinde bulunur. Bu tema, Mısır güzel sanatı için yabancı olup, Babilonya'da pek harcıâlemdir. Kahramanın uzun sakal taşıdığı ve kuvafürü ile sarındığı uzun elbisesinin tipik Asyalı olduğu göz önünde tutulunca, burada Irak'tan gelme bir ilham intibaı ile mücadele etmek imkânsız oluyor. Tümüyle sahnenin Gılgameş destanını süslemesi gerekirdi. Nitekim Hall haklı olarak şu kaydı yapıyor: 'Kahraman bir Gılgameş veya bir Elamlı'dan ziyade Nil ve Kızıldeniz arasındaki çölün bir tanrısına daha çok benziyor: Bu sahile (Magan'dan?) deniz yoluyla getirilerek Predinastik bir Mısırlı artist tarafından biçimlendirilerek, tapıcıları tarafından Irak ve Elam kavrayışlarının kuvvetlice etkisi altında kalınarak benimsenmiş bulunan bir tanrıyı daha çok andırıyor" (Ch., 116-117).

"Cebel-el Arak sapında temsil edilip de, Irak'ta yürürlüğü bulunan başka temalar arasında, boğayı sağrısından yakalamış aslanı ve boyunları birbirine dolanmış canavarları, çift başlı hayvan gibi hayvan teorilerini ve bir bıçak sapı üzerine, daha sonra da Menes'in şist paletleri üzerine ekülpte edilmiş fiyangoları (rozetleri) kaydedelim.

"Predinastik sonu plastiğinde yeni gelmiş gibi boy gösteren hayvanlar sırasında: Bütün aslanlara, maymunlara, yeşilkurbağalara (krapo), akreplere hep Irak'ta rastlanır. Mısır'daki ilk aslan skülptürleri, Suse ve Babilonya tarzında: Aslanı çeneleri açık olarak temsil ederler. Bu işleyiş daha sonraları Mısır'da terk edildi" (Ch, 117-118).

Bütün bu olaylar, ilk etkisinin Irak'tan geldiği gibi Mısır'da önce aynen taklit edildiğini, sonra, orijinal Mısır Medeniyeti kendi şartları içinde geliştikçe, yavaş yavaş Irak etkisinden sıyrılarak kendi kişiliğini nasıl bulduğunu açıkça ispat etmekten başka neyi gösterir?


Menes

Mısır Medeniyeti Irak etkisinde

Mısır'ın medeniyet öncesinde başlayan Irak'tan etkilenmesi, medeniyet ile birlikte, daha doğrusu medeniyete geçerken neredeyse sıçrama biçiminde daha açık ve kesin belirtiler verir. Bunu da gene başka hiç kimse değil, aksini savunan bilginden daha iyi kimse açıklamaz.

Mısır'da tarihöncesinden (Predinastik ve Protodinastik çağlardan) Tarihe (Medeniyet Sülalelerine) geçişin ne kadar hareketli olduğu on kadar SD basamağı süresi içinde beş altı türlü hayvanın: yani Totemin ve dolayısıyla ayrı kan teşkilatının sahneye egemen oluşundan anlaşılır:


İnanna

"Küpeler, uğur (amület) taşları, oyun piyesleri her türlü yeni hayvanları yeniden üretirler. SD 64'ten sonra aslan, 65'te kurbağa yahut yeşilkurbağa, 70'ten sonra akrep, 77'den önce maymun, 77'den sonra kuş (belki güvercin)… Bütün bu tiplerin az çok aynı olan karşılıkları (conte-partie'leri) Irak'da vardır" (Ch., 113).

Demek Mısır'ın medeniyete giriş günlerine ağır basan hengâmelerde; Irak toplumlarının derin ayak izleri besbellidir. Onun için Mısır'da (ondan sonraki çağ medeniyetine girecek barbar ülkelerinde de olduğu gibi) görülecek barbarlıkla katışık medeniyet elemanları, hemen görüldüğü yerin kendi orijinal ürünü sayılmamalı ve barbarlığın orada medeniyete geçmiş bulunduğu öne sürülmemelidir.

"(Mısır'da) SD 65'ten sonra uğurtaşı biçiminde silindirler gözükürler. Bunların üzerinde daha birinci sülale zamanı yazılar bulunuyordu ve kendileri normal olarak balçık küpleri mühürlemeye yarıyorlardı" (Ch., 113, 114).

Silindir, Irak balçık medeniyetinin en "nev'i şahsına münhasır" tipik belgesidir. Yeryüzünün neresinde silindir bulunduysa, oraya Irak bezirgânlığının ayağı ulaşmış, damgası vurulmuş demektir. SD 65 Mısır'ında silindir bulunması şu iki gerçeğin belgesidir: 1) Mısır henüz medenileşmemişken oraya Irak bezirgânı ayak basmıştır. 2) Irak bezirgânlığı, Irak'ta medeniyetin var olmuş bulunduğu anlamına gelir. Yalnız başına bu iki olay, Irak'ın Mısır henüz barbarken, oraya bezirgân damgası, yani medeniyet elemanı bastırdığını ispat eder. Ve ayrıca dikkate değer: Silindir medeniyetten önceki barbar Mısırlı için esrarlı bir

uğurtaşı (amület) mahiyetinde kalır: Birinci sülale (Mısır'ın medenileşmesi) ile birlikte silindir artık Mısır'da da sosyal ve ekonomik bir görev kazanır: Küpleri mühürlemeye yarar.

Tarihsel çehreli ilk kahraman Menes'le başlayan Mısır sülaleleri Medeniyetin ürünleri oldular. Birinci sülale zamanı: "Yazı genel kullanıma erişti" (Ch., 114). Gene aynı devirde: "Köyün şehir olması, üzerine Devletin kurulması ile başlar." "Bütün o devir sırasında, fakir yurttaşlar gene hâlâ basit istihkamlar içine gömülürler, ama zenginler ruhları için daha itinalı bir mesken isterler" (Ch., 105). Yassı balta, yuvarlak uçlu kargı daha önce başlar. "Bu tiplerin zuhuru ile birlikte Suriye ile muntazam ulaştırmaların kurulması yüzünden ortaya çıkan kereste işleme güzel sanatı bir rönesansa kavuşur… Bakır olta ilk defa ancak Menes sülalesi zamanında ortaya çıkar" (Ch., 109). Bakır aygıtlar ilerledikçe taş aletler ve seramik geriler. Alçı ve bazaltın yerine, Irak'ta olduğu gibi obsidyen ve kaya kristalinden eşya yapılır.

"Birinci sülalenin zuhuru ile birlikte, kadim Irak örf ve adetleriyle daha da çok sayıda uygun düşmeler (konkordanslar) göze batar. En eski sülale anıtlarından bazıları skülpte (kazımalı işlenmiş) lobutlardır (massue). Bunlardan birisi, birinci Firavun olarak kutlanan Sed'in bayramlarını temsil eder. Oysa armut biçimli lobutun Irak'ta pek uzun bir tarihi vardır ve bu lobutların üstünde sık sık görülen adak skülptürleri bulunurdu. Barölyef halinde skülptürlü biçimler taşıyan iki vazo da, Irak'ın etkisini telkin ediyor; çünkü bu teknik ilk Sümerler'de çok yaygın idi ve Nil Vadisi'nde hiçbir vakit kökleşemediği halde Dicle ve Fırat Vadisi'nde uzun bir elüstünde tutuluştan yararlandı. Pişmiş toprağın tüp biçimi dayanaklarındaki Asyalı karakter daha da nettir. Üçgen delikle delinmiş buna benzer nesneler Asur'da, Farah'da ve Irak'ın başka noktalarında bulunmuştu".

"İlk mastabaların (türbe künbetlerinin) ve kral mezarlarının bazı mimari çizilerine de büyük bir önem atfedildi. Girintili çıkıntılı mimari, Babilonya'da en eski zamanlardan beri tanınır ve hatta çağdaş Irak'ta bile hâlâ yaşamaktadır. Ancak şurası kaydedilmelidir ki, bu tip cephe ilkin ağaçtan yapılmış bir inşaatın tuğlayla kopya edilmesinden başka bir şey değildir. Çıkıntılı ve girintili duvarlar, aralarına hafif ahşap kapılar takılmış sütunlu bir salonun cephesini tasvir etse gerekti. Sonraki Mısır sarkofajlarında (sandukalarında) ona benzer bir şey göze çarpar. İlk taştan yapılmış mastabaların sahte kapıları elbet ahşabı taklit için boyanmıştı ve Tarkhan'da takılınca sarih olarak aynı intibaı veren panolar bulundu. Öte yandan Saqqarah'ta Hesy mezarının girinti pentürleri ve aynı Zoser mezarının kiremitleri gösteriyor ki, bazı hallerde, sütun araları saz hasırlarla kapatılmıştı ve Wollay bu hasırların Suriye ve Mısır motifleriyle süslenmiş bulunduğunu kaydetti. Aynı yazar, Sümer tuğla mimarisinin aslını poteau (kazık)larla desteklenen hasırlardan yapılmış Tufan öncesi kulübelerine dek çıkarabildi. Demek, Mısır ve Irak'taki tuğla inşaatlarındaki benzerlik doğrudan doğruya bir taklitten ileri gelmese bile, daha önce varolmuş benzer mimarlık tiplerinden kaynak almış olurdu. Bununla birlikte sazdan ahşap ilk örnekler (prototipler) predinastik çağı yaşayan Mısır Vadisi'nde bilinir şey değildir" (Ch., 118-119).





"İlk Mısır mezarları yalnız arızî çizgiler ile Irak mezarlarına benzemekle kalmazlar. Menes ile haleflerinin lahitlerinde inşaatçı, büyük bir kuyunun dibinde ufacık bir kral sarayını kopya etmeye yeltenir. Aynı maksat Ur ve Kiş kral mezarlarında da açıklanır. Menes'in kurtizanlarının (saray mensuplarının) cesetleri, mezarının eki içinde defnedilmiştir, tıpkı böyle Ur'da kralın bütün maiyeti öldürülerek kendisiyle birlikte gömülmüştür. Bir Tarkhan mastabasının koridoru içine gömülü iki eşekle hizmetçi, Kiş ve Ur mezarlarında keşfedilmiş sağmal eşeklerle sürücülerini hatırlatır. Gerek inşaatta, gerekse ayinlerde (rites) rastlanan bu konkordanslar elbet sırf birer tesadüf sayılamazlar" (Ch., 118-119).

Bu "Konkordans"ta Irak'ın ana kaynak olduğu her şeyden bellidir. Mısır'da Horus Tanrının tapınağına bitişik mezar gibi, Birinci sülale mezarları da, tıpkı Irak'taki kral mezarlarının aynıdır; önce kerpiçten kubbeli mastabadır. Sonra, İkinci sülale zamanı taştan üstyapı ile ehramlara doğru gider, Mısırlılaşır. Bu da Mısır'a (Oziris, Horus, Menes gibi) medenileştirici kahramanların dışarıdan; Irak gelenek ve görenekleri ile geldiklerini belirtir.

"Birinci Mısır sülaleleri zamanında, mühür hizmetini gören silindirler, daima Mısır harfleri ile yazılmış enskripsiyonlarına rağmen Irak'a has olan ve Nil kıyılarında terk edildikten sonra Irak'ta daha uzun süre baki kalmış bulunan bir muameleyi temsil ederler. Hiyeroglif yazısının kendisi dahi, elemanları Nil bitki ve hayvanlarından mülhem olsalar bile, çok dikkate değer tarzda fonetik işaretlerin ideograflarla ve determinatiflerle mezcedilmeleri bakımından o iki sistem yazının münasebette bulunmadıklarını tasavvur etmek imkânsızdır" (Ch.,120).

Dr. Kenan Ateş
University College London / Moleküler ve Hücre Biyolojisi



Gen dopingi

Bilim çevrelerince, 1996 Atlanta Olimpiyatları "steroid", 2000 Sydney Olimpiyatları "EPO", ve 2004 Atina Olimpiyatları da "büyüme hormonu olimpiyatları" olarak adlandırıldı. Öyle görünüyor ki, 2008 Pekin ya da 2012 Londra Olimpiyatları "gen dopingi olimpiyatları" olarak tanımlanacak. Bir yöntemi tespit edecek test geliştirildiğinde, dopingciler daha başka yöntemler buluyor. Dopingi önlemenin yolu, öncelikle "ne pahasına olursa olsun kazan" diyen anlayışı yenmekten geçiyor.

1964'te yapılan Inssbruck Kış Olimpiyatları'nda Finlandiyalı kayakçı Eero Antero Mäntyranta, uzun mesafeli kayak yarışlarında diğer sporculara büyük fark atarak iki altın madalya kazandı. Mäntyranta muhteşem performansını yıllarca sürdürdü. Daha sonraki kış olimpiyatlarında da altın madalyaları topladı. Yarıştığı 4x10 km, 15, 18 ve 30 km yarışlarının hiçbirinde kendisine yetişmek mümkün olmuyordu. Hızla süzülüp gidiyordu karlarla kaplı bembeyaz tepelerden aşağı; bir anda gözden kayboluyordu. Kimi doping yapıyor dedi, kimi çok farklı bir antrenman programı. Oysa ne doping yapıyordu, ne de diğerlerinden değişik bir antrenman. Bütün doping testlerinden sağlam çıktı.

Mäntyranta'nın gizemi varlığını yıllarca sürdürdü. Durum ancak 2000'li yıllara yaklaşılırken anlaşıldı. Mäntyranta'da doğuştan bir genetik mutasyon vardı. Aynı mutasyon, ailesi ve akrabalarında da tespit edildi. DNA'sındaki alyuvar ya da kırmızı kan hücresi de denilen eritrosit üretimi için gerekli eritropoietin (EPO) hormonu reseptörünün üretiminin düzenlenmesini sağlayan gendeki değişiklik sonucu daha fazla eritrosit üretiliyordu ve bunun sonucunda da damarlarında diğer insanlara göre daha çok kırmızı kan hücresi dolaşıyordu. Daha çok kırmızı kan hücresi dokulara daha fazla ve daha hızlı oksijen taşınması, spor sırasında kasların ihtiyacı olan oksijenin daha uzun süre ve daha çabuk sağlanması demektir.



Kas büyümesini kontrol eden myostatin geni bloke edilerek aşırı kas gelişimi sağlanmış Belçika mavi boğası.

Mäntyranta, işte, genetik yapısındaki bu küçük farklılık yüzünden yorulmadan kilometrelerce yarışabiliyor ve altın madalyaları topluyordu.

Finli sporcu bu anlamda "şanslı" doğmuştu ve bu "şansı" yarışmalarda kendisine büyük avantaj sağlıyordu. Ama açık ki her sporcu bu kadar "şanslı" doğmuyor. Şansı olmayanların da, bu avantajı yapay yollarla sağlaması mümkün. Günümüzde isteyen herkes damarlarına EPO hormonu enjekte ederek kendi kan hücrelerinin sayısını artırabilir. Çünkü 1989 yılında Amgen adlı biyoteknoloji şirketi tarafından epogen adıyla üretilen EPO hormonu, bugün değişik adlarla AIDS ve böbrek yetmezliği gibi durumlarda ortaya çıkabilen şiddetli kansızlık (anemi) vakalarının tedavisi amacıyla piyasada satılıyor. Biyolojinin sağlayamadığı avantaj böylece dışarıdan EPO verilerek edinilebiliyor. Tabi bu arada, doping amacıyla EPO verildiğinde oluşturulan fazla kan hücresinin kanı katılaştırdığı ve bu yüzden de yüksek tansiyondan damar tıkanmalarına, beyin kanamalarından felce, hatta erken ölüme varabilen şiddetli komplikasyonlara yol açabileceği gözlerden kaçıyor.

Spor yalnızca kazanmak mı?

Kazanmanın her şey olduğu, amacın yarışmadan ziyade ne pahasına olursa olsun sadece kazanmak olduğu; medyadan spor yöneticilerine herkesin sporcuyu alabildiğine zorlayarak ona kazanmaktan başka yol bırakmadığı; kazanmanın, hele hele olimpiyatlar gibi büyük uluslararası spor etkinliklerinde madalya almanın, sporcuya hayal bile edemeyeceği ölçülerde şan, şöhret, para, gelecek garantisi ve itibar sağladığı günümüz koşullarında, sporcu için biyolojik olarak edinilemeyen avantajın, -yan etkilerini hiç göz önüne almadan- yapay yollarla sağlamasından, kısacası doping yapmasından öte yol kalmıyor.

Bazıları bu durumu açıktan itiraf ediyor. Örneğin, ünlü tenis oyuncularından Amerikalı Jim Courier EPO kullanmayla suçlanınca gazetecilere yaptığı

açıklamada, "Bizden süper insan performansı göstermemiz bekleniyor. Yılda en az 35 hafta oynamak zorundayım. Ve bu daha da artacağa benziyor. Açıkça itiraf etmeliyim ki, böylesine bir performans göstermem mümkün değil; herhangi birinin gösterebileceğini de sanmıyorum. Ama birileri, nasıl yapıyorsa yapıyor, böylesine bir olağanüstü performans gösteriyor" dedikten sonra, yalnızca EPO'nun böylesine bir süper insan performansı sağlayabildiğini söyleyerek doping yapmaktan başka yolunun kalmadığını ima etti. Diğer yandan, araştırması sırasında, doping yaptığı belirlenen binden fazla sporcuyla görüşen ABD Pennsylvania Üniversitesi profesörlerinden Charles Yesalis, "Biz yalnızca kazananları ve ilaç işini ödüllendiriyoruz" diyor. İşte bu yüzden, özellikle olimpiyat dönemlerinde medyada doping haberlerinden geçilmiyor.

Adım adım gen dopingine

Son yıllarda büyük artış gösterse de sporda doping kullanımı yeni değil; yüzyıllardır biliniyor ve yapılıyor. Antik Yunan'da daha iyi performans göstermeleri için sporculara özel bir diyet uygulanarak bazı iksirler içiriliyordu. 19. yüzyılda, sporcuların, sitriknin, kafein, kokain ve alkol kullanmaları genel bir durumdu.

Doping kullanımı son 40-50 yılda hem arttı, hem çeşitlendi. Doping yaygınlaşınca kontroller başladı. Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) ve bu komiteye bağlı Dünya Anti-Doping Ajansı (WADA), doping olarak kullanıldıkları için birçok ilaç ve yöntemi sporculara yasakladı. Bu ilaç ve yöntemlerin sıralandığı liste her yıl biraz daha kabarıyor. Kabaran yalnızca liste olmuyor. Listeyle birlikte her yıl, dopingi tespit edecek testlerin sayısı da artıyor. Bu durum, sporcuları ve o sporcuları yetiştiren teknik adamları hem daha yeni, hem daha etkili, hem de tespiti daha zor yeni yöntemler aramaya itiyor. Bugün bunları sağlayabilecek tek yöntem genetik ve gen tedavisi olarak görünüyor. Bu nedenledir ki, ünlü sporcular ve onların teknik adamları genetikçilerin etrafında fır dönüyor. Özellikle gen tedavisindeki yeni gelişmeleri hasta ve hasta yakınlarından çok sporcular ve onların hocaları ya da yöneticileri izliyor. İngiltere'deki University College London (UCL) adlı üniversitenin tıp fakültesinde kas-sinir hastalıklarının gen tedavisi üzerinde çalışan Profesör Geoffrey Goldspink, "Neredeyse her hafta, büyük paralar teklif ederek, benden bulduğumuz geni ya da bu genin kodladığı proteini isteyen bir kaç e-posta alıyorum. Tedavisi olmayan ölümcül hastalıkları iyileştirmek için geliştirmeye çalıştığımız yönteminin kötüye kullanılmasından korkuyorum" diyor. Benzer sözleri ABD Pennsylvania Üniversitesi'nden Prof. Lee Sweeney ve ABD - San Diego'daki Salk Enstitüsü'nden Dr. Ronald Evans da söylüyor.

Bu durum son aylarda mahkemelere de yansıdı. Alman Milli Atletizm Takımının teknik direktörü Thomas Springstein'in, Oxford Üniversitesi profesörlerinin kurduğu Oxford - Biomedica Şirketi ile EPO genini almak için pazarlıklar yaptığı ortaya çıktı. Almanya'nın Magdeburg kentinde geçtiğimiz Şubat ayında görülen mahkemede, antrenör Springstein genç atletlere gen enjekte etmekle suçlandı.

Doku tamir geni

Canlı türlerinin büyük çoğunluğunda hareketi sağlayan dokuların başında kas dokusu, özellikle de iskelet kası gelir. İskelet kası yetişkin insan ağırlığının yüzde 40'ından fazlasını oluşturur. Halterden atletizme, yüzmeden futbola spor sırasında en çok çalışan doku kas dokusudur. Daha güçlü kaslar daha hızlı hareketi ve daha güçlü performansı sağlarlar. Bu yüzden, sporcuların çalışmalarının ağırlığını kas geliştirme çabaları oluşturur. Yine bu yüzden, gen dopingi peşinde koşan sporcu ve teknik adamlar, kaslar ve kas hastalıklarının gen tedavisi üzerinde çalışan moleküler biyolog ve genetikçileri özellikle yakından izlerler.

İnsan başta olmak üzere omurgalıların çoğunda büyüme, gelişme ve doku tamirinden sorumlu hormonların en önemlilerinden biri insülin benzeri büyüme faktörü I (IGF-I)'dir. Öte yandan, özellikle insanda, genlerin çok büyük çoğunluğu farklı doku ve organlarda, farklı koşul ve durumlarda, alternatif splicing (atlama) denilen farklı okumalar yaparak değişik RNA'ların kodlanmasını ve bu yolla değişik proteinlerin sentezlenmesini yani yapılmasını sağlarlar. Aynı genin sentezlediği bu farklı proteinler o canlıda farklı koşul ve durumlarda farklı fonksiyonların yerine getirilmesini sağlarlar. IGF-I geni de işte böyle, farklı koşullarda farklı alternatif splicing yapan genlerden biridir.

IGF-I geninin farklı alternatif splicing okumaları yaptığı 80'lerden bu yana biliniyordu. Ama bunlardan biri, 90'ların sonlarında UCL'li araştırmacılar Prof. Geoffrey Goldspink ve Dr. Shi-Yu Yang tarafından kas dokusunda bulundu. IGF-I geninin bu yeni versiyonu ancak yaralanma, doku

Prof. Stephen Jay Gould'un anısına saygıyla



20. yüzyılın yetiştirdiği büyük bilim insanlarından; evrimci biyolog, paleontolog ve bilim tarihçisi; büyük evrim savunucusu, birçok bilim insanı ve yazarca Darwin'den sonraki en büyük evrimci olarak tanımlanan; evrim kuramına yepyeni açılımlar getiren ve evrimsel değişimin kesintisiz düz bir çizgi izleme yerine kesintili ve sıçramalı duraklamalarla gerçekleştiğini açıklayan "punctuated equilibrium" (kesintili denge) kuramının kurucusu; Harvard Üniversitesi profesörlerinden Stephen Jay Gould, 20 yıl boyunca savaştığı kansere sonunda yenik düşüp dört yıl önce bu tarihlerde, 20 Mayıs 2002 günü, arkasında onlarca kitap, sayısız çalışma ve milyonlarca seven bırakarak aramızdan ayrılmıştı. Bu sayfalar aracılığıyla kendisini, anısını ve çalışmalarını saygıyla anıyoruz.

hasarı ve yoğun egzersiz gibi fiziki-mekanik durumlarda ifade ediliyordu. Bu yüzden bu yeni gen versiyonuna Mechano Growth Factor (Mekanik Büyüme faktörü – MGF) adı verildi. Prof. Goldspink'in ekibi daha sonraki yıllarda yaptığı çalışmalarda MGF'in değişik özelliklerini tespit etti. Vücut geliştirme çalışmaları ve ağırlık kaldırma gibi durumlarda kasları geliştirenin ağır egzersiz sonucu okunan bu MGF geni olduğu ve bu genin kodladığı proteinin bir bölümünün yetişkin kas kök hücrelerini aktive ederek yeni kas dokusu oluşmasını sağladığı belirlendi. Daha sonra MGF'in yalnızca kas dokusunda değil, sinir ve kemik dokusu dahil birçok dokuda, doku hasarı durumunda okunup tamir görevi yaptığı belirlendi. Bu yüzden de MGF bugün birçok araştırmacı tarafından genel doku tamir faktörü olarak tanımlanıyor. Ekip MGF'i değişik durumlarda denedi. Virüs olmayan gen transferi vektörleri aracılığıyla sağlıklı fare kaslarına enjekte edilen MGF DNA'sının, tek bir enjeksiyonla 3 hafta içinde yüzde 30 kas büyümesi sağladığı görüldü. Ekibin çalışmalarında, MGF proteininin (peptidinin), ne kadar ağır egzersiz yapılırsa yapılsın kan dolaşımına geçmediği görüldü. Bu yüzden, MGF yalnızca nerede, hangi doku ve hücrelerde okunmuşsa orada etki gösterip yalnızca oradaki kök hücreleri harekete geçirerek yeni kas dokusu yapılmasını sağlıyor.

Ekibin yanı sıra, bu satırların yazarı olarak bizzat kendim, kas-sinir hastalıklarına yeni gen tedavisi geliştirmek amacıyla yaptığım çalışmalarda, insanda Duchenne Müsküler Distrofisi (Duchenne Kas Erimesi) denilen genetik hastalığın fare karşılığı olan mdx faresi kaslarına plazmid vektörler yoluyla MGF geni enjekte ettiğimde, kas dokusunda yine üç hafta içinde yüzde 37'lik bir büyüme ortaya çıktığını gözledim.

Benzer bir çalışma ABD Pennsylvania Üniversitesi'nden Prof. Lee Sweney tarafından yapıldı. Prof. Sweney, IGF-I geninin daha başka bir versiyonunu enjekte ettiği fare kaslarında yüzde 15 büyüme olduğunu gördü. Yine benzer biçimde, şimdi Avrupa Moleküler Biyoloji Laboratuvarı'nın (EMBL) Roma'daki merkezinde çalışan Prof. Nadia Roshental, daha önceki yıllarda ABD-Boston'daki Harvard Üniversitesi'nde yaptığı çalışmada, genetik yapısı değiştirilerek IGF-I geninin sürekli çalışması sağlanmış farelerin kısa zamanda normal farelerin neredeyse iki katı büyüklük ve gücünde kaslar geliştirdiğini gördü. Prof. Rosenthal geliştirdiği bu farelere, şimdi Kaliforniya valisi olan eski dünya vücut geliştirme şampiyonu ve Hollywood'un gözdesi Arnold Schwarzenegger'in adından yola çıkarak "Schwarzenegger fareleri" adını verdi.


"Schwarzenegger Fareleri"

ABD San Diego'daki Salk Üniversitesi'nden Dr. Ronald Evans ise, genetik yapıları değiştirilerek IGF-I geninin fazla çalışması sağlanan bu "Schwarzenegger Fareleri" üzerinde yaptığı çalışmada, farelerin ara vermeden 1800 m koşabildiklerini tespit etti. Oysa normal fareler en fazla 900 m koşabildiler. Üstelik normal fareler 900 metreyi 1,5 saatte koşarken, "Schwarzenegger Fareleri" 1800 metreyi 2,5 saatte koştular. Yani normal farelerden daha hızlıydılar. Dr. Evans bu yüzden, "Schwarzenegger fareleri"-ne "Maraton fareleri" adını taktı.

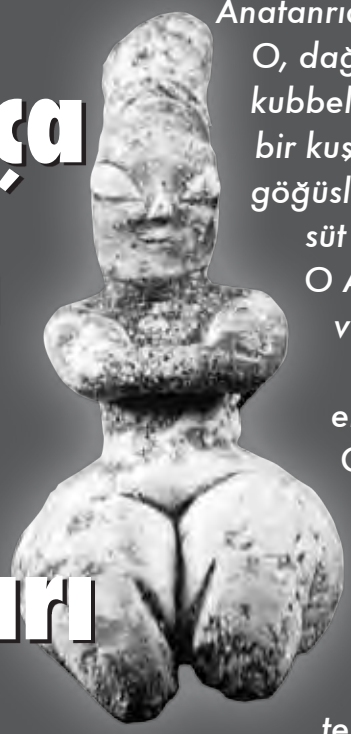
Bütün bu çalışmalar, IGF-I geninin özellikle kaslarda kısa zamanda büyük gelişme sağladığını tekrar tekrar gösteriyor. Bu yüzden bugün gen dopingi peşinde koşanların en fazla elde etmeye çalıştıkları genlerin başında, özellikle MGF olmak üzere IGF-I geninin değişik varyasyonları geliyor. Tek bir enjeksiyonla yüzde 37'lere varan kas büyümesi sağlayan MGF geni bu yüzden doping peşinde koşanları cezbediyor. Üstelik bu MGF geni vektör içinde herhangi bir kasa enjekte edildiğinde orada yaklaşık bir yıl kalıp kas geliştirmeyi sürdürüyor. Bu durumda ne kas geliştirici yorucu antrenmanlara gerek kalıyor, ne de yakalanma korkusuna. Çünkü, MGF peptidi kan dolaşımına geçmiyor. Bu yüzden kan ya da idrar testlerinde tespit edilemiyor. Vücuda dışarıdan yapay gen verildiğini tespit etmenin tek yolu kuşkulanılan sporcudan biyopsi yoluyla doku örnekleri alıp özel yöntemlerle incelemek. Ama, sporcuların yarışma öncesi kendilerine biyopsi yapılmasına izin verip vermeyecekleri ayrı bir sorun. Kısacası gen dopingi yapılıp yapılmadığını tespit etmek şu anda olanaksız gibi görünüyor.

Bilim çevrelerince, 1996 Atlanta Olimpiyatları "steroid", 2000 Sydney Olimpiyatları "EPO", ve 2004 Atina Olimpiyatları da "büyüme hormonu olimpiyatları" olarak adlandırıldı. Öyle görünüyor ki, 2008 Pekin ya da 2012 Londra Olimpiyatları "gen dopingi olimpiyatları" olarak tanımlanacak. Bu yüzden, daha kullanılmaya, ya da kullanıldığı ortaya çıkmaya başlamadan Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) ve Dünya Anti-Doping Ajansı (WADA) gen dopingini tespit edecek testler geliştirmeleri için üniversite ve araştırmacıları sıkıştırıp duruyor.

Ama anlaşılan o ki, ne kadar sıkıştırırlarsa sıkıştırsınlar dopingin önüne geçemeyecekler. Bir yöntemi tespit edecek test geliştirildiğinde dopingciler daha başka yol ve yöntemler bulacaklar. Profesör Yesalis'in yerinde tespitiyle sadece kazananlar ve doping yapanların ödüllendirildiği, sporcuya kazanmaktan başka seçenek bırakılmayan bir sistemde dopingin önlenmesi mümkün mü ? Dopingi önlemenin yolu, öncelikle "ne pahasına olursa olsun kazan" diyen anlayışı yenmekten geçiyor.

ateskenan@yahoo.co.uk

Anatanrıça inancının bitkisel kaynakları



Anatanrıça "koruyan" ve "kurtaran"dır. O, dağlardan esinlenerek inşa edilen kubbeli tapınaklarıyla çocuklarını dişi bir kuş gibi kanatları altına toplayan, göğüslerinde yetiştirdiği bitkilerinden süt akıtarak insanları besleyendir. O Anadolu toprağıdır, hayvanları ve insanları doğurandır; onların beslenmesi için bağrından ekmeği, ilacı ve suyu çıkarandır. O bitki tohumlarından döllenen ve bitkiler gibi doğurandır. O kendisine tapınanlara dağ, tepe, ağaç ve ot şeklinde gözükendir. İnsanlar öldükten sonra bile, onların bitkiler gibi tekrar yeşermesini sağlayandır...

Hasan Torlak
Kırsal Çevre Ormancılık Sorunları Araştırma ve Eğitim Derneği Üyesi,
Kültür ve Turizm Bakanlığı Başmüfettişi

MÖ 204 yılında, yenilmez sanılan kudretli Roma İmparatorluğu, merkezi Tunus'ta bulunan Kartaca ordularının istilası tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı; başkent Roma düşmek üzereydi. Canla başla savaşan Roma İmparatorluğu ileri gelenleri, bu beladan kurtulmak için bilicilere başvurmuşlar, biliciler de herkesi şaşırtan bir karar vermişlerdi: Eskişehir'in Sivrihisar İlçesi'nin çok yakınındaki Pessinus (Ballıhisar) Antik Kenti'nde bulunan ve Anatanrıça Kibele'yi sembolize eden siyah renkli taşın Roma'ya getirilmesi… Zamanının süper gücü Roma yok olmamak için Anadolu'nun Anatanrıçasına muhtaç hale gelmişti. İşin garip tarafı, Kibele Roma'ya getirildikten sonra olayların Roma'nın lehine gelişmesi ve Kartaca'nın yenilmiş olmasıdır.



Efes Artemisi, MS 2. yüzyıl.

Peki ama birçok Roma ve Yunan Tanrı ve Tanrıçası dururken, niçin Ulu Ana Kibele seçildi? Dahası niçin Kibele Anadolu'da ortaya çıktı? Doğurgan, vahşi hayvanları ve insanları besleyen, bitkileri yeşerten Kibele bu özelliklerini niçin Anadolu'da kazandı? Niçin koca Roma Kibele'ye eşdeğerde bir Anatanrıçayı bağrından çıkaramadı? Bu soruları cevaplayabilmek için Anadolu arkeolojisi ve Anadolu doğasının, özellikle bitkisel zenginliklerinin bilinmesi gerekir.

Anadolu, Anatanrıça inancı ve evcil bitkiler

Anatanrıça inancının en belirgin olduğu coğrafya Anadolu'dur. Zira bitkilerin evcilleştirilmesine dayanan, bitkilerin başrolde olduğu Neolitik Çağ'a (MÖ 9000-5000) ait höyüklerimizden Anatanrıça idolleri fışkırmaktadır. Bu idoller de genellikle eski yerleşimlerin tohum ambarlarında bulunmaktadır. Bitkilerin kültüre alınması çağı olan Neolitik Çağ'da bitkiler, Anadolu kültürünün de kadın merkezli olmasını sağlamışlardır. Peki bitkiler ile kadın nasıl aynı pota içinde kaynaştı; bitkiler ekonomik yaşamın merkezine yerleşirken, bu sosyoekonomik yapı anaerkil kültür ve inanç düzenini nasıl ateşledi?

Anadolu, insanlığın beslenmesini sağlayan tahılların dünyaya yayılış yeridir. Ayrıca halk ilaçları da Anadolu bitkilerinden elde edilir. Gerek yabani bitkilerin toplanması, gerekse evcilleştirilmesi; binlerce yıl öncesinde olduğu gibi günümüzde de kadınlar tarafından yapılmaktadır. Erkekler her zaman avcı, kadınlar ise her devirde bitki toplayıcısı ve yetiştiricisidir.



Günümüzden buğday öğüten kadınlar. Fotoğraf: Zeki Oğuz.

Kadınları dölleyen bitkiler

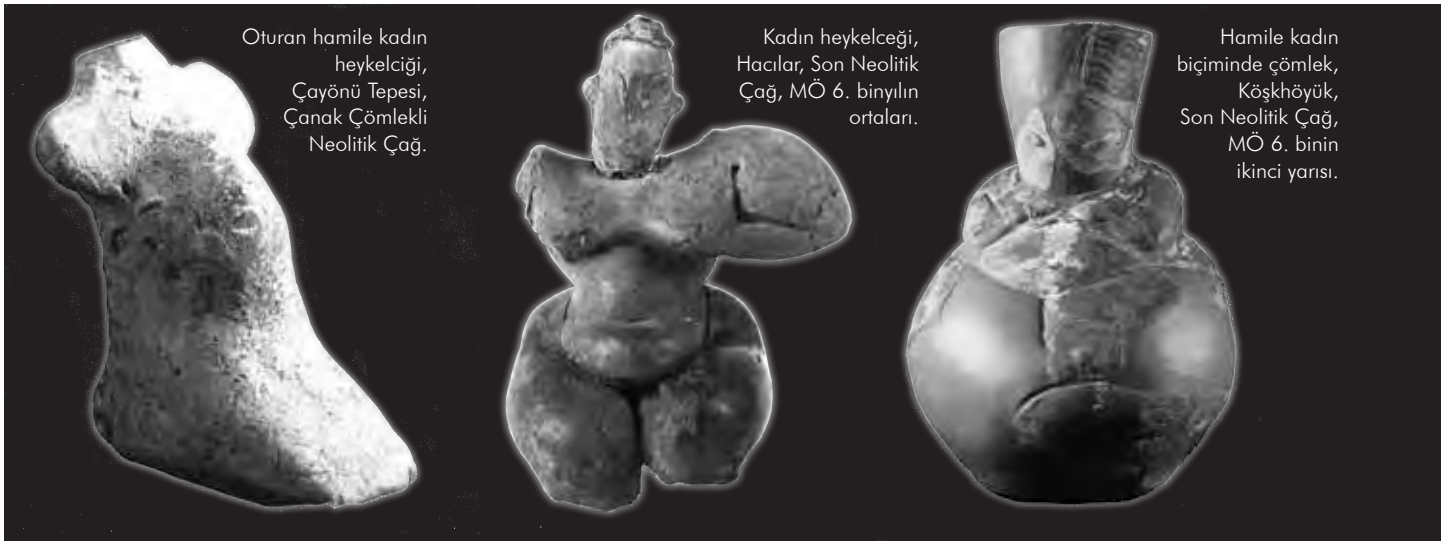
Neolitik Çağ'da erkeğin döllenmedeki fonksiyonu bilinmediğinden kadınların kendi kendilerine gebe kaldıklarına inanılırdı (1). Anatanrıça tapkısının oluşmasındaki en önemli nedenlerden biri de kadınların insan soyunu tek başlarına sürdürdükleri inancıydı. Bitkilerle yoğun olarak uğraşmaları, kadınlardaki döllenmenin bitki tohumlarıyla olabileceğini akla getirmiş olmalıdır. Nitekim bir Çatalhöyük Anatanrıça idolünde, Anatanrıçanın vücudu çiçek desenleriyle kaplanmıştır (2). Neolitik Çağ'daki bu inanç Kibele inancının baskın olduğu Frig Mitolojisi'ne de yansımıştır: Frig Kibele inancında, Irmak Tanrısı Sangarios'un (Sakarya Nehri) kızı, su perisi Nana ilkbaharda badem çağlası yemek isterken bu çağladan gebe kalır. Zamanı gelince de Atta'yı (Attis) doğurur. Kibele'nin sevgilisi Attis'in kanından da bütün bitkiler doğmuştur. Görüleceği üzere bitki tohumlarının insan ve insana benzeyen varlıkları dölleyeceği, onları gebe bırakabileceği şeklindeki mitosun kaynağı Neolitik Çağ'da döllenme sürecinin bilinmemesine dayanır.

Nitekim başak formundaki bazı bitki tohumu kapsülleri kılçıklı çıkıntıları sayesinde insan giysilerinin içinde ve vücudunda hareket ederler. Buğday, arpa ve elimotu (Elymus) gibi bitki türlerinin başaklarını giysi kolunuzdan içeriye soktuktan sonra hareket ederseniz, bu başakların vücudunuzda daha da hızlı hareket ettiğini gözlemleyebilirsiniz; tohumlu başaklar vücudunuzu keşfetmeye çıkmışlardır sanki. Bitki tohumlarını taşıyan başakların giysiler içindeki insan vücudunda hareket etmeleri, onların insanları da döllediği inancını ortaya çıkarmış olabilir. Zira vücuda giren bitkilerin bir süre sonra genital bölgelere kadar ilerlediğini de görebilirsiniz. Başaktaki tohumlar toprağı döllüyorsa, her gün bitkilerle haşır neşir kadınları da döllüyor olmalıdır. Neolitik Çağ'da başak şeklindeki bitki motifi de kadın genital organıyla özdeşleştiriliyordu. Çatalhöyük'teki el motiflerinin de başağı simgelediği düşünülmektedir. Sümer ideogramlarında bir yumurtaya iliştirilen başak motifi de "doğum yapmak" anlamına gelmekteydi (2, 3).

Günümüz Anadolu'sunun kırsal kesimlerinde "Fatma Ana eli" (*Anastatica hierchuntia*) adında 5 dallı dikensi bir bitki yetişir. Bu bitki doğum yapan kadınların başucuna, bir bardak suyun içine konur. Ebe, doğuran kadına "Fatma Ana eli açılınca, senin de hacet yerin (rahmin) açılsın" der. Bitki, suyu yavaş yavaş emdikçe sanki bir el gibi açılır. Doğuran kadın bitkinin açıldığını görünce psikolojik olarak etkilenir ve daha kolay doğum yapar. Bu uygulama Kibele'den bu yana gelen Anatanrıça inancının günümüzdeki uzantısıdır ve kadın rahmini bitkiyle özdeşleştirmektedir.

Görüleceği üzere Paleolitik ve Neolitik Çağ'dan bilinen ve Anatanrıça ritüelleriyle iç içe doğum törenleri, günümüz Anadolu'sunda da benzer şekilde sürmektedir. Beşparmak, Anadolu'da Anatanrıçanın sembolüdür; çekirdek aile bireylerinin sayısını sembolize ettiği kadar, kadının genital organını ve bitkileri de sembolize eder. Bitki ve doğum, Anatanrıça kültünde "beşparmak" motifiyle sembolize edilir. İşte bu yüzden Anadolu'da Beşparmak adı verilen dağlar Anatanrıça Kibele sunakları ile donatılmış, insan vücudunda ilerleyen başağa benzer bitkilerden birine de "elimotu" denilmiştir.

Kibele tapımlarında arpa, buğday, mercimek, haşhaş ve nar gibi bitki



Oturan hamile kadın heykelciği, Çayönü Tepesi, Çanak Çömlekli Neolitik Çağ.

Kadın heykelceği, Hacılar, Son Neolitik Çağ, MÖ 6. binyılın ortaları.

Hamile kadın biçiminde çömlek, Köşkhöyük, Son Neolitik Çağ, MÖ 6. binin ikinci yarısı.

tohumları, Kibele'ye kurban olarak sunulurdu. Bu bitkiler döl verimliliğinin ve bitekliğin sembolleriydi. Bu bitkilerin tamamının Anadolu'dan dünyaya yayılmasıyla Kibele kültünün çıkış yerinin Anadolu olması, özgün doğanın özgün kültür ve inançları da bağrından doğurduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Frig çağında kuş ile betimlenen (Hitit hiyeroglif yazısında kuş ideogramı "Kubaba" sesini verir) Kibele'nin sunağına atılan tohumları yemeğe gelen kuşlar, herhalde töreni tamamlayıcı bir görüntü yaratıyorlardı. Anadolu'daki Kibele inancı zamanla Artemis'e dönüşmüş, bazen her iki külte eşzamanlı tapınılmıştır.



Adem ve Havva'nın mahrem yerlerini incir yaprağının kapaması betiminin kaynağı Paleolitik ve Neolitik Çağ uygulamalarıdır. Rubens'in *Adem ve Havva* adlı tablosu.

Ağaçların hanımefendileri: Anatanrıçalar

Antik çağlarda da Anadolu kadınları, Artemis'e tapınmak için çıplak tepelere gider, oralarda ayinler düzenlerlerdi. Bu törenlere erkekler katılmazlardı. Ayrıca Artemis'e tapınmanın önemli ritüellerinden biri de meşe ağaçlarıydı, ona meşe ağaçları altında ibadet edilirdi. Bir Artemis ilahisinde, "Efes'te deniz kıyısında, bir meşe ağacı altında senin için bir heykel diktiler…" denilmektedir. İncir (*Ficus carica* = Karyalı incir) de Anadolu antik uygarlıklarında Anatanrıça Kibele'nin ağacıdır. Girit ve Karya Uygarlığı'nda incir kutsal bir ağaçtı ve Anatanrıçanın kendilerine verdiği bir armağan olarak görülürdü (15). Bunun nedenlerinden birisi bu bitki meyvesinin kadın imgesini çağrıştırması, bir diğeri de yaprağının biçimidir. İncir yaprağı 5 çıkıntıdan oluşur ve insan eline benzer. Anadolu Anatanrıçası Kibele'nin simgesi 5 parmaklı eldir ve Tanrıçanın kutsal sayısı da 5'tir. 5 parmaklı el ayrıca kadın genital organıyla başak şeklindeki bitkilerle özdeşleşir. Sanat eserlerinde incir yaprağının Adem ve Havva'nın (=Heba, Hubaba, Kubaba) mahrem yerlerini kapaması bir rastlantı olmayıp, bu betimin kaynağı Paleolitik ve Neolitik Çağ uygulamalarıdır.

Meşe ve incirin Anatanrıçanın ağaçları olmasının çok daha ilginç nedenleri vardır: Bu ağaçların meyvelerinin besin değerinin yanı sıra; incir yaprağı koparıldığında içinden süt gibi bir özüt akar. Günümüz Anadolu'sunda taze sağılmış sütün içine incir özütü damlatılıp süt mayalanarak "teleme" denilen yemek elde edilir. Yine meşe palamudunun başlığında yer alan bir tür asit, sütün yoğurt haline gelmesine yol açan mayalanma sürecini başlatır (2). Besleyen ve tedavi eden bütün bitkiler, Anatanrıçanın özel bitkileridir. Özellikle sütün mayalanmasını sağlayan bitkiler ise Anatanrıça ritüellerinde kullanılmış olmalıdır. Zira Kibele'nin diğer bir adı *Mater Dindymene*, Dinda (emziren, besleyen ana) kelimesinden türetilmiştir. Anadolu'da 2 Dindymene Dağı vardır, Kibele ile özdeşleşen dağlar aynı zamanda Anatanrıçanın süt veren göğüsleridir. Antik çağlarda Kibele ve Artemis'e "ağaçların hanımefendisi" denirdi. Dolayısıyla bu Tanrıçalara tapımda Anadolu'nun ağaçları önemli bir rol oynardı.

Kibele'nin erkeği Attis'in kanından yeşeren bitkiler ve ağaçlar

Anadolu'da MS 2. yüzyıla tarihlenen Kibele inancı kapsamında yapılan erginleme törenlerinde; ergin-



Kadın biçiminde çömlek, Hacılar, Kalkolitik Çağ, MÖ 6. binin son çeyreği.



Çocuğunu emziren kadın heykelciği, İlk Tunç Çağı, MÖ 3. binyılın sonu.



Hititler'in Kybele'si: Tanrıça Kupapa, Kargamış (Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi).



Şeref Akdik'in *İncir Toplayanlar* adlı tablosu, 1963.

leme adayı, üzeri dallarla örtülü bir çukura çömelir ve çukurun üzerinde kurban edilen boğanın kanıyla yıkanırdı. Bu uygulama, Anatanrıçanın erkeğini (Attis'i) sembolize eden boğanın kanından bitki ve ağaçların yeşermesi inancıyla paralellik göstermektedir. Aslında Attis figürü Anadolu Anatanrıça inancına MÖ 4. yüzyılda Roma ve Yunan etkisiyle eklenmiş olup, orijinal Frig ve Anadolu uygulamasında Attis yoktur (4). Attis'in külte eklenmesindeki amaç, erkeksiz bir külte duyulan güvensizliktir. Kibele kültü Attis'in eklenmesinden sonra Yunan ve Roma dünyasında kabul görmüştür (Benzer uygulama; Hıristiyanlığı kabul etmek için Anadolu uygarlıklarının Kibele ve Artemis'in yerine Hz. İsa'nın annesi Meryem'i dayatması, dolayısıyla Anadolu halkınca Hıristiyanlığın "revize" edilerek kabul edilmesinde de görülmektedir).

Boğa veya koç, Çatalhöyük kazılarında Anatanrıça tarafından doğurulurken betimlenmiş ve erkek çocukla özdeşleştirilmiştir. Ayrıca Çatalhöyük kazılarında duvarların veya ölü kemiklerinin boyanmasında kullanılan kırmızı renk, Rubai tinctoria (kökboya) isimli bir bitkiden elde edilmiştir. James Mellaart'a göre kırmızı boyanın ritüel bir anlamı olmalıdır ve kırmızı boya "koruyucu" bir işleve sahiptir (2). Attis'in kanından bütün bitkilerin yeşermesiyle ilgili Kibele kültü inancının kaynağı, kan kırmızı rengi veren Anadolu bitkilerinin Neolitik Çağ ve Çatalhöyük uygulamalarından kaynaklanıyor olmalıdır.

Ayrıca Kibele'ye yapılan sıvı sunularında kullanılan kaseler yaprak motifli olurdu. Kibele törenlerinde iğne yapraklı (çam veya çamsı) bir ağaç, dallarına bezler asılı halde tapınağa getirilirdi. Bu bez parçalarının Attis'in kanamasını durdurmak için ağaca asılan sargılar olduğuna inanılırdı. Bu törensel uygulamayla Tanrıçanın, Attis'i tıpkı ağaçtan sarkan çiçekler gibi bahar çiçekleriyle süslediğine inanılırdı. Orijini Anatanrıça Kibele kültüne bağlanan ve Kibele kültü gibi çıkış yeri Anadolu olan Dionysos kültünün erginleme törenlerinde de erenler, başlarına siyah kavaktan (*Populus nigra*) taçlar takarlardı. Çünkü kavak ağacının Dionysos'un ait olduğu ölüler diyarında yetiştiğine inanılırdı (5, 6).

Yahudiler'in Tanrısı, Anatanrıçaya karşı

Kuzey Suriye ve Anadolu kaynaklı Kibele inancının Bronz Çağ'da ortaya çıkan Yahudi diniyle çatışmaya girmesi de kaçınılmazdı. Zira Yahudilik erkeği yücelten, kadını ise ikinci plana atan bir yaşam tarzını dayatmıştı. Nitekim *Tevrat*'ta "Kadın Tanrı putlarının bütün yüksek tepelerde her yeşil ağacın altında bulunduğu" belirtilmekte; Yahudiliğin radikal taraftarlarının, Anatanrıçaya tapınmaya devam eden kadınları "Bütün yüksek tepelerde, her yeşil ağacın altında yosma gibi davranmakla" suçladığı vurgulanmaktadır. Ataerkil Yahudi inancının topluma hâkim olmasından yakınan İbrani kadınlarının "Cennetin ecesine tütsüler yakıp, onun adına içkiler akıttığımız zaman, üzerinde onun yüzü bulunan çörekler pişirdiğimizi kocalarımız bilmiyor mu? Cennetin ecesine tütsüler yakmayı, onun onuruna içkiler akıtmayı kestiğimizden beri yoksulluğa ve kıtlığın pençesine düştük" şeklinde, kocalarıyla yeni gelişen Yahudiliğe karşı tartıştıkları, Anatanrıça ritüellerinin yapılmasını istedikleri görülmektedir (1).

Kadınların Tanrıça için kullandıkları tütsü malzemelerinden önemli bir bölümü, bitki ve ağaçlardan elde edilirdi. Örneğin bu çağlarda Anadolu ve Kuzey Suriye'de yoğun olarak yetişen *Cedrus*



libani (Lübnan sediri, Toros sediri) Hitit Çağı'nda da tütsü olarak kullanılırdı. Görüleceği üzere Yahudiliğin İbrani kavmine kabul ettirilmesi süreci, bir bakıma kadının ikinci plana atılması için ağaçlar altında yapılan Anatanrıça ritüllerini ve bitki kaynaklı uygulamaları karalamayı içeren bir çatışmaya da işaret etmekteydi. Zira bitki merkezli inanışlar, erkek Tanrıyla bağdaşmamaktaydı. Bu çatışmalardan 2000 yıl sonra, Bizans imparatorlarının Doğu Karadeniz halkını Hıristiyanlaştırmak için, yöre halkının taptığı Karadeniz ağaçlarını kestirmesi gibi (11), Yahudiliğin yayılması sürecinde de Tanrıçanın Levant'taki kutsal ağaçlarının yakılıp yıkılmış olması pek muhtemeldir.

Anatanrıça söğütte, söğüt hâlâ Hıdrellez kutlamalarında

Bir Ege türküsünde "Söğüt de Efem, yar sensin" denmektedir. Bir başka türküde "Söğüdün erenleri / koyverin gidenleri" denmektedir. Dolayısıyla kendi alanlarında yükselmiş, ahlaki yönden toplumca önder kişilerin sembolüdür söğüt ağacı. Denizli ve Rize illerine özgü endemik söğütler de bulunmaktadır. Aksöğütte (*Salix alba*) bulunan asetilsalisilikasit, yüzyılın harika ilacı olarak bilinen aspirine ağrı kesici özelliğini verir. Tıbbi özelliğinden dolayı, bir organı ağrıyan hayvanlar içgüdüsel olarak söğüt ağacının yapraklarını yerler, ağrılarını dindirirler. Arılar söğüt ağacından "propolis" ("kent için", "savunma için" anlamına gelir) adı verilen, arı kovanında yapı malzemesi olarak kullanılan, koyu sarı-kahverengi renkte sakızımsı bir madde elde ederler. Günümüz Ege'sinde bu maddeye "prebolu" denir. Tanrıça Artemis'in başındaki kule, kenti (polis) simgeler ve Artemis'in sembolü de arıdır. Artemis arıları sayesinde kenti (kovanı) korur. Artemis'in kenti koruyucu özelliğiyle, arıların kovanlarını söğütten elde ettikleri propolis vasıtasıyla koruma özelliği özdeşleşmektedir. Ayrıca söğüt ağacının su kenarında yetişmesi, söğüdü Suyun Tanrıçası Artemis'in bitkisi yapmaktadır. Salkımsöğüdün dallarının biçimi de suyu ve kadın saçını çağrıştırmaktadır. Geceleri Tanrıçanın sembolü ay ışığının suya yansımasıyla oluşan gümüşi renk, söğüt yaprağını diğer ağaçlardan ayırır; görsel özellikleriyle de söğüt Ay ve Suyun (çiğ ve nemin) Tanrıçası Artemis'e özgülenmek durumundadır.

Nitekim Artemis'in doğum günü olan 6 mayıs kült törenlerinin günümüzdeki devamı olan Hıdrellez kutlamalarının, Edirne dolayında yapılanlarında genç kızlar, sabah erken saatlerinde Meriç Nehri kıyısında yer alan Söğütlük denen asırlık anıt söğütlerin bulunduğu alana giderler, burada söğüt dallarına adaklar, kırmızı kurdeleler ve krepler bağlarlar; koparılan söğüt ağacı ve dallarından yapılan ve sahip olunmak istenen şeyi betimleyen (bebek, araba, ev) nesneleri gül ağacı altına bırakırlar. Günümüz Edirnesi'ndeki Hıdrellez kutlamalarında, söğüt dalları arabaların cam sileceklerine takılarak konvoylar oluşturulduğu, evlerin kapı tokmaklarının da söğüt dallarıyla süslendiği, söğüt yaprakların suya konulup çocukların bu suyla yıkandığı, bununla çocukların sağlıklı olmasının amaçlandığı, söğüdün bereketin sembolü olarak görüldüğü bilinmektedir. Tıbbi, ekolojik ve estetik özellikleriyle Artemis kültüne bire bir uyan söğüt ağacının bu nitelikleri onu suyun ecesinin bitkisi yapmakta, bu kültün uygulamaları günümüz Hıdrellez kutlamalarında hâlâ devam ettirilmektedir.

Yine antik mitolojide Mersin ağacı ölen kadını sembolize eder. Bu bitki de Artemis'in sembolüdür, hatta bazı yerlerde bu ağaca Tanrıça Artemis'in kendisi olarak tapınılırdı (3). Tıbbi ve iyileştirici nitelikte özsuyu olan bu ağacın hoş ve keskin bir kokusu vardır. Günümüzde de Ege ve İzmir insanı bayram günlerinde mezarları mersin (*Myrtus*) dallarıyla süslemektedir. Antik çağların gelenekleri günümüzde hâlâ devam ettirilmektedir. Görüleceği üzere tıbbi nitelikler taşıyan ağaçların tamamı "koruyucu" ve "kurtarıcı" Anatanrıçalara özgülenmişlerdir. Anatanrıçalar ağaçlarla özdeşleştikleri için, ilk Anatanrıça idolleri ağaçtan yapılıyordu. Örneğin Efes Artemis'i ve Perge Artemis'i ağaçtan yontulmuştu. Çünkü ağaçta Tanrısal bir gücün olduğuna inanılıyordu (7).



Gezgin Charles Texier, Orta Anadolu'da (Hitit coğrafyasında) rastladığı tarlada çalışan kadınları böyle çizmiş (1839). Kadınların başlıkları, eski Tanrıların boynuz biçimli başlıklarını anımsatıyor.



Kibele ve erkeği Attis.

Giysin keten mi, yün mü söyle; inancını söyleyeyim…

Anatanrıça kültlerinde ağaçlar kadar otsu bitkilerin de önemli rollerinin olduğu görülür: Roma'da uygulanan, Mısır kaynaklı Anatanrıça İsis tapımında, bu külte bağlı olunduğunun en önemli kanıtı yünlü elbiseler yerine ketenden elbiselerin giyilmesidir (6). Dolayısıyla hayvanlardan elde edilen yün elbiselerin yerine, bir bitki olan ketenden yapılmış elbiseler giymeleri suretiyle, kült mensupları Bitkilerin Tanrıçasına bağlı olduklarını göstermişlerdir. Yün elbiselerin ritüel anlamıysa elbiseyi giyenin avcıların (askerlerin) ve çobanların Babatanrı inancının bir üyesi olduğunun ortaya konulmasıdır. Ancak keten-yün simgeciliğinin kaynağının Mısır olmadığı, Frig Çağı'na ait büyük tümülüsteki mezar odasındaki cesette keten ve yün kumaşın olmasından bellidir (5). Belli ki Kral Midas Ana ve Babatanrıyı simgeleyen giysilerle gömülerek öbür dünyaya yolcu edilmiş, bu ilahların onu tekrar dünyaya getireceklerinin sembolü olarak keten-yün kumaşlar kullanılmıştır.

Ketenin Anayanlı ritüel yansımasını Homeros'un İlyada'sında da görürüz: Troya Savaşı'nda ölen Troyalı savaşçılar hep keten kumaşa sarılır, cenaze törenleri için hazırlanırlar. İlyada'da, Troya'nın en önemli savaşçısı olarak anlatılan Hektor'un cenaze töreniyle ilgili olarak ozanımız şöyle der: "İki keten çarşafla bir entari bıraktılar arabada / Bunlar ölüyü eve götürürken sarmak içindi / Yıkadı hizmetçiler ölüyü, ovdular yağla / Sardılar bir entariye, güzel bir keten çarşafa". Bir başka dizede de "Kızlar keten giymişlerdi ipince / Kızlar güzel çelenkler takmışlardı başlarına" denmektedir (16). Gerek ölüm sonrası toprağa verme, gerekse ketenin kızlar tarafından giyilmesi uygulamaları, ketenin kadın-toprak inanışlarıyla ilgili olduğunu gösterir.

Kibele kültünün baskın olduğu Frig (Phirygia) Uygarlığı'nda bitkisel hammadelerin dokumalarında uzmanlaşılmasının bu kültle ilgili olduğu muhtemeldir. Nitekim Latince "nakış işleyen" anlamına gelen "*phrygio*" kelimesinin kaynağı, Phrygia Uygarlığı'dır. Nakış işleme işiyse tarihin her döneminde Anatanrıça inancıyla ilgilidir ve kadınlara has bir uğraştır. Nitekim Çatalhöyük Kazıları'nda, keten kullanımının MÖ 5000'lerde başladığı ve burada keten dokumacılığının yapıldığı; Çayönü Kazıları'nda bulunan keten tohumlarının ise MÖ 7000'lere tarihlendiği (2, 8), ketenle ilgili tarım ve inanışların kaynağının Anadolu'nun anayanlı inanışının doğduğu Neolitik Çağ olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla günümüz Anadolu'sunda yok olmaya yüz tutan dokuma tezgâhlarına sadece fonksiyonel değil, ritüel ve simgesel bir gözle de bakılmalıdır.

Kibele şenliklerinden yadigâr mesir macunu şenlikleri…

Frig Kibele tapımlarının diğer bir bitkisi de menekşedir (Viola). Bu törenlerde Sakarya Irmağı'nın kaynağına menekşe çiçekleri atılarak kutlanan bahar bayramı, yani Attis şenliklerinden de günümüze bir şeyler kalmıştır: Günümüz mesir macunu şenlikleri, Kibele (Attis) şenliklerinin devamıdır (5). Mesir macununun hazırlandığı ve dağıtıldığı günler 21-22 Mart tarihleridir. Osmanlı döneminde Nevruz-u Sultani, günümüzde Nevruz şenlikleri olarak bilinen bu tarih, baharın canlanmasıyla özdeşleşir. Antikçağlarda Kibele şenlikleri de 21-23 Mart'ta yapılırdı. Bu şenliklerde insanlar, hayvan maskeleri takarlardı. Doğanın canlanmasıyla birlikte hem insanlar hem de hayvanların besin kaynaklarına kavuşacaklarına inanırlardı (9). Ayrıca mesir macununun içeriğinin Anadolu'nun bitkilerinden oluşması, onun Bitkilerin Hâkimesi'ne yapılan tapımlarla bağlantısını da ele verir: Karanfil (*Dianthus*), anason (*Pimpinella*), meyankökü (*Glycyrrhiza*), safran (*Crocus*), çörekotu (*Nigella*), çirişotu (*Asphodeline*) gibi ülkemizde endemik türleri yetişen bitkiler, mesir macununun yapımında kullanılır. Her ne kadar sağlık amaçlı yapılarak dağıtıldığı söyleniyorsa da, macunun tıbbi etkilerinden çok onun dağıtım şeklinin ön plana çıkarılması, dağıtımın bir panayır ve şenlik havasında olması, mesir macununun sağlık boyutundan çok ritüel bir boyutu olduğunu teyit etmektedir. Gerçekten de mesir macununun cami minare ve kubbelerine çıkılarak dağıtılması bu uygulamanın dinsel bir törenden kaynak aldığını göstermektedir.

Kubbe kelimesi, Kibele'den gelir

Günümüz cami ve kilise tapınaklarının mimari unsuru olan "kubbe" kelimesinin kaynağı da antik çağlardaki "Kibele" kelimesidir. Zira bu kelime "kubileya" kelimesinden türer ve Türkçe anlamı "dağların"-dır. Hititler'in Anatanrıçası Kubaba



Günümüz Anadolu'sundan yok olmaya yüz tutmuş bir görüntü: Keten dokuyan bir kadın.

(Lidyalılar'da Kibebe, Likya'da Kibeba) ile Anadolu camilerinin ana unsurlarından "kubbe" kelimesi arasındaki kök benzerliği rastlantı değildir. Ülkemizin görkemli camileri uzaktan bakınca görkemli dağ imajı yaratır, ayrıca büyük şair Mehmet Akif Ersoy "Değmesin mabedimin göğsüne…" dizeleriyle cami kubbelerinin bilinçaltında kadını sembolize ettiğini dolaylı olarak belirtir.

Anadolu Kalkolitik Çağ yerleşmeleri kazılarında, bebeklerin, evlerin altına ve pitos (küp) içine hoker (ana karnındaki duruş) pozisyonunda gömüldükleri, bütün mezarların içine buğday tanelerinin konulduğu, buna göre binlerce yıl öncesinde Anadolu'da mezara buğday serpme geleneğinin ortaya çıktığı saptanmıştır. Aynı gelenek İlk Tunç Çağı ölü gömme adetlerinde de vardır.

Yeniden doğuş: Bir bitki gibi yeşermek…

Neolitik Çağ'da buğdayı üreten kadınlar keramiği de üretmişlerdi. "pitos" denilen, ölen bebeklerin mezarı olarak kullanılan malzemeyi üreten de kadınlardı. Günümüz Anadolu'sunda da bu eşyaya kap veya küp denir ki, aslında bu isim "Kubaba" kelimesinin kök hecesinden başka bir şey değildir. Küp ile Anatanrıça özdeşleşir; küp Anatanrıçanın doğurgan, koruyucu ve büyütücü rahmidir. Anatanrıça toprak anadır, küp de topraktan yapılır. Ölen çocuk kübün içine konarak simgesel olarak yine ana rahmine döner; yeniden doğmak için. Yeniden doğuş için gerekli olan şey ise tohumdur. Dolayısıyla yeniden doğuşu sağlamak için yapılması gerekenlerin sonuncusu küp mezar içine buğday tohumu koyup üzerine su dökmektir; günümüzde bile mezarlara dökülen sular bu tohumun çimlenmesi içindir. Üstpaleolitik Çağ'dan bu yana hayat ağacı motifi Anatanrıça ile özdeşleştirilmiştir. Bu inanışın bir göstergesi olarak Miken Uygarlığı'na ait küp mezarların üzerlerine de hayat ağacı motifleri çizilmiştir (3).

Anatanrıça inancının en belirgin olduğu Anadolu Uygarlıkları'ndan Likya Uygarlığı'nın bir boyu olan İoksidler'in kuşkonmaz bitkisini yakmaları yasaktı. Çünkü bu boyun kadın ataları kuşkonmaza tapınıyorlardı. Antalya, Elmalı dolaylarında endemik Likya kuşkonmazı (*Asparagus lycicus*) yetişmektedir. Günümüzde bu bitki yok olma tehlikesi altındadır. Likyalılar'ın kuşkonmaz bitkisini kutsal görmeleri, bu bitkiyi korumaları, hatta ona tapınmaları Anadolu doğasının onun kültürel gelişimini belirlemesi, ayrıca Anatanrıça inancının bitki ritüelleriyle bağlantısını vurgulaması açısından ilginç bir olgudur. Yukarda belirtilen endemik kuşkonmazın günümüze kadar varlığını sürdürebilmesinde, Likya kadınlarının katkıları bulunmuş olmalıdır. Likya doğası güçlü bir anayanlı kültür yaratmıştır. "Tarihin babası" Heredotos, "Bir Likyalı'ya kim olduğunu sorun, size kendi adını ve anasının soyunu söyleyerek yanıt verecektir" demektedir. Likyalılar analarının adını alırdı, malları miras yoluyla oğullara değil, kız çocuklara geçerdi (1).



Mesir macunu şenlikleri için, karanfil, anason, meyankökü, safran, çörekotu ve çirişotundan yapılmış mesir macunlarını paketleyen kadınlar. Fotoğraf: Engin Kaban.

Anatanrıça "koruyan" ve "kurtaran"dır. O, dağlardan esinlenerek inşa edilen kubbeli tapınaklarıyla çocuklarını dişi bir kuş gibi kanatları altına toplayan, göğüslerinde yetiştirdiği bitkilerinden süt akıtarak insanları besleyendir. O Anadolu toprağıdır, hayvanları ve insanları doğurandır; onların beslenmesi için bağrından ekmeği, ilacı ve suyu çıkarandır. O bitki tohumlarından döllenen ve bitkiler gibi doğurandır. O kendisine tapınanlara dağ, tepe, ağaç ve ot şeklinde gözükendir. İnsanlar öldükten sonra bile, onların bitkiler gibi tekrar yeşermesini sağlayandır. 12 bin Anadolu bitkisinden aldığı güç öylesine büyüktür ki, kudretli Roma İmparatorluğu'nun yenilmez evlatlarını bile ölümden kurtaracak güce sahip olandır. Ve o, "O"dur; Mevlana Türbesi'nin yeşil kubbesi altındaki bitki motifleri arasına Arapça harflerle yazılan "Hu" (O) kelimesinin bile, ana rahmi şeklinde betimlenmesini sağlayandır.

DİPNOTLAR VE KAYNAKLAR

1) Merlin Stone, Tanrılar Kadınken, Çev. Nilgün Şarman, Payel Yayınları, İstanbul, 2000.
2) James Mellaart, Çatalhöyük, Anadoluda Bir Neolitik Kent, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
3) Mehmet Ateş; Mitolojiler ve Semboller, Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri, Aksiseda Matbaası, İstanbul, Eylül 2001.
4) Lynn E. Roller, Anatanrıçanın İzinde; Anadolu Kibele Kültü, Çev. Betül Avunç, Homer Kitabevi, 2004.
5) Hasan Tahsin Uçankuş, Phrygia, TC Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2002.
6) Walter Burkert, İlkçağ Gizem Tapıları, Çev. Sina Şener, İmge Kitabevi, 1999.
7) Fahri Işık, Doğa Ana Kubaba, Tanrıçaların Ege'de Buluşması, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 1999.
8) Alaaddin Şenel, İnsanlık Tarihi, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1993.
9) Mehmet Yaşar Ünal, Anadolu Anatanrıçası Kibele, Öteki Matbaası, Ankara, 2001.
10) Evelyn Reed, Çev. Şemsa Yeğin, Kadının Evrimi, Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye, Payel Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1994.
11) Ahmet Mican Zehiroğlu, Antik Çağlarda Karadeniz, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2000.
12) Helmut Uhlig, Avrupanın Anası Anadolu, Telos Yayınları, İstanbul, 2001.
13) Zühre İndirkaş, Ana Tanrıçalar, Kybele ve Çağdaş Türk Resmindeki İzdüşümleri, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Sanat Eserleri Dizisi-336, Ankara, 2001.
14) Mine Erbek, Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, Temmuz, 2002.
15) Stylianos Alexiou, Minos Uygarlığı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1991.
16) Homeros, İlyada, Çev. Azra Erhat - A. Kadir), Can Yayınları, 13. Basım, İstanbul, 2002.

E posta: htorlak@hotmail.com

Bir futbol maçının anatomisi - 1

Bir topun bulunduğu her yerde herkes tarafından kolayca oynanıp, izleyenlerce de kolayca anlaşılabilen, kuralları çok basit bir oyun futbol. Herkes bu oyundan kendisi için bir başarı ve haz payı çıkartabilmekte. Ancak burada akla iki soru takılıyor: Kurallarındaki basitlik oyunun basitliği anlamına geliyor mu? Herkesin gözü önünde olup bitenler taraflarca nasıl farklı yorumlanabiliyor? Bir futbol maçında olup bitenlerin çözümlemesini yaparak, bu sorulara yanıtlar arayalım. Gelecek yazımızda da Dünya Kupası grup maçlarını analiz edeceğiz.



Hasan Gören

Orta yuvarlağın bir iki metre kadar önünde Pele topu aldı. Fuleli adımlarla ceza alanına yaklaşıyor. Kafasını kaldırıp şöyle bir baktıktan sonra meşin yuvarlağı sağ kanatta deplase olan Garrincha'ya aktardı. Garrincha'nın arka direğe bekletmeden yaptığı orta..."

Bugün eski maçlardan kalan kısa televizyon kayıtlarını izleyince, çoğunlukla bireysel beceriye dayalı, savunma ve kaleci hatalarının bol, rakipteki topa müdahalenin ise ayıpmışçasına az olduğu, demek günümüzün daha çok takım oyunu ile fiziksel performansa dayalı futbolundan oldukça farklı, ancak tribünleri en az bugünkü kadar coşturan karşılaşmalar görüyoruz. Futbolun kuralları yaklaşık yüz yıldır az çok aynı kalmasına rağmen oynanma biçimi değişiyor, ancak popüler kültürdeki yeri değişmiyor.

Peki, nereden kaynaklanıyor futbolun bu popülaritesi? Salazar'ın, Franco'nun ve diğer yüzlercesinin futbolu bir depolitizasyon aracı olarak yücelten yöntemlerini bir kenara bırakıp oyunun kendisine bakacak olursak, iki önemli unsurun öne çıktığını görüyoruz; basitlik ve görelilik. Bir topun bulunduğu her yerde herkes tarafından kolayca oynanıp, izleyenlerce de kolayca anlaşılabilen, kuralları çok basit bir oyun futbol. Oyun ile sonuç arasındaki ilişkinin diğer spor dallarına oranla daha belirsiz oluşu ise bir yandan takımlar arası rekabetin sürekli olmasına yol açıyor, bir yandan da izleyenlere zengin bir tartışma malzemesi yaratıyor. Özetle, herkes bu oyundan kendisi için bir başarı ve haz payı çıkartabilmekte. Ancak burada akla iki soru takılıyor: Kurallarındaki basitlik oyunun basitliği anlamına geliyor mu? Herkesin gözü önünde olup bitenler taraflarca nasıl farklı yorumlanabiliyor? Şimdi, bir futbol maçında olup bitenlerin çözümlemesini yaparak, bu sorulara yanıtlar arayalım.

Hücum ve savunma ilkeleri

19. yüzyılın ortalarında sınırsız sayıda centilmenin bir topun peşinde koştuğu futbol oyunu bugün, farklı görevler içinde eşgüdümlü hareket etmek durumunda olan on birer profesyonel sporcunun taktik savaşına dönüşmüş durumda. Oyunun iki amacı, yani topu rakip kaleye atmak ile topun kendi kalesine girmesini önlemek, futbolun ayrılmaz iki boyutunu, hücum ile savunmayı oluşturuyor. Top takımınızda iken hücumda, rakipte iken de savunmada oluyorsunuz ve her iki durum da oyunculara farklı taktik sorumluluklar yüklüyor. Hücum ya da savunmadan yalnızca birisine ağırlık veren futbol anlayışlarının takımlara istikrarlı başarılar getirdiğini söylemek kolay değil. Belki de futbol tarihinin en i-




Pele ve Garrincha

yi hücum eden takımı olan 1982 yılı Brezilya Ulusal Takımı'nın İtalya karşısındaki hüsranı iyi bir örnek. Dolayısıyla, bir futbol takımının genel performansını, öncelikle hücum ve savunmanın gerekliliklerini ne oranda yerine getirdiklerine bakarak değerlendirmek gerek. Bir futbol maçı çözümlemesini de takımların hücum ve savunma performansları çerçevesine oturtmak doğru bir yöntem.

Bu noktada doksan dakikalık karşılaşmayı, birbirini izleyen ve her birinde bir takımın hücumda, diğerinin ise savunmada olduğu atak girişimleri dizisi olarak tanımlayabiliriz. Her atak girişimi, takımların hücum ve savunma performanslarına göre biçimlenir; kimisi ceza sahası içinde kaleciyle başlar ve orta sahada top kaptırmayla biterken, bir diğeri orta sahada top kapmayla başlayıp golle sonuçlanabilir. İstatistiklere bakarak, dengeli iki takımın karşılaşmasında topun yaklaşık otuz saniyede bir el değiştirdiğini söyleyebiliyoruz. Örneğin 2004 Avrupa Şampiyonası'nda 2-1 sonuçlanan Fransa-İngiltere karşılaşmasında Fransızlar 110, İngilizler de 106 atak girişiminde bulunmuşlar. Bu atakların arasında rakip kalede gol tehlikesi yaratmış olanların sayısı ise 21'e 7.

Takımların hücum ve savunma performansları, hücum ve savunma ilkelerini hangi başarıyla uyguladıklarına bakarak ölçülebilmekte. Günümüz futbolunda hücum ve savunma için birbirine karşılık gelen beşer önemli ilkeden söz etmek gerekiyor. Sırasıyla yazacak olursak; hücum eden takım topu gol bölgesine göndermeye çalışırken (Gole Gitme İlkesi), savunma yapan takım pres ve bloklarla bunu olabildiğince engellemeli ve geciktirmeli (Oyalama İlkesi); hücum eden takım sahayı enine ve boyuna olabildiğince geniş kullanmaya çalışırken (Hücumda Genişlik İlkesi), savunmadaki takım olabildiğince çoğalarak rakibe boş alan bırakmamalı, oyun alanını daraltmalı (Çoğalma İlkesi); hücum eden oyuncular topla oynayan arkadaşlarına destek olmalı (Destek İlkesi), savunma yapan takım ise topun olduğu bölgede rakibi karşılayan arkadaşlarının kademesinde destek yaratmalı (Derinlik İlkesi); hücum eden takım olabildiğince hareketli ve çabuk davranmalı (Akışkanlık ve Hareketlilik İlkesi), savunmadaki takım ise rakibini kendi savunma dengesini yitirmeden karşılamalı (Denge İlkesi); hücum eden oyuncular bireysel yaratıcılıklarını kullanarak rakibi şaşırtırken (Yaratıcılık İlkesi), savunma yapan takım oyuncuları soğukkanlılıklarını yitirmeden kontrollü hareket etmeli (Kontrol İlkesi).

Takımların doksan dakika boyunca hücum ve savunma ilkelerinin hangilerine ne oranda uydukları, karşılaşmanın kalitesine ilişkin bir gösterge kabul edilebilir. Kolayca görüleceği üzere, her hücum ilkesine karşı bir savunma ilkesi bulunmakta. Bu ilke çiftlerini birer hamle-karşı hamle dengesi içinde görecek olursak, atak girişimlerini biçimlendiren de bu hamle ve karşı hamlelerin başarı oranlarıdır. Yeterince iyi uygulanmayan hücum ilkeleri atakları daha başlamadan bitirebilirken, savunmanın uygun karşı hamleleriyle etkisiz hale getirilemeyen ataklar gol tehlikesi yaratmaktadır.

Takımların sahip oldukları oyuncuların yapı ve özellikleri, hangi hücum ilkelerine öncelik vereceklerini ve gole ne tür atak girişimleriyle gideceklerini belirler. Savunmadan isabetli uzun paslar çıkarabilen kaleci ya da savunmacılarınız, gol bölgesine isabetli paslar atabilen orta saha oyuncularınız ve hücum yönünü değiştirebilen kanat oyuncularınız ile bireysel yaratıcılıklarını gol azmi ve kararlılığıyla birleştirebilen forvetleriniz varsa, takımınız hücumlarında kolaylıkla gol pozisyonu yaratma becerisine de sahip demektir. Bununla birlikte, top rakibe geçtiği anda pozisyon alıp rakibin hücum başlatmasını engelleyen, rakibin kullanabileceği boş alanları kapatan, top ve rakibi karşılayan takım arkadaşına destek olan, savunma dizilişinin gerektirdiği dengeyi bozmayan ve rakibin bireysel girişimlerine uygun karşılıkları verebilen oyuncularınız, takımınızın gol yeme olasılığını da düşürecektir.

Bir atağın golle sonuçlanması genellikle, hücum ilkelerinin uygulanma başarısının, karşılığındaki savunma ilkelerinin uygulanma başarısından yüksek olmasına bağlıdır. Bazen savunmadaki takım, tüm hücum ilkelerinin uygulandığı bir atağı karşılarken tek bir hata sonucu gol yer; bazen de yalnızca tek bir hücum ilkesiyle gelişen bir atak, hiçbir savunma ilkesiyle karşılaşmadan gol olur.

Oyuncunun performansını etkileyen kriterler

Bu noktada, yukarıda saydığımız hücum ve savunma prensiplerini uygulaması beklenen oyuncuların özelliklerinden söz etmek gerek. Bir





futbol oyuncusunun sahadaki performansını etkileyen dört kriter bulunuyor: Doksan dakikalık mücadele boyunca gereken güç ve enerjiyi anlatan fiziksel kapasite; fiziksel kapasitesini aklı ile değerlendirebilmesinin aracı olarak psikolojik kapasite; topu istediği biçimde kullanıp yönlendirebilmesini sağlayan teknik kapasite; takım oyunu içinde kendisinden beklenenleri gerçekleştirmesini sağlayan taktik kapasite.

Bir sporcunun fiziksel kapasitenin aerobik ve anaerobik diye adlandırılan iki bileşeni var. Birincisi solunan havadan alınan oksijenin dokulara aktarım kapasitesine, ikincisi de kas gücünün reaksiyon kapasitesine işaret eden bu bileşenler, bilimsel olarak ölçülebilmekteler. Doğru antrenman teknikleri ile geliştirilebilir ve oyuncuların, modern futbolun gerektirdiği dayanıklılık, güç ve hıza sahip olmalarını sağlarlar. Özellikle ikili mücadelelerde kendisini gösteren fiziksel kapasite oyunun sonucu üzerinde belirleyici olabilmektedir. Hızlı hücum oyuncularının yavaş savunma oyuncularını ne zor durumlara soktuklarını özellikle ulusal takımların karşılaşmalarından hatırlayabiliriz. Fiziksel kapasitesi yüksek oyunculardan kurulu bir takımın, zayıf ve yorulmuş oyuncular karşısında özellikle oyunun son dakikalarında gole gitmesi çok sık rastlanan bir durumdur; ancak genellikle yenilen takım tarafından talihsizlik ya da bir anlık dikkatsizlik şeklinde yorumlanır.

Psikolojik kapasiteyi, mücadeleye zihnen hazır başlamanın yanında, maç sırasında gelişecek olayları da kendi avantajına olacak şekilde değerlendirme ve kullanma becerisi olarak tanımlayabiliriz. Futbol maçlarının içinde sıklıkla oyunun sonucuna etki eden kırılma anları vardır. Gole ihtiyacı olan ve baskı kurmuş bir takımın penaltı kaçırması, basit bir kişisel hatayla yenilen bir gol ya da hakemin aleyhte verdiği şüpheli bir karar, psikolojik kapasitesi düşük oyuncuların maçtan kopmasına neden olabilir. Böyle durumlarda saha içinde takımı toparlayacak oyuncuların varlığı, görülebilecek kartların önüne geçip oyuncuların maça ve taktiğe yoğunlaşmalarını sağlayarak sonuç üzerinde olumlu etki yapar. Maç içinde hangi olaylardan hangi oyuncuların nasıl etkilendiklerini görmek izleyiciler açısından pek de zor sayılmaz.

Teknik kapasite, bir oyuncunun topa hakim olup sahada istediklerini yapabilmesinin bir ölçütü olarak görülmelidir; oyuncunun ait olduğu futbol ekolüne ya da doğuştan gelen yeteneklere yorulabileceği gibi, genç yaşta uygun çalışmalarla geliştirilebileceği de açıktır. Her genç oyuncunun Brezilya forvetleri gibi çalım atmasını antrenmanla sağlayamayabilirsiniz; ancak bir oyuncunun topu istediği yere istediği şekilde gönderebilmesinin tek anahtarı çok çalışmadır. Teknik kapasite kendisini özellikle atak girişimleri sırasında gösterir. Yüksek tekniğe sahip oyuncular topu rakip savunma arasında riskli bölgelere isabetli paslarla gönderip tehlike yaratırken; zayıf teknik kapasite, takım atak hazırlığında iken basit bir top kaybı ile kendi kalesinde gol tehlikesine yol açabilir.

Modern futbolun ayırt edici özelliklerinden birisi takım oyunudur. Ancak takım oyunu, ortak bir amaç için birbirleriyle uyum halinde ve tek bir strateji uyarınca hareket edebilen, yani taktik kapasitesi yüksek oyuncularla oynanır. Gerek takım içindeki sorumluluğu anlatan bireysel taktiğin, gerekse takım taktiğinin gerektirdiği şekilde oynayabilmek için oyuncuların birbirlerini iyi tanıyor olması, yeterli ve verimli çalışmalarla saha içindeki gelişmelere göre şekillenen neredeyse otomatik davranışlar geliştirmiş olmaları gereklidir. Seksenli yıllarda Lobanovski yönetimindeki Sovyet Ulusal Takımı "iki binli yılların futbolu"nu oynuyor diye yorumlanırken, pek de haklı olmayan bir şekilde, yıldızlara prim vermeyen ve robotlardan kurulu bir takım şeklinde algılanıyordu. Aynı anlayış bugün de geçerli. Ancak, günümüzün güce ve takım taktiğine dayalı futbolunun bireysel yetenekleri körelterek futbolu öldürdüğü savına fazlaca yüz vermemek gerekiyor. Çünkü hücum ilkelerinden belki de en önemlisi bireysel yaratıcılık; buna karşı duracak savunmanın ise takım disiplini içinde hareket etmesi zorunlu. Dolayısıyla hücum ile savunmanın mücadelesini, yaratıcılık ile disiplinin mücadelesi biçiminde görmek, futbol maçlarını daha farkında olarak izleyip daha rafine zevkler almamızın yollarını açabilir. Tıpkı bir virtüöz eşliğinde



çalan orkestranın çok sesli müziğini dinlemek gibi.

Sahaya diziliş

Yukarıda tarif edilen fiziksel, psikolojik, teknik ve taktik kapasiteler, takımların saha içi performansları ve ortaya koydukları oyunun önemli parametreleri. Söz konusu kapasitelerdeki dengeler ile hücum ve savunma ilkelerindeki gerçekleşme düzeyleri bir karşılaşmanın doğru çözümlenmesi için gereken verileri sağlıyor. Ancak maç içinde gerçekleşen olayların sayıca fazlalığı ve çok boyutluluğu tüm bu unsurların hakkıyla değerlendirilebilmesini olanaksız kılabiliyor. Bu noktada işimizi biraz daha kolaylaştırabilmek için, oyuncuların saha içinde yaptıkları toplu ve topsuz hareketlere kısaca göz atalım; böylece takımlar ile karşılaşmanın teknik ve taktik boyutlarını doğru değerlendirebilmenin ipuçlarını arayalım.

Takımlar sahaya çıktıkları zaman elimizdeki ilk veri, kadrolar ve sahaya yayılışlar. Kadroyu oluşturan oyuncuların hücuma ya da savunmaya ne derece dönük oldukları ile maç ilk başladığında oyuncuların sahaya hangi düzende yayıldıkları bize takımın nasıl oynayacağına dair bilgiler veriyor. Ne derece doğrudur bilinmez ama, geçen yıllarda bir ara yaygın olan, maç başlar başlamaz seyircilerin sahaya konfeti ve meşale atarak maçı durdurmalarının, kendi teknik direktörlerine, rakibin dizilişine bakarak takım taktiğini gözden geçirme fırsatı verdiği söylenir.

Takımın sahaya yayılışı için zaman zaman moda olan belli şablonlar var. Futbolun gelişimi içinde yüz küsur yıl önce 1-8-1 ile başlayan dizilişler, giderek WM, 4-3-3, 4-2-4, 3-5-2, 4-4-2, 4-5-1 gibi biçimler aldı. Aslında her dizilişin, mevkilerindeki oyuncular için belli gereklilikleri var. Demek, dizilişlerin kadro yapısı ile uyumlu olması gerekiyor. Örneğin hızlı ve top sürerek adam geçme becerisi yüksek oyuncularınız yoksa, 3-5-2 sisteminde oynamanız güçleşir, çünkü bu sistemde hızlı ve enerjik kanat oyuncuları kilit önemdedir. 4-4-2'nin alan savunmasında stoper oynayan oyuncularınızın birbiriyle uyumunun ya da 4-5-1'deki tek forvetin mücadele gücünün yüksek olması şarttır. Takım dizilişinde doğru taşların doğru yerlere konması sahadaki başarının ilk koşuludur. Doğaldır ki buradaki doğruluğun ölçütü teknik direktörün taktik niyetidir. Takımın hücum ya da savunma niyetlerine ilişkin ipuçları ise daha çok orta saha oyuncularının sayı ve niteliklerine bakarak anlaşılabilir. Örneğin orta sahanızda teknik özellikleri görece zayıf, daha çok da rakibi oynatmamaya dönük oyuncularınız çoğunluktaysa, maçta beraberliğin işinize yaradığı, arada bir tane de atarsanız üstüne yatacağınız izlenimi haklı olarak doğar. Bunun aksine, mücadele gücünü rakipten top kapıp hücum oyuncularına aktarmak için kullanan orta saha oyuncularınız ile hücuma çıkmayı seven kanat savunmacılarınız takımınızın hücuma dönük oynayacağının güçlü işaretleridir.

Sahaya dizilişleri yorumlarken, bu dizilişlerin hücum ve savunma sırasında değişebileceğini de akıldan çıkarmamak gerek. 4-4-2 oynayan takımların bazılarında savunma özellikli orta saha oyuncusunun, top rakibe geçtiği anda savunmanın ortasına geçip 3-5-2 dizilişi göstermesi buna iyi bir örnektir.

Oyunun kontrolü

Bir futbol maçının, hücum ve savunma ilkelerinin uygulanmaya çalışıldığı atak girişimlerinden oluştuğunu bir kez daha yineleyelim. Ancak tek bir futbol maçı izlemiş kişi bile bu atak girişimlerinin centilmence ve sırayla gerçekleşmediğini bilir. Oyunun belli bölümleri bir takımın üstünlüğüyle geçer ve takımlar arası güç dengeleri ile karşılaşmadaki olaylar bu üstünlüğün zaman zaman el değiştirmesine neden olur. Doksan dakikalık karşılaşma, takımların oyunu kontrol etikleri dönemlerden oluşmaktadır. Bu kontrol dönemleri, bazen kaçan bir golün yarattığı moral bozukluğu, bazen seyircinin güçlü bir tezahürata başlaması, bazen hakemin tartışmalı bir kararı, bazen bir oyuncunun beş on saniye süren hırslı ve kararlı mücadelesi, bazen de oyuncu değişikliğiyle gelen bir taktik değişimin ardından biter ve kontrol diğer takıma geçer. Bir maçı izlerken, oyunun kontrolünün hangi takımda olduğunu hissetmek pek de zor değildir. Bazen bir takımın sabaha kadar da oynasa gol atamayacağı, bir diğerinin gol kokladığı, ya da oyunun döndüğü söylenir. Ancak bu kontrolün ortaya çıkış ya da sona eriş nedenlerinin farkına varmak için, takım ve oyuncuların fiziksel, psikolojik, teknik ve taktik kapasitelerindeki değişimi izleyen dikkatli bir göz gereklidir. Söz konusu kontrol dönemleri karşılaşmanın sonucu hakkında da ipuçları taşıyacaktır.

Oyunun kontrolünü doksan dakika elde tutmak profesyonel karşılaşmalarda sık rastlanan bir şey olmadığı gibi, bir takımdan beklenmemesi gereken bir özelliktir. Ancak her devrenin başında ve sonundaki onar dakikalık bölümlerin, gerek hücumda yeni taktiklerin sahaya sürüldüğü, gerekse savunmada yorgunlukla gelen konsantrasyon



kayıplarının ortaya çıktığı zaman dilimleri olmaları açısından, oyunun kontrolünün elde tutulması gereken zamanlar olduğu açıktır.

Oyunun kontrolünün takımda ya da rakipte olması, hücum ya da savunma ilkelerinin hangilerinin daha öncelikli olduğuna da işaret eder. Kontrol sizdeyken hücum prensiplerini iyi uygulamak daha kolay golle sonuçlanabileceği gibi, kontrol rakipteyken iyi savunma yapmak da kontrolün yeniden kendi takımınıza geçme sürecini hızlandıracaktır. Ancak bu maçın belli bölümlerinde takımın tek boyutlu oynaması şeklinde anlaşılmamalıdır. Sonuçta rakibin her atak girişiminin bitişi, takımınıza bir atak başlatma fırsatı verir. Ataklar arasındaki bu topun takımdan takıma geçişi anları, hıza dayalı modern futbolda altın değerindedir. Takımların da bu savunmadan hücuma, hücumdan da savunmaya geçiş anlarını iyi değerlendirmesi için, oyunun her iki boyutunu da maçın her anında iyi oynama becerisine sahip olmaları gereklidir. Bu noktada rakip atakların nerede nasıl karşılandığı, topu kazanmak için hangi oyuncuların ne tür girişimlerde bulunduğu, topun kazanılma olasılığına karşı hangi oyuncuların atağa hazır konumda oldukları ve top kazanıldığı anda takımın ne tür bir atak girişimi başlattığına ilişkin gözlemler, bize maç hakkında önemli bilgiler verecektir.





Atak girişimleri

Atak girişimleri sırasında takımın hücum ilkelerine ne oranda bağlı kaldığına ve hangi oyuncuların bu doğrultuda olumlu, hangilerinin ise olumsuz hareketler yaptığına dikkat etmek, takımın maçtaki hücum performansını değerlendirmek açısından önemlidir. Bu noktada yaygın bazı anlayışların yanıltıcı olduğuna dikkat çekmek de gerekiyor. Örneğin pas başarısı bir oyuncunun teknik kapasitesi için önemli bir ölçüttür. Başarılı paslar topun takımda kalmasını sağlar, dolayısıyla da tercih sebebidir. Ancak pas seçimleri sırasında oyuncunun hücum ilkelerine ne derece uyduğu takım için daha önemlidir. Bırakın bir maçın uzatma dakikalarında gole ihtiyacı olan takımın savunma oyuncularının yaptığı yan pasları, maç boyu takımın ataklarını yönlendirmesi beklenen orta saha oyuncularının yalnızca topa sahip olma amaçlı ve risksiz yan ve geri pasları tercih etmeleri de hücum ilkeleriyle uyuşmayan hareketlerdir.

Atak girişimlerini değerlendirirken; savunmadan rakip savunmanın arkasına ya da bir kanattan diğerine atılarak hücum yönünü değiştirip rakip savunmanın dengesini tehdit eden topların sayıları ile kaynak oyuncuları, hücumda toplu ve topsuz hareketlerdeki akışkanlık ve hız, topla oynayan oyuncuya destek olarak seçim şansını arttıran takım arkadaşlarının varlığı, topun gol bölgesine gönderilmesindeki sıklık ve beceri ile atak çeşitliliği yaratan ve bireysel beceriye dayalı hareketler göz önünde bulundurulmalıdır.

Sağlam savunma

Rakip atakları karşılarken savunma ilkelerine uyulmasına ilişkin gözlemler de takım performansının diğer boyutuna ilişkin bilgiler verecektir. Öncelikle topun rakibe geçtiği anda takımın bir bütün olarak nasıl hareket ettiğine bakmak gereklidir. Rakip takımın hızla ve kolayca gol bölgesine gelmesini önlemek ve geciktirmek, topun kaptırıldığı noktada başlaması ve sahanın her noktasında uygulanması gereken ilk savunma ilkesidir. Bu noktada, top kayıplarının daha çok yaşandığı hücum bölgesi ile orta alandaki oyuncuların savunma amaçlı hareketleri, takımın bütününün savunma davranışlarına ilişkin de ipuçları taşıyacaktır. Özellikle orta alan bloğunun top rakipteyken ilk savunma hattını oluşturması sağlam bir takım savunmasının işaretidir.

Top ve rakibin, savunma alanına yaklaştığı durumlarda, takımın kendi taktiği uyarınca savunma ilkelerine ne oranda uyduğu kolayca gözlemlenebilir. Burada kritik nokta, savunma oyuncularının topu mu yoksa rakip oyuncuları mı temel alarak konumlandığıdır. Zayıf savunma özellikli oyuncular topun çekimine kapılıp konumlarını kaybederek rakibe boş alan bırakmakta, böylece dengesini ve derinliğini yitiren savunma daha kolay gol yemektedir. Özellikle rakibin kanat akınlarında savunma oyuncularının ters kanattan gelecek tehlikelere karşı hazırlıklı olmaları zorunludur. Bu şekilde ve bol miktarda yenilen goller, iyi uygulanan bir hücum ilkesine karşı ihmal edilmiş bir savunma ilkesinin sonucudur.

Toparlayacak olursak, bir futbol maçını izlerken hangi takımın ve hangi oyuncuların savunma ve hücum ilkelerine ne oranda uyduk-

larını, fiziksel, psikolojik, teknik ve taktik kapasitelerini sahaya nasıl yansıttıklarını gözlemek, bize bir futbol maçını değerlendirmek ve oyun ile sonucu sağlıklı yorumlamak için gerekli bilgileri sağlıyor.

Görelilik

Buraya kadar değindiğimiz, oyuncuların geliştirmek durumunda oldukları kapasiteleri ile maç sırasında uymak durumunda kaldıkları ilkeler, yanıt aradığımız sorulardan ilkine, takım oyununun dışarıdan görüldüğü gibi kolay olup olmadığına bir yanıt veriyor olmalı. Ancak ikinci soru, görelilik konusu hâlâ açık.

Bir futbol maçının ardından oyuncuların, teknik direktörlerin, yöneticilerin, basın mensuplarının söyledikleri, nasıl oluyor da bizde başka bir maç izlemişiz düşüncesi yaratıyor? Profesyonelce yapılmış yanıltıcı değerlendirmeleri bir kenara bırakacak olursak, maç boyunca normalin çok dışında seyreden hormonal dengeler, gerek oyuncuların gerekse teknik yönetimin maçı kusurlu değerlendirmesine neden oluyor olmalı. Bir araştırma, teknik direktörlerin maçtan bir saat sonra sahada olup bitenlerin ancak yüzde yirmilik bir bölümünü anımsayabildiğini gösteriyor. Yöneticiler ve taraftarlar için bu görelilik karşılaşmanın taraflı izlenmesinde yatıyor olmalı. Basındaki tek yanlılığı da işin içine karıştıracak olursak, futbol maçlarının eksik ve taban tabana zıt yorumlanabilmesinin altında, maçların, yukarıda anlatılan nesnel ölçütlerle izlenip değerlendirilememesi yatıyor diyebiliriz.

Ancak futbol insanları bu noktada bir süredir teknolojiden yararlanma şansına sahipler. Karşılaşmaların video ve bilgisayar yardımıyla çözümlenmesi geçtiğimiz on yıl içinde olanaklı hale geldi. Bu gelişme bize futbolu daha iyi izleme, yorumlama ve geliştirme fırsatı tanıyor.

Örneğin, girişte söz ettiğimiz maçtan yaklaşık kırk yıl sonra bugün, Pele'nin üç Dünya Kupası kazanmış olduğunu ya da Garrincha ile birlikte oynadıkları maçlarda Brezilya'nın hiç yenilmediğini biliyoruz; ancak Pele'nin bir maçta ortalama kaç top kaybettiğinden ya da Garrincha'nın omuz ortalarındaki isabet oranından haberdar değiliz. Olasılıkla kendileri de bilmiyorlardı. Ayrıca maçlardan sonra kendi hareketlerini tekrar tekrar izleme ya da rakiplerinin son karşılaşmalarındaki savunma hatalarını grafiklerle inceleme şansına da sahip değildiler. Ancak bugün maçlardaki pozisyonlar, sadece televizyonlarda hakem, oyuncu ve teknik adamları yargılamak için değil, takım ve oyuncuların kendi hatalarını görerek düzeltmeleri ile bir sonraki maçtaki rakiplerini çözümleyip uygun taktikleri geliştirmeleri için de kullanılıyor. Biz de bir sonraki yazımızda, televizyon görüntülerine dayalı bilgisayar analizlerini kullanarak, Dünya Kupası grup maçlarında oynanan futbolun, yukarıdaki ilkelere dayalı bir çözümlemesini yapacağız.



Ruken Kızıler



Düşünce sularımızda cesur ve güçlü kulaçlar: Selahattin Hilâv

Varoluşunu her türlü gösterişten, modadan, aldatıcı güncellikten uzakta kurabilmiş, bu anlamda ölümle yüzleşmesinden kendine has bir ahlak çıkarmış, mutsuz ama bahtiyar biri Selahattin Hilâv. Pek çoklarının "hoca"sı, kavram babası, kalem ustası, üslup ustası, meyhane arkadaşı, "generali", Büyükada'nın "Ada Güzeli" ve daha neleri... Onda düşünceye ve bilgiye adanmış bir ömrü, gerçek bir felsefecinin verimini ve cesaretini buluyoruz.

Dünyayı 'iki kapılı han' gibi görürseniz, ölüm pek önemli değildir. Ama bu durumda yaşam da önemli değildir. (...) Oysa her an ölümle birlikte olduğumuzu; her şeyin ona göre anlam taşıdığını; insanı insan kılan şeyin ölüm olduğunu; varoluşumuzun, yüzeyselliklerden, aldanışlardan, kendini şu ya da bu sanmalardan, ancak ölüm olgusundan kaçmazsa kurtulabileceğini söylemek gerekiyor" (*Çerçeve* dergisi, Mart 1989).

Varoluşunu her türlü gösterişten, modadan, aldatıcı güncellikten uzakta kurabilmiş, bu anlamda ölümle yüzleşmesinden kendine has bir ahlak çıkarmış, mutsuz ama bahtiyar biri Selahattin Hilâv. Pek çoklarının "hoca"sı, kavram babası, kalem ustası, üslup ustası, meyhane arkadaşı, "generali", Büyükada'nın "Ada Güzeli" ve daha neleri... Onda düşünceye ve bilgiye adanmış bir ömrü, gerçek bir felsefecinin verimini ve cesaretini buluyoruz. Ülkemizdeki çağdaş felsefe birikimi başta Selahattin Hilâv gibi isimlerin kırk yıl önce attığı tohumlarla, kendi ürünlerini vermeye başlamıştır. Hem dil, hem de içerik bakımından bir felsefe dünyası kurabilmemizde katkısı çok büyüktür.

Bu dosyanın hazırlanmasında kaynak ve yazar önerileriyle katkıda bulunan Sayın Selahattin Bağdatlı'ya teşekkür ediyoruz. Selahattin Hilâv gibi daha pek çok değerli kültür adamımızın biyografik öykülerine yer veren 1970 yılındaki tek baskısıyla hâlâ en özgün kaynak olma özelliğini taşıyan Mehmet Seyda'nın *Edebiyat Dostları* yapıtından oldukça yararlandık. Selahattin Hilâv'ın Sevgili Kızı Zeynep Talu Hilâv'la yaptığımız sıcak ve samimi söyleşi dosyamızdaki biyografik bilgilere özgünlük kattı ve Hilâv'ın arşivindeki fotoğrafları sizlerle paylaşabilmemizi sağladı. Kendisine yakınlığı için teşekkür ediyoruz.

Iraklı Mihri Bey, Şeyh Şamil torunu Şaziye Hanım, Fatih'teki konak...

Selahattin Hilâv, 1928 yılında Fatih'te doğar. Babası Türkiye'deki ilk diplomolı avukatlardan Mihri Bey'dir. Mihri Bey 17 yaşında, babası Sine Müftüsü Abdullah Efendi'ye küserek Irak'tan ayrılmıştır. İstanbul'a gelmek isteyen Mihri Bey yolculuğu sırasında Kars, Erzurum gibi Doğu illerindeki medreselerde eğitim görecek ve 1912'de İstanbul'a geldiğinde öğrenimini iki koldan sürdürmeye karar verecektir. Darülfünun ve medrese eğitimi alır. Hem sarayda sultanlara din dersi veren alim, hem de avukat olur. Fakat zamanla din dersi hocalığı geri planda kalır. Hukuk fakültesinde parlak bir öğrencidir. Fakültedeki çok sevdiği hocalarından biri onun çok zeki ve parlak bir öğrenci olduğunu fark edip kızıyla evlendirmek ister ve Şeyh Şamil soyundan gelen, Lezgi-Çerkes Şaziye Hanım'la böylelikle tanışırlar. Evlenirler ve Fatih'teki konaklarında 5 çocuk sahibi olurlar. Üçü kız ikisi erkek çocukların üçüncüsüdür Selahattin Hilâv. Mihri

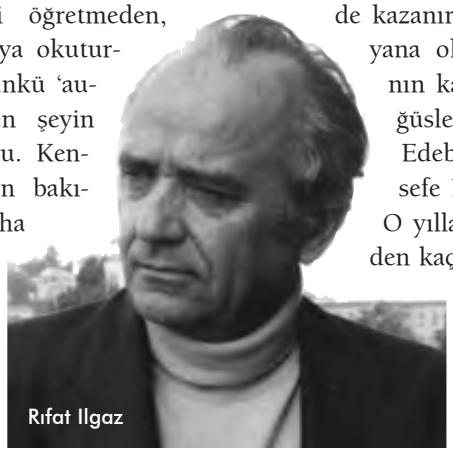
Bey bütün çocuklarına küçüklüklerinden başlayarak evde edebiyat, felsefe ve eski Türkçe eğitimi verir. Üniversite eğitimi almış birer entelektüel olarak görmek ister çocuklarını. Hilâv'ın en büyük ablası eğitimcidir, uzun yıllar okul müdürlüğü yapar, bir büyüğü olan ablası avukat, küçüğü Necmettin Hilâv da mimardır. Entelektüel dünyanın yakından tanıdığı bir isim Necmettin Hilâv; sekiz dil bilen, Türkiye'nin sayılı kitap koleksiyonerlerindendir. En küçük kızkardeş ise eğitimini devam ettiremez.

5 yaşında ilkokula, 7 yaşında Fuzulî Divanı'na başlar

Gençlik yıllarına kadar Fatih'teki büyük evlerinde ve Büyükada'daki yazlıklarında yaşar Selahattin Hilâv. İlkokula henüz 5 yaşındayken Fatih'te başlar. Karagümrük'te geçen ortaokul yılları onun edebiyatla gerçek anlamdaki ilk ve belki de en önemli karşılaşmasına tanık olur: Rıfat Ilgaz okulun Türkçe öğretmenidir. O yıllarda genç bir eğitimci olan Ilgaz, yayınlanan ilk şiir kitabıyla öğrencisini büyüler. Hocasına dair anıları canlıdır: "Çok soğuk havalarda bile okula ceketle gelirdi. Bir de onun kadar yakışıklı insan doğrusu az görmüşümdür" (1).

Erken yaşta okula başlayan oğlundaki okuma isteğini keşfeden baba Mihri Bey, 7 yaşında Arapça ve Farsça'yı öğretir, eski Türkçe'yi söktürmekte zorlanmaz. Divan edebiyatına en zoruyla, Fuzulî *Divanı*'yla başlar ve en sevdiği Bakî'ye ulaşır.

"Hiç alfabeyi öğretmeden, doğrudan doğruya okuturdu babam. Bugünkü 'audio-visuel' denen şeyin eski biçimidir bu. Kendisi okuyor, ben bakıyorum, bir daha okuyor, yorulunca bırakıyor, ertesi gün gene okuyor. Bir hafta on gün sonra siz de artık harfleri görünce okumaya başlıyorsunuz, okuduktan sonra anlamını açıklıyor. Ben o sıralar 8-9 yaşındayım. Hiç unutmam, en zorundan, *Gül Kasidesi*'nden başladı Fuzulî'nin" (2). Coşkun bir okuma isteği onun gelişimini belirleyecektir. Henüz ortaokulu bitirirken Remzi Kitabevi'nin yayınladığı tüm kitapları okumuştur. Okuldaki eğitimle, evdeki Divan eğitimi birbirini öyle uyum içinde tamamlar ki ileride felsefeyi seçtiğinde Doğu ile iç içe bir Batı görüşünü savunacaktır.


Rıfat Ilgaz

Felsefe sevgisi, İstanbul Erkek Lisesi'nde okuduğu yıllarda gelişir. Burada da hocası Nurettin Topçu'nun etkisi önemlidir. Düşünme etkinliğinin insana tanıdığı özgürlüğün ne demek olduğunu Topçu'nun derslerinde yavaş yavaş görür ve giderek bir tutkuya dönüşecek felsefenin çekim alanına girer.

Nazım'ın şiirlerini okuyarak "solcu" olur

Şiiri asla ihmal etmez. Nazım Hikmet'in yasaklandığı yıllardır ve Nazım'ı Beyazıt Kütüphanesi'nin deposunda unutulmuş kitaplarından okur. 1943-1944 yılları felsefenin henüz Türkiye'deki kuruluş yıllarıdır ve solcu olmanın neredeyse tek yolu Nazım okumaktan geçer. Hikmet Kıvılcımlı'nın, Cerrahoğlu'nun risaleleri ise el altından dağıtılır. Şiir bir başlangıç ve yol göstericidir Hilâv için, felsefeye hazırlıktır.

Lise bitince felsefe okumayı seçer, ancak bir ilk kararsızlıkla psikiyatriye yakınlık duyarak tıp fakültesinin sınavlarına da girmiştir. İkisini de kazanır; gönlü felsefeden yana olan Hilâv, babasının karşı çıkışlarını göğüsleyerek tıp yerine Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne yazılır. O yıllar Hitler faşizminden kaçan bilim insanı ve felsefecilerin İstanbul Üniversitesi'nde hocalık yaptığı yıllardır. Alfred Weber,


Von Aster, Hans Reichenbach gibi Alman filozofların yanı sıra Hilmi Ziya Ülken, Takiyettin Mengüşoğlu, Macit Gökberk, Vehdi Eralp'de Felsefe Bölümü'ndedir. Hilmi Ziya Ülken, *Yirminci Asır Filozofları* adlı ciddi emek ürünü kitabını yeni yayınlamıştır. Böylece, Türkiye'de bir felsefe profesörü ilk olarak felsefeyi idealizmden alıp materyalizme taşır. Hilmi Ziya'nın asistanları Cahit Tanyol ve Hüseyin Tanrıkut'tur. Doçent Takiyettin Mengüşoğlu ise, Hilâv'ı yakından izler, onu mezun olduktan sonra asistanı olarak akademik kadroya almak istiyordur.

Marksizm, Edebiyat Fakültesi'nin duvarlarına çarpar

Selahattin Hilâv üniversitede istediği yeterlikte bir eğitim alamadığından şikayetçidir. Bu iyi hocaların, belki de üniversitede kalabilme kaygıları Marksizmi telafuz etmelerine engeldir. Dersler en son Hegel'e gelip dayanır ve Marksizm'in adı anılmadan bölümden mezun olunur.

"Felsefe Bölümü'nde Marx şöyle dursun, Hegel'i bile okuyamadık biz. Sosyalist düşünce ve sanat yapıtları yasaktı o zamanlar; sosyalizm, sendika, işçi sınıfı, sömürü sözcükleri de öyle. Kültür açısından beslenebilmek için yabancı dil öğrenmek, dışarı gitmek gerekiyordu" (3).

Toplumcu düşünce ve felsefe

1950'lere doğru belli bir kesimde önemli yankılar bulmaya başlar ve eylem dünyasına Hilâv da adım atar. Türkiye Komünist Partisi'nin gençlik kolu olan Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'ne katılır. Fethi Naci, Cenap Karakaya, Nevzat Kemal Özmeriç, Zeki Pakyürek, Nihat Sargın, Asım Bezirci, vd. dernekten arkadaşlarıdır.

İstanbul'un o yıllara has ünlü bohem yaşantısına kıyısından girer ve uğrak yer, Lambo'nun Meyhanesi'dir. Hiç kopmayacağı yakın dostlarla burada tanışır: Cahit Irgat, Metin Eloğlu, Sabri Altınel, Sait Faik, Fahir Onger, Fahir Aksoy, Nuri İyem, Orhan Peker, vd. Orhan Veli, Metin Eloğlu'nun arkadaşıdır ve bir gün Hilâv'ın da olduğu bu üçlü, Tarlabaşı'ndaki bir meyhaneye içmeye giderler. Şiir sohbeti giderek koyulaşır ve Hilâv Fuzulî'den bir beyit okur:

"Karıbânî rahı tecridiz, hatar havfın çekip/ Gâh Mecnun gâh ben devrile növbet bekleriz" (Sapa yola düşmüş bir kervanız, basılmak korkusu çekip/ gâh Mecnun gâh ben sırayla nöbet bekleriz). Orhan Veli huyu gereği yumulu gözlerle dinlediği bu gence dönecek "Müthiş!" diyecektir (4).

Mihri Bey'in felsefesi ve şairleri...

Felsefeyi asıl kaynaklarından okuyabilmek için kendiliğinden İngilizce öğrenmiş ve Fransızca'sını geliştirmiştir. Batı felsefesinin karşısında, babası Mihri Bey'in güçlü İslam felsefesi birikimi, Hilâv'ın sağduyulu bir felsefe dünyası kurmasında, dengeyi tutturmasında kılavuz olacaktır. Pek çok "aydınımızın" yaptığı gibi İslam felsefesine, Doğu'nun muazzam kültür birikimine burun kıvırmayacak, babasıyla yaptığı fikirsel tartışmalar bu birikimi tarihsel materyalist bir bakışla değerlendirmesini sağlayacaktır. Fakat bu tartışmalar bazen öyle şiddetli sürmektedir ki Fatih'teki koca evlerinin duvarları baba-oğulun sesleri ile çınlar. Oğlu "Kant, Spinoza" dedikçe, "Bak oğlum, bu görüşün İslam felsefesindeki karşılığı..." diyerek onu bir başka dünyaya çekmeye çalışır Mihri Bey. Selahattin Hilâv, babası Mihri Bey'in aydınlık ufkunu, hayranlıkla şöyle dile getirir: "Kimdir en büyük şair diye sorduğumda bana dedi ki, 'Tanzimat filan hepsi palavradır, Fuzulî, Nefî, Bakî'den çıkar, Yahya Kemal ve Nazım Hikmet'e gelir. Gerçek şair onlardır, münekkit de Nurullah Ataç'tır" (5). Belki de en çok babasıyla yaptığı tatışmalarda sağlam durabilmek, sorulara akılcı yanıtlar verebilmek için fikirleri üzerinde sürekli kafa yorar, ezberine almaz, kavrar, deşer, tekrar tekrar sınar.



1951 Tevkifatı'nda "solcu" dernek üyeliğinden tutuklanır. Aynı yıl üniversiteyi birinci olarak bitirecektir. Hocaları akademik kariyer için çok ısrar ederler, fakat o istemez. Sonraki üç yılını boş geçen yıllardan sayar. Bu arada ilk evliliği ve "bohem" hayat tarzına uymayan bu kurumun hızla terk edilmesi...

Paris'te Aragon'la, Lefebvre ile Sartre'la tanışır...

1953 yılında Avrupa'daki doktora hazırlama sınavını kazanarak Paris'e gider. Sorbonne'da "Roman Teorisi" üzerine doktora tezi hazırlamaya girişir. Fakat Hilâv'ın dövizi üç ay sonra kesilir. "Solcu" ünü nedeniyle dövizin yeniden bağlanması engellenir. Hilâv geri dönmeyecektir ve gerektiğinde boyacılık, bar fedailiği, garsonluk yaparak eğitimini sürdürür. Paris'te geçirdiği zamanlar, yetişmekte olan bir Marksist düşünür için çok verimli yıllara denk düşmüştür. Jean Vahl, Aragon, André Breton gibi ünlülerle tanışmıştır. Yaşadığı tavan arasında Jean Paul Sartre'ın *Bulantı*'sını çevirmeye başlar ve Sartre'la tanışır. İşçi üniversitelerinde Komünist Partili hocaların derslerine katılır: Henri Lefebvre, Garaudy, Desanty, Gurvitch, vd. Hilâv Marksizm'i resmi yorumların ötesinde kavrayabilmek için politikacıların pek de hayırlı bulmadıkları bu düşünürlere yönelir. Lefebvre ve Georg Lukacs onu daha fazla etkileyecektir. Fransa'da kaldığı beş yıl boyunca doya doya, özgürce okur, öğrenir. Babasının ölüm haberi ulaşır ve 1957'de tezini bitirerek Türkiye'ye döner.



Sartre

Çeviri çalışmalarına başlar

Hemen çeviri çalışmalarına başlar. Fransa'daki birikimi ona gösterecektir ki Türkiye'de kaynağından edinilmeyen, derme çatma bilgilerle, aktarmalarla kültür üretilmektedir. Bu açığı kapatmak için Marksizm'in çağdaş yorumcularından başyapıtları önce makale sonra kitap boyutunda çevirmeye başlar. Akademik yaşam tarzı zaten başından beri ona çok uzaktır.

"Ben kurulu düzenden tiksinen bir insanım. (...) Delikanlılığımdan beri ilgi duyduğum düşünce dünyası da resmi ideolojinin tamamen karşıtı. (...). Marx, Engels, Lenin, Nietzsche, Lukacs, Lefebvre, Freud, Sartre, vd. düşünce dünyamın temelleri. İttihat Terakki'nin ve onun uzantısı ve daha radikal biçimi olan Cumhuriyet devrinin resmi ideolojisi, benim için bir eleştiri konusundan başka şey değil. Beni asıl ilgilendiren, resmi ideolojinin bir ürünü olduğu ekonomik-toplumsal yapıyı kavramaya çalışmak; birlikte yaşadığımız insanların duygu ve düşünce dünyasını, davranışlarını

temelde yatan ve belirleyen bu yapı açısından irdelemek. (...). Yurda dönünce gazetelerde çalışıp, edebiyat ve felsefe çevirileri yapmaya koyuldum. Ayrıca, nesnel bir durum da söz konusu. 'Komünistliğim' ve 'solculuğum'dan ötürü zaten resmi kurum ve kuruluşlarda görev almam pek söz konusu değil" (6).

1959'da *Dorian Gray'in Portresi*'ni Varlık Yayınları için çevirir. *a* dergisinin hazırladığı varoluşçuluk özel sayısı için F. H. Heinemann'ın "Yabancılaşma ve Ötesi" adlı makalesini çevirir. Ünlü "yabancılaşma" (aliénation) kavramı bu makalenin çevrilmesiyle dilimize girecektir. Nietzsche'den ve Russell'dan yaptığı çeviriler yayınlanır. 1961, çevirisi 5 yıl süren *Bulantı*'nın yayınlandığı yıldır. 1961-1962 yıllarında *Yelken*, *Değişim* ve *Ataç* dergilerinde Hegel'den ve Sartre'dan çeviriler yayınlamaya devam eder. Ergin Ertem ve Onat Kutlar'la birlikte hazırladığı *Gerçeküstücülük*'ün birinci cildi yayınlanır. Hilâv, kitabın Önsöz'ünde sanatta "aşma" sorununa değinerek, "aşma" kavramını ilk olarak Türkçe'ye kazandırmış olur. Aynı yıl, "Marksizm", ilk kez, Garaudy'den çevirdiği *Jean Paul Sartre ve Marxsizme* adlı kitabın kapağında olumlu bir anlamla yer alacaktır. Freud'un önemli yapıtlarından *Cinsiyet ve Psikanaliz* ve *Psikanaliz Açısından Edebiyat*'ın çevirileri Varlık ve Ataç Yayınları'ndan yayınlanır (1963). Jaroslav Haşek'ten çevirdiği *Aslan Asker Şvayk*, sahneye konduğu İstanbul Arena Tiyatrosu'nda büyük ilgi görür.

Sartre'dan, Marx ve Engels'e, Freud'dan Plehanov'a

Ergin Ertem ve Sait Maden'le birlikte hazırladığı *Gerçeküstücülük*'ün ikinci cildi (de Yayınevi, 1962) yayınlanır. Caragiale'nin *Kayıp Mektup* adlı oyunun çevirisi (İzlem Yayınları, 1963); Doğan Avcıoğlu ile birlikte hazırladığı *Sosyalizme Giriş* adlı kitap (Devrimci Yayınlar Kooperatifi); F. Engels'ten çevirdiği *Sosyalist Düşüncenin Gelişmesi* (Sosyal Yayınları, 1965) ve Schopenhauer'un *Aşkın Metafiziği* (Oluş Yayınları), soluksuzca yayınladığı kitaplardır. 1965'te Marksist düşünür Ernst Fischer'in *Sanatın Gerekliliği* kitabını *Yön* dergisinde yayınlanan bir dizi incelemeyle açıklamaya çalışır. Nazım Hikmet üzerine yazdığı kitabın ilk hazırlıklarını da *Yön* dergisinin pek çok sayısında yayınlar. Sartre'dan *Sinekler*; Malavya ve Solodovnikov'dan *Sovyetler Birliği ile Az Gelişmiş Ülkeler Arasında Ekonomik İşbirliği* (Gerçek Yayınevi); Pierre Jalée'den *Yoksul Ülkeler Nasıl Soyuluyor?* (Yön Yayınları); Garaudy'den *Sosyalizm ve Ahlâk* (Gerçek Yayınevi), vd. çeviri kitapların yanı sıra "Franz Kafka'nın Dünyası ve Yabancılaşma", "Genç Marx'tan Seçmeler" gibi makaleleri de çevirecektir. "Bilim Açısından", "Asya-Tipi Üretim Nedir?", "Yabancılaşma Kavramı" başlıklı incelemeleri 1966 yılının *Yön* dergisinin çeşitli sayılarında yer alırlar. K. Marx'la F. Engels'den çevirdiği *Sömürgecilik Üzerine yazılar* (Gerçek Yayınevi) büyük ilgi görür. Sıra, Hilâv'ın özgün çalışması olan *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*'ne gelir (Sosyal Yayınları, 1966). Derinlemesine bir araştırmanın ürünü olan bu kitap 1993'te yeniden basılır. Çok düşündürücü bir şekilde ilk yayımlandığı yıl olumlu ya da olumsuz hiçbir tepki almayacaktır. Kitap, üzerinde yazılıp çizilmeden, hiçbir yankı uyandırmadan unutulur gider. Diğer özgün yapıtları, *Toplumculuk ve İnsan Problemleri* (1966); genç felsefe okurunun el kitabı *100 Soruda Felsefe* (Gerçek Yayınları, 1970; K Kitaplığı, 2003); *Felsefe Yazıları* (YKY, 1993); *Edebiyat Yazıları* (YKY, 1993); *Türkiye Tarihi* 4. Cildi'dir (Çok yazarlı, Cem Yayınları, 1995). 1966'dan sonra yayınladığı çok sayıdaki çeviri kitaplarından bazıları da şunlardır: K. Marx'ın *Türkiye Üzerine: Şark Meselesi* (Attila Tokatlı'yla birlikte, Gerçek Yayınları, 1968); K. Marx ve F. Engels'in, *Alman İdeolojisi* (Sosyal Yayınları, 1968); L. Aragon'un *Gerçek Dünya* (Çeltüt Matbaası, 1968); I. Silone'un *Ekmek ve Şarap* (Gün Matbaası, 1968); Isaac Deutscher'in *Stalin: Bir Devrimcinin Hayatı* (İkinci Basım Sosyal Yayınları, 1990); Freud-Jung-Adler'in, *Freud ve Baba Katilliği*: *Psikanaliz Açısından Edebiyat* (Dost Kitabevi, 1981); Michel Foucault'nun, *Ders Özetleri "1970-1982"* ve *Bu Bir Pipo Değildir* (YKY, 1995); G. Plehanov'un, *Marksizmin Temel Sorunları* (Sosyal Yayınları, 1994); J. P. Sartre'ın *Sözcükler* (Can Yayınları, 1997); Alexandre Kojève'in *Hegel Felsefesine Giriş* (YKY, 2001) ve son yayınlanan çevirisi Gérard Nerval'ın *Doğu'da Seyahat* (YKY, 2004).

Listeyi üç katına çıkarmak da mümkün. Hilâv'ın kitap çevirileri kırkın üzerinde ve makaleleri de eklersek yerimiz kalmayacaktı. Yine de biraz daha kısa tutabilirdik kay-

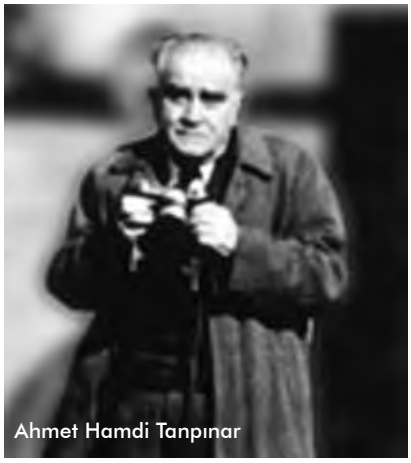


Akşam Gazetesi, 1965 Kışı.

nakçayı ama bu Hilâv'ın kurmaya çalıştığı kültürel yapının zenginliğini ve temeline oturttuğu bir büyük dünya görüşünü görmemize engel olurdu. Öncelikle belirtelim, Selahattin Hilâv'ı bu kitapların yalnızca bir çevirmeni, aktaranı olarak görmek mümkün değildir. Titizlikle ve adeta yeniden üreterek, çoğu zaman dilimizden düşmeyecek yeni kavramlar ortaya atarak kitabın yeniden yerli yazarı haline gelir. Özgün, kendi toplumunun dinamiklerinden doğan ve giderek evrenselleşen bir edebiyat ve felsefe mümkün müdür? Hilâv, tüm yazarlık/çevirmenlik faaliyeti boyunca bu soruyu mümkün kılmak için uğraşmış, kültür üniversitemizin öğrencisi, hocası, aktivisti ve giderek teorisyeni olmuştur. Bu sürecin gelişimini kısaca derlemeye çalışalım.

Nasıl bir sanat?

Hilâv'ın gerek sanata, gerek felsefeye bakışının özünü aktarabilmek için politik tutumunu kavramak gerekir. Hilâv Marksisttir, yaşadığı toplumu tarihselliği içinde inceler. Ona göre Türkiye'deki aydın kesimin önemli bir kısmı, Osmanlı'nın haraç düzeni üzerine kurulmuş, etnik öğeden çok dinsel bağlarla birbirine bağlı bulunan, halkından tamamen kopuk bir yönetici kadroyla yönetilen bir imparatorluğun torunlarıdır. Bu torunların, kölelik, derebeylik ve kapitalizm gibi aşamalardan geçmiş toplumların ürünü olan ve "kişisel mülkiyeti" en yüce değer olarak tanıyan Batı kültürüyle karşılaşmasıdır bugün yaşadığımız ikilik. İki kültür arasında geçişkenlik doğal olarak sağlanamayacaktır. Bugün bile Türkiye üst üste konulmuş iki toplum gibidir. Bir yanda büyük şehirlerin çekirdeğini meydana getiren yönetici kadro ve öte yanda dili, töreleri, iç dünyaları bilinmeyen ve bilinmek de istenmeyen üreticiler kadrosu. Halk kendi sanatını "okumuşlar"ınkinden çok farklı bir şekilde ortaya koymuştur. Durumun bilincinde olan bazı "okumuşlar" da ortaya çıkmıştır. Bu bilince ulaşmış olmak demek Hilâv için aynı zamanda kurulu düzeni eleştirmek demektir ve bu nedenle gerçek sanat eserini verenler mutlaka "solcular"dır (7). Bu özel tarih Türkiye'nin her alanda kendi özgün bakış açılarını, çözümlerini gerektirmektedir.


Ahmet Hamdi Tanpınar


Kemal Tahir

Bakî, Nazım, Tanpınar ve Kemal Tahir

Hilâv'a göre bir Marksist için sanata ve felsefeye bakış bu genel dünya görüşünün yansımalarıdır. Belli tarihsel koşullar içinde yaşadığının bilincinde olan kimsedir sanatçı. Teorik fikirleriyle kendi deneyimlerini birleştirebilen ve günümüz insanının gerçek savaşını ve dünya karşısındaki tavrını kendi diliyle (sanatçı diliyle) yaratabilendir. Hilâv için Bakî, Nazım Hikmet, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Kemal Tahir'i büyük yapan ise karşı duruşlarıdır.

Bakî'yi büyük yapan Tanrıtanımazlığıdır. O dönemde bütün Divanların başında yer alan Tanrıya yakarma bölümü onun hiçbir eserinde yoktur örneğin.

Hilâv için Nazım biriciktir: "Nazım'ın sınırsız bir zenginlik taşıyan eserinde, yüzyılımızın öncü şiir anlayışlarının belli bir yöne açılmış ve aşılmış halde kaynaştığı görülür. Bu akımları ayıklayarak, sindirerek, yüksek bir düzeyde kaynaştırarak yani yaratıcı bir şekilde aşarak, doğmakta ve gelişmekte olan yeni gerçekliği ve insanı, bu insan ile dünya arasındaki ilişkiyi dile getirmiştir" (8).

Ahmet Hamdi Tanpınar, Batı-Doğu sorununu derinlemesine yaşamış ve bu soruna diğerleri gibi taklit reçetelerle yaklaşmamış bir yazardır. Çözüm ararken iki taraftan birini seçmenin bir işe yaramayacağının farkındadır Tanpınar. Hilav'a göre Tanpınar, Türk toplumunun 150 yıldır karşılaştığı sorunların altında maddi koşulların, üretim ilişkilerinin yattığını sezmiştir.

Ve Kemal Tahir... Selahattin Hilâv, Tahir üzerine çok sayıda inceleme yazmıştır. Etkilendiği üç, dört insandan biridir. Hilâv için Tahir'in büyüklüğü "Bu halk nedir?" sorusunu sormasındadır. Halkının özüne yönelmiştir ve romanlarını güçlü kılan da budur. İmparatorluktan bu yana halkın geliştirdiği üretim biçimlerini incelemiştir Tahir. İnsanı belirleyen şeyin üretim biçimi olduğunu iyi kavramıştır. Hilâv, "ATÜT'ü (Asya Tipi Üretim Tarzı) başlatan bir edebiyatçıdır: Kemal Tahir'dir" der (9).

"(...) ATÜT'e karşı duyulan ilgi teorik bir arayışın yanı sıra aslında Türkiye sosyalist akımının pratikteki aksaklıklarının gözlemlenmesinden ve Türkiye gerçekleri ile klasik şemaların uzlaştırılması konusunda güçlük çekilmesinden doğmuştur. Türkiye toplumunun geçmişini ve bugününü Marksist kaynaklara inerek ve Marksist metodu kullanarak bilimsel açıdan incelemek konusunda, ATÜT'ün yararlı bir varsayım olduğu düşünülmüştür" (10).

Bugün de Türkiye solunun benzer bir ihtiyaç içinde olduğu çok açıktır.

Tahir toplumca çekilen acılardan ders çıkarmak için tarihe yönelir. Batılılaşma ve Cumhuriyet ideolojisini ve sınıfsal özelliği hep göz ardı edilmiş "devrimler"i, acımasızca eleştirir. Hilâv'ın düşüncesiyle ortaklık taşıyan bir karşı koyuştur bu. Hilâv için de hiçbir ekonomik temele dayandırılmayan Batılılaşma sloganı bir kandırmacıdır.

Edebiyat ve felsefenin diyalektiği...

Hilâv'a göre edebiyat ve felsefe, çağdaş toplumda, eskisine oranla bir işbölümüne girmiştir ama, bu ayrılışın öbür yüzü büyük bir birleşmedir ve bu bir zorunluluktur. Kültürün diyalektiği bunu gerektirmektedir. "(...) Eski bir dünya batmakta ve yeni bir dünya kurulmaktadır. Bu dünyayı en iyi biçimde açıklayan ve ona katkıda bulunan bir felsefenin sanatçıya kendi öz işinde de kolaylık sağlayacağına inanmaktayım. Ve gerçek felsefe, sanatçıyı, kötü anlamda bireyciliğe, fildişi kuleye değil, tam tersine hem kendini hem de öbür insanları kavramaya götürür. (...)" (12).

Nasıl bir felsefe?

Bu soruyu Hilâv, *100 Soruda Felsefe* adlı kitabındaki 96. sorunun yanıtı olarak öyle ustalıkla cevaplar ki: "(...) Kısacası felsefe 'özgür düşünce'dir; evrene ve varolanlara karşı kendini koymuş olan insanın, topluma karşı bireyin, nesneye karşı öznenin akla dayanan kayıt tanımaz düşüncesidir. Felsefe, sürekli bir 'hayır' deyiş aracılığı ile 'evet'i bulmaya çalışmaktır. 'Evet' bulunduğu zaman, onu irdeleyip eleştirerek aşmaya yönelme, yani yeni bir 'hayır' aracılığıyla daha da derinleşme çabasıdır". Felsefeyi, özgürlük ve olumsuzlamayla yeniden varkılma çabası olarak açıklayan Hilâv, yine felsefenin soyutluğundan kurtuldukça, eyleme dönüştükçe devrimcileşebildiğini savunur. Devrimcileşmiş bu felsefe de, sistemle sürekli çatışanların yanında yer alan Marksizm'in ta kendisidir. Marx bu düşünme süreçlerinden geçmiş ve tüm dünyayı yeniden yorumlayabilecek ve yorumun ötesinde değiştirebilecek bir paradigma kurmuş yegâne felsefecidir Hilâv için. Marksizm, diğer dünya görüşleri içinden seçilebilecek herhangi bir düşünce değildir; bilimseldir ve kendisini zorunlu olarak kabul ettirir.

Yabancılaşma kavramı

Marksizm'i doğru anlamak için, en temel kavramlarından biri olan "yabancılaşma"yı iyi bilmek gerekir. Hilâv, güzel bir buluşla Türkçe'ye kazandırdığı "yabancılaşma"nın ne demek olduğunu çoğu makalesine ve kitabına yazmak zorunda kalmıştır. Çünkü kavram, gerçek anlamıyla ilgisiz kullanımlara maruz kalmaya devam etmekte (Karıma yabancılaştım, vb.). Marx'ın yabancılaşma kavramını şöyle açıklar: "(...) Bilimsel bir kavramdır yabancılaşma. Tarih ve toplum olaylarını açıklayabilmek için bir varsayım olarak ileri sürülmüştür. Tarih olaylarının ve gerçeklerinin, belli bir anlamda, insanlar tarafından yaratılan şeyler oldukları halde, bu insanların baş belası haline gelmesini açıklamak için başvurulan bir kavramdır. İnsanoğlu ilkel topluluktan kopup, işbölümü ve mübadele gibi ekonomik olayların kendini gösterdiği bir toplum içinde yaşamaya başlar başlamaz, kendi ürettiklerinin, kendi yarattıklarının esiri olur; onları kontrolünden kaçırır ve gemleyemez; onları bir alınyazısı, önüne geçilmez bir şey gibi görür diyor Marx. İnsanın ekonomik faaliyeti, üretimi, öz gücüyle yaratıp ortaya koyduğu ürünler, onun karşısına, sanki kendisine ait değillermiş gibi dikilir, yabancı hale gelir diyor. Demek ki yabancılaşmanın ilk ve en belirgin anlamı, toplumsal gerçeklerin insana karşı oluşunu dile getiriyor. Yalnız ekonomi alanında görmüyoruz yabancılaşmayı, bütün insani alanlarda da aynı mekanizmanın işleyegelmiş olduğunu görüyoruz. Din, insanın kendi güçlerini, birtakım hayali alanlara ve varlıklara atfetmesinden başka bir şey değil. İnsanoğlu kendi güçlerini, cin, peri, melek, şeytan, tanrı gibi görüyor; onlara kendi dışında bir varlık veriyor. (...)" (11).

Hilâv'ı yeniden tanıyoruz

Başkalarının ayağını sakınarak soktuğu sularda Hilâv cesur ve güçlü kulaçlar atmış, pek çok ilke imza atmış ve böylelikle kültür dünyamızın inşasında önemli bir rolü üstlenmiştir. Onun düşüncesinin bazı köşe taşlarını yine kendi söyleminden çok uzaklaşmadan kısıtlıca vermeye çalıştık. Kitaplarında bulamayacağımız insancıl, dost, alkolü ve güzeli seven



iç dünyasını ise yakın çevresinden kızı Zeynep Talu Hilâv, Leylâ Erbil, Demir Özlü, Ahmet Oktay, Selahattin Bağdatlı ve Uluğ Nutku bizlere aktarıyor. Geçtiğimiz yılın 12 Mayıs'ında kendisini kaybettik. Onunla yeniden tanışmanın olanaklarını sunan dostlarına teşekkür ediyoruz...

DİPNOTLAR

1) Mehmet Seyda, Edebiyat Dostları, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti. Yayınları, Nisan 1970, s.243.
2) Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu, Selahattin Hilâv'a Saygı, Agora Yayınları, 2006, s.2.
3) Selahattin Hilav, Felsefe Yazıları, YKY Yayınları, 2003, s.406.
4) Mehmet Seyda, Edebiyat Dostları, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti. Yayınları, Nisan 1970, s.245.
5) Hazırlayanlar: Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu, Selahattin Hilâv'a Saygı, Agora Yayınları, 2006, s.2-3.
6) Selahattin Hilav, Felsefe Yazıları, YKY Yayınları, 2003, s.407.
7) Mehmet Seyda, Edebiyat Dostları, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti. Yayınları, Nisan 1970, s.257.
8) Selahattin Hilav, Edebiyat Yazıları, YKY Yayınları, 2003, s.33.
9) Hazırlayanlar: Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu, Selahattin Hilâv'a Saygı, Agora Yayınları, 2006, s.7.
10) Selahattin Hilav, Felsefe Yazıları, YKY Yayınları, 2003, s.213.
11) Selahattin Hilav, Edebiyat Yazıları, YKY Yayınları, 2003, s.191-192.
12) Age, s.204.

Zeynep Talu Hilâv ile söyleşi:

Ben ansiklopedimi kaybettim...



"Babam enteresan hikâyeler anlatarak öğretirdi. Benim için her şeyi bilen insandı o. En doğru bilgi kaynağımdı o benim. Böyle bir adam insanın yaşamından kaybolup gidince, yalnızca babanızı değil, tüm yaşamı boyunca hep biriktiren bir bilgi küpünü, bir dehayı toprağın altına gömmüş oluyorsunuz. Ölmesini insanlık açısından kabullenemiyorsunuz."

Selahattin Hilâv estetik duyguları gelişmiş, güzelliğe önem veren bir insanmış. Hemen hemen tüm dostları bu yönüne vurgu yapıyor. Büyükada'da "Ada Güzeli" seçildiği doğru mu?

Evet, doğru. Babam güzelliğe düşkün bir insandı, güzel insan severdi. Kadın, erkek, çocuk ama güzel olsunlar. Kendisi de çok yakışıklı bir adammış. Belki bir felsefecinin böyle tarafları olması garip gelebilir. Ama babam görünüşüne çok dikkat ederdi. Şimdiki jenerasyonun entelektüel insandan beklediği bir tarz var, hırpani, bakımsız bir görüntü. Bu babamın jenerasyonu için geçerli değildi. Babamın yakın çevresindeki adamlar ve kadınlar, en hoş, bakımlı insanlardı.

Sizin tanık olduğunuz yıllarda dost çevresinde kimler vardı?

Selahattin Bağdatlı, Leyla Vekilli, Attila Tokatlı, Sina Kabaağaçlı, Leylâ Erbil, vd. Mutlaka daha pek çok isim vardır. Tanık olduklarım bu isimler. Annemle babam ben 3 yaşındayken boşandıkları için onun çevresinde çok bulunamadım. Babamla geçirdiğimiz vakitler ilginçti. Örneğin çocukken babam beni alıp meyhaneye götürürdü akşam 8'de oturulur, bir sohbet başlar, gece 3'e kadar… Çok sıkılırdım çocuk kafamla hiçbir şey anlamazdım, uyuyakalırdım. Kendimi bildiğim yaşlarımda babamın keyfini çıkarabildim ancak. Çocukluğumda ikimizken her şey çok güzeldi; ama bu çok az olurdu çünkü bir yere giderdik ve tanıdık 15 kişi çıkardı. Bunun da aramızda bir adı vardı: "Eyvah yine tanıdık biri geldi". Hiç yalnız kalamazdım onunla. Tüm yazlarını, Bodrum'da Türkbükü'ndeki kiralık yazlıkta geçirmiştir. Yaz tatillerinde birlikte olurduk, bir masa kurulurdu her akşam 10 kişi. Bu yıllarda ben 10-15 yaşlarındayım…

Anneniz, Çiğdem Talu ile nasıl tanışmışlar?

Çiğdem Talu, Robert Koleji mezunu, Bebek'teki köşklerinde doğup büyümüş, İstanbul'un meşhur güzellerinden, partilerde çarliston yapan bir kız. Babamınkiyle zıt bir yaşam fakat, özünde entelektüel insanlara karşı bir yakınlık var. Çok okuyan, bir insandı annem. Koleji bitirip İsviçre'ye gidiyor iç mimari okumaya. Onun da abisi, yengesi mimar. Dedeleri de yazar. Ünlü Recaizade Mahmut Ekrem Bey büyük dedesi. İlk yıl Fransızca öğreniyor İsviçre'de, 1960 yılında ihtilal olduktan sonra yurtdışına çıkamayan ailesini ziyarete geliyor. O günlerde bir arkadaşı babamla tanıştırıyor. Bu arada babam Alev İpekçi ile evlenip boşanmış. Çocukları yok. Çapkın, yakışıklı bu felsefeci annemin gönlünü çalmış. Aşık olmuşlar ve annem eğitimini tamamlamadan evlenmişler. Tabii annemin ailesi asla istemiyor ama, bunlar iki şahit bulup evleniyorlar. Annem babamın peşinde, Bebek'teki yaşamıyla alakasız, Moda'da, Cihangir'de küçücük evlerde borç, harç mutluluktan uçarak yaşamış. Babam anneme çok şey öğretiyor. Bu arada babam, evleneyim, çocuk yapayım diye bir derdi asla yokken çok aşık olduğu için evlenmiş annemle. Sonra annem 1966'da bana hamile kalınca anneannem ağırlığını koyarak, bu yaşantının içinde çocuk olmaz, Bebek'teki köşke taşının demiş ve kabul etmek zorunda kalmışlar. Ben 1967'de doğmuşum ve babam bu düzenli ortama 3 yıl dayanabiliyor. Sonunda boşanıyorlar. Ama ben hiç boşanmış aile çocuğu psikolojisine girmedim. Çünkü sürekli bize gelirdi babam, hep birlikte buluşurduk, tatillere giderdik, vs. Çünkü Çiğdem Talu ve Selahattin Hilâv çok iyi arkadaştı. Babam sorumluluk sahibi bir adam değildi. Oturup beş gün eve kapanmak isterdi… Beyoğlu'nda Arif'in Yeri'ne gider, birer tek atalım diye oturur, ertesi sabah kalkardı. Bu düzenin ortasına başka birilerinin düzenini oturtmak zor olmuş.

Akademi dışı kalmayı seçiyor. Sizce neden olabilir?

Üniversiteyi hiçbir zaman istemedi. Bir ara Ege Üniversitesi'nde ders verdi. Ama onun yaşam tarzıyla u-

yuşmuyordu akademisyenlik. Bir de insanlara bir şeyler öğretmeyi çok severdi ama karşısındaki insan onun kadar zeki değilse çok çabuk sinirlenirdi. Böyle egoist bir yapısı vardı. Üniversitedeki öğrencileri düşünün hepsinin aynı düzeyde olmasının mümkünü yok. Çok sabırlı bir adam değildi ve hocalık onda sıkıntı yaratıyordu. Bir kere anlattığında karşısındaki öğreniyorsa onu çok severdi babam ve böyle öğrencileriyle yakın ilişkiler kurar, onları yaşamına alırdı.

Bir de kendine vakit ayırmayı, seven bir insandı. Mesai saatine disipline olamazdı. Yeri geldiğinde bir kitaba dalardı 3 gün evden dışarı adım atmazdı. Telefon ettiğimde ağzından iki kelime çıkmazdı çalışıyorum deyip kapatırdı. Anlardım ki ona birkaç gün dokunmamak gerek. Babam böyle bir yaşam kurdu ve çok mutluydu.

Politika konuşur muydunuz?

Babamın politik görüşleri dede evinde şekillenmiş bence. Beni politikadan uzak tutmaya çalıştı hep. Kendisi politik duruşuyla yazan, konuşan bir felsefeci olduğu için çok sıkıntı çekmiş. Sanırım bu nedenlerle uzak tuttu beni. Henüz bizimle birlikte yaşıyorken evimize gece vakti askerlerin gelip silah aradığını hatırlıyorum. Kendi dünya görüşüyle ilgili benimle konuşmazdı. Tabii ben de annemle yaşadığım için daha çok sanat çevresi içinde yer aldım. Örneğin Sovyetler Birliği'ne gitmişti. Ama orada ne yaptı, neden gitti, hiç bilmiyorum. Gelirken sarı bir ördek getirmişti, Sovyetler yolculuğunun benim için anlamı o sarı ördektir. 30'lu yaşlarımda çok zorladım babamı. Tarihine girmek istedim, onu sömürmek istedim ama izin vermedi. Hayatın pembe taraflarını görmemi istedi hep. Babamın ölümünden sonra çok düşündüm yaşamımla ilgili. Ben neden onun gibi felsefeci ya da edebiyatçı olmadım diye… Ama biliyorum ki o istemedi. İsteseydi olurdum. Meslek seçerken de söz yazarlığına eğildiğim için çok mutlu oldu. Yaşamımdaki tek yönlendiriciliği Saint-Benoit'da okumamı istemesidir; Fransız eğitimi almama önem veriyordu. Sonra Fransa'ya gidip üniversite okumamı da istedi, ama felsefe değil, fotoğrafçılık, sinema-televizyon, gibi bölümler. Henüz lisedeyken şarkı sözü yazmaya başlamıştım. Bitirince de "üniversite sınavına girmeyeceğim, şarkı sözü yazmak istiyorum" dedim ve çok iyi karşıladı. 6 yaşından beri piyano çalıyordum ve konservatuvarların durumu da çok iyi değildi. Israr etmedi üniversite okumam için, hiçbir zaman da neden benim kızım felsefeci, edebiyatçı olmadı diye gocunduğunu zannetmiyorum. Ben de başarılı olduğumu düşünüyorum. Müzik Eseri Sahipleri Grubu'nun (MSG) Yönetim Kurulu Üyesi'yim. Babam çok desteklemişti birliğin kurulmasını ve orada aktif rol almamı. Burada bütün Türkiye'deki besteci ve söz yazarlarının telif hakları toplanıyor ve dağıtılıyor. İdealist bir iş. Evde oturup söz yazıp para kazanmanın dışında işin hakkını, hukukunu öğren, sahip çık dedi.

Öğreten bir tavrı oldu mu?

İstediği konularda evet öğretirdi. Ama sadece kendi istediklerini, her sorduğum soruyu yanıtlamazdı. Çok enteresan hikâyeler anlatarak öğretirdi. Benim için her şeyi bilen insandı o. Evimizde bütün ansiklopediler vardı, ama ben bir gün bile kapaklarını açmamışımdır. Fransızca-Türkçe sözlüğüm hiç kullanılmamıştır. Ne konuda olursa olsun babamı arardım. En doğru bilgi kaynağımdı o benim. Arkadaşlarım da çok kez tanık olmuşlardır, gecenin ikisinde arayıp "Baba şu sözcüğün Fransızcası neydi?" diye sorardım. Böyle bir adam insanın yaşamından kaybolup gidince, yalnızca babanızı değil, tüm yaşamı boyunca hep biriktiren bir bilgi küpünü, bir dehayı toprağın altına gömmüş oluyorsunuz. Ölmesini insanlık açısından kabullenemiyorsunuz. Babam öldü evet bu duygusal açıdan benim için çok üzücü, ama böyle bir beynin, içinde o kadar çok bilgiyle yok olması hiç kabul edilemez gibi geliyor.

Daha çok çeviriye yönelmiş Hilâv. Özgün yapıtlar üretmeyi hep geri planda tutmuş. Sizce bunun nedeni ne olabilir?

Aslında yazmamış değil, aksine çok yazmış ama, hiçbir yerde yayınlamamış, kendisine saklamış hep. Bunun nedenini çok düşündüm. Yazdıklarını yayınladığında başkaları tarafından eleştirilmeye ve spekülasyonlara açık hale gelecekti, bunu istememiş olabilir. Egoist bir adam olduğu için kendine saklamış yazdıklarını diye düşünüyorum. Selahattin Bağdatlı, babamı kendi yaşamını anlatmaya ikna etmişti. Kendi sesinden kayıt yapıyorlardı. Çocukluğundan, 70'li yıllara kadar gelebilmişler ve babam çok sıkıldığı için bırakmışlar. 18 cd var elimizde, kitaplaştıracağız anlattıklarını. Günlük tutmuş, yıllarca; yazdığı ve kendisine gelen yüzlerce mektup var. Tüm bunlar dolabının en kuytu köşesinde duruyorlardı.

Çeviri onun işiydi, öyle bakıyordu. Çok zevk alarak yapıyordu ama, ortada olan bir yapıtı Türkçeleştiriyordu. Kendinden çıkmış şeyleri de dolabının köşesinde saklamış işte. Belki de yazdıklarının ticari bir nesneye dönüşmesi onu rahatsız edecekti. Babam para, pul işlerinden de hiç anlamıyordu. Yapı Kredi Yayınları ile sıradan bir anlaşma yapmıştı ve bu yıllardır böyle devam ediyordu örneğin. Pazarlık etmek, çok para kazanmak, hiç böyle dertleri yoktu.



Zeynep Hanım'la MSG'deki bürosunda söyleştik.



Leyla Erbil ile söyleşi:

Hiçkimseye benzemeyen bir karışım...

"Ölümünden birkaç ay önce buluştuğumuz Türkbükü'nde beni gene dar bir sokak aralığında Hatçe Abla'nın Lokantası denen yerin gölgeli bir duvar kıyısına onun için konulmuş tek masada, rakı kadehi ve salatayla karşıladı... Rakıyla eş biçimde "bilgi" konusunda en dibe kadar gider, yarım yamalak bilgiden ve sahici olmayan insanlardan uzak dururdu."

Söyleşi: Ruken Kızıler

Sayın Leyla Erbil, yazılı olarak kendisine ulaştırdığımız soruları sağlık sorunlarına rağmen büyük bir içtenlikle yanıtladı. Kendisine bu eşsiz katkısı için teşekkür ediyoruz.

Bu söyleşi benim açımdan çok önemli bir "buluşma". Önce Mektup Aşkları… Sonra bütün o tanıdık ama hiç böylesi ifade bulmamış duyguların peşinden sürüklenerek Tuhaf Bir Kadın, Üç Başlı Ejderha, Zihin Kuşları. Bütün o yoğun ilişkiler… Hangi gerçek ilişkinin içinden sıyrılıp, kurmacanın içine yerleştiğini merak edip hatta bazen bir dedektif gibi peşine koyulduğum o karakterler. Örneğin, Selahattin Hilâv'la dostluk ve düşünce birliği ilişkisinin de ötesinde ona bir karakterinizi de adamış olabilir misiniz? Olsa olsa Tuhaf Bir Kadın'dadır diye düşünüyorum şimdi.

Ne zaman tanıştınız Selahattin Hilâv'la ve sizi yakınlaştıran süreçlerden kısaca bahseder misiniz?

Sevgili Dostum Selahattin Hilâv için kısa da olsa sorularınızı yanıtlamaya çalıştım. Sanatım hakkındaki sözlerinize teşekkür ederim. Selahattin Hilâv'la 1948-49'larda tanışmış olmalıyım. Metin Eloğlu ya da ablam tanıştırmış olabilir. Ablamın fakülte arkadaşları arasındaydı bir süre ama, bu mesafeli bir tanışmaydı ancak ben fakülteye girdikten sonra, giderek çok sevgili ortak dostumuz Sina Kabaağaç (Halikarnas Balıkçısı'nın oğlu) dolayısıyla daha çok birlikte olmaya başladık. Sina ve "Selah" o sıra Büyükada'da oturuyordu ve adanın unutulmaz asi entellektüeli Balıkçı Baki de can dostlarıydı; giderek Balıkçı Baki'nin de dostluğunu kazandım (öyle herkesi seven bir balıkçı değildi çünkü). Böylece Ada'nın Ormanı'nda, Baki'nin küçücük kulübesinde (iki kızıyla birlikte yaşıyordu) küçük esnaf meyhanelerinde, yaz gelince Viran Bağ'da Saadet Hanım'ın yerinde, pikniklerde, danslarda birlikte olmaya başladık. Zaten o zaman diliminde o üçlüyü tanıyıp da ilgilenmeyen kimse yoktu. Attila Tokatlı, Hayalet Oğuz, Sermet Çağan, Metin Eloğlu, Yüksel Arslan, Dürnev Tunaseli, Ahmet Oktay, Rıfat Ilgaz, Haydar Saka, Cahit Irgat, Demir Özlü, daha sonra sanırım Hilâv'ı Paris dönüşü tanıştırdığımı anımsadığım Ömer Uluç, Sevim Burak, A. Özyalçıner, Onat Kutlar, O. Günday, Nevin-Nejat Çokay, Nevhiz-Feridun Aksın, vb… gibi isimlerle genişleyen bir İstanbul bohemi yaşanıyordu. Asmalı Mescit'te Nil Lokantası'nda (bugünkü Yakup) Lambo'da, Beyoğlu Balık Pazarı meyhanelerinde, Tosun'da, Yeşil Horoz'da... Hemen belirteyim benim Hilâv'la ve çevrede saydığım saymadığım kişilerle, sabahlara kadar aşık atacak içkiciliğim yoktu. Ben bu soy insanlarla biraz da onların dünyalarını tanımak, öğrenmek, düşünce hayatımı zenginleştirmek için bir araya geliyordum. Selahattin bunun farkındaydı ve bu yanımı küçümserdi; bu konuda onunla epeyi tartışmışızdır. Zaten sıkı içkici olmayan her sanatçıya karşı küçümser bir tavır alırdı. Kimi sevdiğim arkadaşlarım için ki bunlar arasında çok iyi şair dostlar da vardı, "Öyle şair olur mu, iki kadehte sarhoş oluverir, uyduruk herif!" diye takılırdı… Söylemek istediğim, bir şeyin sonuna dek gitmek, rakı içmekten başlayarak onun için çok değerli bir şeydi ve en çok sevdiği arkadaşlarının arasında böyle sıkı içkiciler bulunurdu. Ölümünden birkaç ay önce buluştuğumuz Türkbükü'nde beni gene dar bir sokak aralığında Hatçe Abla'nın Lo-

kantası denen yerin gölgeli bir duvar kıyısına onun için konulmuş tek masada, rakı kadehi ve salatayla karşıladı… Rakıyla eş biçimde "bilgi" konusunda en dibe kadar gider, yarım yamalak bilgiden ve sahici olmayan insanlardan uzak dururdu. İnsanlardan uzak durması için tek neden bu da değildi. Ancak bu uzun bir çalışmayı gerektireceği için burada kesiyorum. Hilâv'ı anlayabilmemizin en iyi örnekleri, şunlar olabilir belki: Aynı apartmanda oturduğumuz sırada en sevdiği arkadaşı Sina'dan da benden de annesinin ölümünü saklamıştı. Günler sonra Sina öğrenmiş gizlice bana söylemişti. Ama biz kendisine başsağlığı bile dileyemedik. Eş biçimde kanser olduğunu da benden saklamıştı (Sina artık vefat etmişti) Türkbükü'ndeki o son görüşmemizde bile! Kimse tarafından acınmayı istemeyişi güç konusunu ilgilendirir sanıyorum. İnsanın belki de erkeğin nasıl olması gerektiğinin modelini gösteriyordu bize. Ne olsa ataerkil bir ailenin, erkek egemen bir toplumun çocuğuydu ve biraz daha derine inersek karşı tarafın annesine ya da kendisine acıması karşı tarafa yani bize bir ikiyüzlülük de yüklerdi. Bir başka örnek de sanırım Gelişim'de çalıştığı sırada, yemekhanede kendisine seçtiği yerle ilgiliydi. Yanında özellikle sevdiği bir arkadaşı yoksa herkes yemeğe oturduktan sonra içeri girdiğini, en sondaki sıraya yerleşip arkasını insanlara, yüzünü duvara vererek yemek yediğini birçok kişiden dinlemiştim. Şüphesiz bütün bu davranışların altında yüksek bir ahlakın hayatla ölüm hakkındaki felsefi uğraklarından biri, onun özlemini çektiği "insanın insansallaşması" durumu yatıyordu. Aslında yemek de estetiği olan, çok iyi bilinmesi gereken bir işti Hilâv için ve insanlar bu konuda da onu sinirlendirirdi. Hele tıkınan insanlar! Ev sahibemiz aynı zamanda "mesen"imiz olan hanıma bu konuda özellikle kıvırcık salatanın nasıl yıkanacağı konusunda uzun uzun dersler verdiğini anımsarım.

1985 yılından başlayarak üç yıl sözünü ettiğim "mesen" hanımın apartmanında kovulana kadar oturduk. Sina ile Selahattin, tavan arası katını paylaşmışlardı, ben bodrum katındaydım. Bu katı bana bulanlar da bu iki sevgili arkadaşımdı. Onlar bana ben onlara inip çıkıyorduk. Kimi geceler sohbete çıktığımda küçük sehpanın üstünde bir limonata bardağında rakısı, bir tabakta biraz suda bekletilmiş beyaz peynir, kıvırcık salata ve bir ya da iki tane de Amasya elması bulunurdu. Amasya elmasının nimetleri üzerine de felsefe kadar uzun anlatımı olabilen "narsist" ama dostluğu insanın entelektüel yaşamını doyuran, geliştiren kibar ama hiç kimseye benzemeyen bir karışımdı.

Onun düşün yaşamımızdaki yerini tarif edecek olursanız hangi kimliği ile öne çıkmıştır? Sizce hangi kimliği ile öne çıkmak isterdi?

Onun düşün yaşamımızdaki yeri önemli; Türk entelektüelleri onun yazdıklarından felsefi ve edebi konulara bakışındaki temellendirmelerinden ve Doğu ve Batı kültürünü engince kavramasından doğan sentezlerinden mutlaka etkilenmiştir. Ancak bizim ilkel, yoz kültür ortamımızda anlaşılması, sevilmesi, yaygınlaşması olası bir yazar değildi. Bence tek bir kimlikle öne çıkmadı. Kant'tan Nietzsche'den, Marx'dan, Hegel'e, Habermas'a ya da Batının en yeni düşünürlerine kadar kapsamlı bilgisiyle görkemli, canlı, ayaklı kaynaktı… Her sıkıştığınızda başka yerden denetlemeye gerek görmeden verdiği bilgileri doğrudan, güvenle kullanabilirdiniz.



Selahattin Hilâv ayrıca kırk kadar seçkin ve eşsiz eser çevirisiyle, çevirmen kimliğiyle de anılacaktır. Edebiyat eleştirileri de edebiyatımızın artı değerlerindendir. Bütün bu disiplinlerin hakkını veren Hilâv'ın ben, asıl sadece bir felsefeci olmak istediğini felsefeci olarak yaşanabilecek bir ülkede, (örneğin Fransa'da) doğmuş olmasını arzu ettiğini sanmaktayım; özlemi buydu sanırım ama o toplum yoktu karşısında, hepimizin eksikliğini duyduğumuz o toplum… Bununla şunu söylemek istiyorum, Hilâv felsefe bilgisine sahipti ancak yeni kavramlar yaratmış biri değildi. Felsefe yapmak bildiğim kadarıyla eğer yeni kavramlar üretmek demekse ki öyledir, Hilâv'da bunu görmeyiz. O gereğinde örneğin Marcuse'un içgüdülerin bastırılması teorisindeki "artı bastırma" kavramının yanlışlığına değinip bence de doğru olan, "fuzuli bastırma" olarak düzelmesi gerektiğini dile getirecek kadar işin içindedir, "yabancılık" kavramını, "kendi için varlık"ı, "mutsuz bilinç"i ve pek çok kavramı açımlamış Türkçe'ye sokmuştur ama kendisi yeni kavramlar üretmeyip ödünç aldığı kavramlarla yazmıştır. Evet, bence "öne çıkmak istediği kimlik" felsefeci kimliği olması gerekir.

İkiniz de politik duruşlarınızla sonraki kuşaklar için birer simge oldunuz. Hilâv'ın Türkiye'deki siyasete bakışı nasıldı? Politik birliktelikleriniz, ayrılıklarınıza kısaca değinmek ister misiniz?

Ansiklopedistlere verdiği değer toplumu ne denli çağdaşlaştırma özlemi içinde bulunduğunun işaretidir. Ancak Aydınlanmacılar'dan söz

ettiğimizde onun kimi düşüncelerine değinmek zorundayız. Diderot D'Alembert çevirisinin önsözünde belirttiği gibi Aydınlanmacı sürece karşı olmadığı ortadadır; onun karşı olduğu, bu ithal düşünceleri Batıdan ithal edip, düşünce üretmeyen bir kültüre bağlı kişilere geçirmenin yöntemindeki yanlışlıklardı. Dışardan aktarılan bir kültür karşısında kalan öznenin aslına sadık olmayan bir kopya olduğunu belirtmeyi her fırsatta öne sürdü ancak bunun karşısında bir yol sunmayıp sadece resmi ideolojinin eleştirisiyle sözü bitirdi. "Politik ayrılıklar" sorunuzun yanıtı budur. Bu konuda tartışmalarımız olurdu.

Unutmayalım ki Aydınlanmacılar'ın en çok üstünde durdukları tartıştıkları konu dindi ve bunu kurumsallaştıran adamlar karşılıklı olarak yıllarca aynı konu üstünde çalışmış, ömür vermiş zindanlara tıkılmış adamlardı. Öte yandan gene aynı Önsöz'de, Hegel'in Aydınlanma içinde Ansiklopedi hareketini ileri bir adım olarak gördüğünü belirtmekten geri kalmadı Hilâv, bence en doğru görüş de buydu. Hegel bu hareketin "… gerçek eylem için verilen savaşa götüren kesin bir atılım ve tamı tamına kuramsal bir bilgi olan kendisini aşma çabası olarak…" değerlendirdiğini söyler. Ancak Hilâv'ı Aydınlanmacı kimlik sınırları içine de sokamayız. İnsanoğlunun geçirdiği tarihi süreçler içinde ilerlemeci olan her düşünceden nasibini alarak yeni süreçleri aşmaya göz dikmişti o. Dostluğumuz boyunca Tanrıya inanıp inanmadığımızı sormadık ama elbette her aydın gibi biz de devlet ve din işlerinin birbirinden ayrılmasını, özellikle eğitimin hacıların, mollaların elinden mutlaka kurtulması yanlısıydık; doğal olarak da her iktidarda bir kısım aydının din tacirlerine verdiği ödünü bağışlamıyorduk. Örneğin aydın geçinenlerin dinci iktidarlara taviz vermesi, güç vermesi demek olan uzlaşma girişimlerini ya da giderek dünyayı saran dinci yükselişin Türkiye'deki yalakalarına ibretle bakıyorduk. Kökü politik olan ufak bir şakalı tartışma da *Cüce* ile geldi. Kitabı okuduğunu yer yer çok iyi bulduğunu söyleyen Hilâv bir şeyi eksik söylüyordu, ısrar edince, "Zenime" dedi, o kadın Müslüman olamaz, bu toplum öyle bir kadın çıkaramaz içinden, o Hıristiyan toplumunun yaratabileceği biridir". "Demek ki kitap kökünden yanlış tutulmuş?" dedim. Ses çıkarmadı. "O vakit kitabı yazan da Hıristiyan toplumundan mı çıkmış olmalı?" diye sordum. "Ne ilgisi var? Senin Türk kızı olduğunu biliyoruz; zaten bu Türkler roman falan yazamazlar!" dedi. Anladım! Gülmeye başladık.

Sizce edebiyat yapıtı üzerine felsefe yazısı yazılabilir mi? Felsefi çözümlemeler edebiyat yapıtının etkisini sınırlı bir şekilde yorumlamaz mı sizce?


Bostancı'da Ömer'in yeri

Evet bence edebiyat üzerine felsefe yazısı yazılabilir. Bir koşulu var; yazan felsefecinin klişeleşmiş, statik bir kafa yapısına sahip olmaması ve duygusal zekâsını kendisini bloke edecek biçimde değil, eseri aşkınlığa sürükleyecek biçimde denetim altında tutmasıyla.

Hilâv Marksizm'i nasıl yorumlamıştır?

Hilâv elbette Marksist'ti. Teori olarak Marx'ı Türkiye'de en iyi bilen ve yazılarıyla bunu topluma geçirmeye çabalayan birkaç kişiden biridir bence. Marksizm'i Türkiye için yeniden inşa etme çabasına geçememesine, Türkiye'ye has eleştiriler dışında yeni kavramlar üretmemesine karşın öyleydi. Elbette bu üretmeyişin nedenleri de ayrı bir konudur.

Her ikiniz de edebiyat ve felsefeden aldığınız kavramlarla üretim yapmışsınız. Felsefe yapıtları yazan Selahattin Hilâv'ın edebiyata yakınlığı sizce nedir?

Selahattin'in "edebiyata olan yakınlığı" entelektüel bir zorunluluktur. Yani formasyonu belli, yakın çevresi Sait Faik, Kemal Tahir, Metin Eloğlu, Can Yücel, Sina Kabaağaç ya da yukarıda adlarını saydığım saymadığım bütün bir edebiyat adamlarıysa, zaten kafanız başka bir şeye işlemez. Tokgözlü olursunuz. Özal'ın armağanı olan ve bugünkü varisleriyle artık iyice zincirinden boşalmış bulunan; toplumu nasıl kandırırım nasıl sömürürüm, köşeyi nasıl dönerim sorusuyla değil, kendinizi evrensel kültürü yakalamakla ve onu da aşabilmek arzusuyla doldursunuz. Biliyorsunuz insanı yaptığı iş belirler.

Hilâv'ın siyasete bakışı tam bir Marksist bakıştır. Doğu despotizmi konusunda da birçok konuda da düşünce birliğimiz vardı. Ayrıldığımız noktaları da benim kitaplarımda ve konuşmalarımdan çıkarmak gerekir. Yazdığınız gibi bir "adama" biçiminde değil ama birkaç yerde onun karakterinden yararlandığım oldu. Hayır, *Tuhaf Bir Kadın*'da yoktur. Yattığı yere yıldızlar, güneşler, ateş böcekleri yağsın.

Bir anı ve özlem yazısı

"Birçok arkadaşla birlikte çok güzel günler geçirdik: dönemin genç yazarları ile birlikte yapılan edebiyata ve felsefeye ilişkin çalışmalar, Beyoğlu bohemi, Türkiye İşçi Partisi'nde Türkiye için küçük de olsa bir umut ışığı varken elden geleni yapabilme çabası, Marksizm'i bir klişe olarak değil de, derin felsefi kökleriyle birlikte ortaya çıkarmak isteyen çaba: Hegel, Kojève, Marx, Garaudy, Breton, Sartre, Kafka... Bütün bunların ortasında güven ve zevk veren varlığıyla Selahattin Hilâv vardı."

Demir Özlü

Türkçe'yi, yazı, düşünceleri en iyi ifade etme alanında en çok gelişmiş birkaç Batı dili ölçüsünde, bu dile bilgiyle dolu kesinlik, somutluk, anlatım gücü kazandırarak kullanan bir düşünürdü Selahattin Hilâv. Bu telif metinlerinden yaptığı çeviriler, sadece doğru çeviriler olmakla kalmaz; bu çevirilerde Türkçe de -metnin özgün dilinde olduğu ölçüde- dile somutluk, açık seçiklik, anlamlandırma ve anlatımsal olma gücü kazandırır. Çevirdiği metin ne denli karmaşık olursa olsun, onu bütünüyle kavrıyordu; metni Türk dilinde yeniden düşünerek aslındaki yapısına uygun olarak, bu farklı dilde yeniden kuruyordu. Tümceler, ara tümceler, yan tümceler, parantez içinde geçişler kullanarak, ama eksiksiz, tamı tamına, anlamın bütünüyle egemen olduğu sağlam ve güzel bir mimari yapı gibi. Bugün basımda ve birtakım sözde yeni yazarda kullanılan Türkçe gibi değil, düşünce ile alışverişi olan felsefi, gerçek bir Türkçe varsa onun kurucularından biriydi, belli başlıcasıydı. Selahattin Hilâv şık ve parıltılı bir yıldız gibi geldi geçti.

Onun üzerine ilk bilgileri Asaf Çiyiltepe'den duymuştum. Felsefe Bölümü'nü bitirmişti, yaz aylarını geçirdiği Büyükada'da yakışıklılığıyla ünlüydü. Nişantaşı semtinde bir evlilik geçirmiş, gene felsefeye düşkünlüğü yüzünden bu evlilik erken sona ermiş (sosyete denilebilecek kolejliler çevresinin partilerine ayak uyduramadığını söylemişti Çiyiltepe), evliliği sona erince de Paris'e gitmişti. Orada bir süre daha felsefe okumuştu. Ben kendisini İstanbul'a dönüşünde tanımıştım.


D. Özlü

1954 yılına doğru, 19 yaşın içindeyken bizim Baylan Pastanesi ve Beyoğlu yaşamımız başlamıştı. Selahattin Hilâv bizden 6-7 yaş daha büyüktü. 1957 yılı, Paris'ten dönenlerin Baylan'a aktıkları yıl oldu. Yanlış anımsamıyorsam 1957'ydi; Hilâv, boynunda çarpıcı güzellikte bir fular taşıyarak Baylan'a girmişti. Baylan'daki arkadaşlık çevresinin en zengin dönemiydi; paraca değil, insan malzemesi ve arkadaşlık açısından.

Giderek *a* dergisi çevresindeki yazınsal çalışmalara katıldı. O dönemde edebiyatla uğraşan pek çok kişi İstanbul'un gerçek İstanbul tarafında oturuyordu; diyeceğim Fatih'te, Aksaray'da, bütün o çevrede. Selahattin Hilâv Çarşamba'da babasından kalma bir konak yavrusunda kalıyordu sanırım. Dergide yayınlanacak yazılarla çeviriler üzerinde terim çalışmaları yaparken o konağa gittiğimi de anımsıyorum. Bu çalışmalar çok yararlı oluyor, düşünceleri, anlatılmak istenen şeyleri somutlaştırıyordu. Toplumsal yaşam el verseydi de hep devam edebilseydi... Terim çalışmaları başka başka yerlerde Asım Bezirci'nin Nişanca'daki dayısının küçük evinde, Edip Cansever'in Fatih Tramvay Durağı'ndan sonra gelen sokaklardan birindeki evinde, yöredeki kahvelerde, benim Eski Ali'deki küçük odamda da sürdü durdu. Terim çalışmaları, kavram karşılıkları bulma çabası diyorsam da, bunlar öte yandan da edebiyat ve felsefe sevgisinin toplantılarıydı. Sartre'dan Artaud'ya kadar konuşmaları ateşleyen bir yazın sevgisinin toplantıları… Öte yandan da Beyoğlu yakasında, bizim grubun bohem yaşantısı başlıyordu.

Beyoğlu bohemi

Beyoğlu'nda bir sokağın Tarlabaşı'na ulaştığı yerde, bir bodrumda bir kolejlinin (Tosun Moran) açtığı "Pola Klüp"e gidiliyordu akşamları. Oraya herkes gelmeye başlamıştı: Sadece Cahit Irgat, Münir Özkul… değil: 1960'dan sonra orada ilk defa Oktay Rifat'la da görüştüğümü hatırlıyorum. Parmakkapı tarafındaki kulüpler: Yeşil Horoz, Kulüp 7… Daha sonra açılan Fuaye… Akşam yemeklerinin yenildiği yer, daha çok Asmalımescit'teki Nil Lokantası'ydı. O lokantanın geniş balkonu daha çok bize ayrılmış gibiydi. Sevim Burak'la Ömer U-

luç, İzmir'den geldikçe Leyla Erbil, kimi gençlerle her çeşit arkadaşın uğrak yeri olmuştu orası.

Beyoğlu'ndaki ve Boğaziçi'ndeki salaş meyhanelerden söz etmeyeceğim. Ama başlayan bohem yaşamı birçok dostun evinde de, sabahın aydınlığı gelinceye kadar sürüyordu. Selahattin Hilâv bu yaşamın merkezlerinden biriydi. Bu çekirdek grup Selahattin Hilâv, Ömer Uluç, Sevim Burak, Ahmet Oktay, Yüksel Arslan, İzmir'den geldikçe Leylâ Erbil'den oluşuyordu. İçkinin sürüklediği, lokal ve çevre değiştirmekle geçen saatlerin, hiç de boşa geçirilmiş saatler olmadığını söyleyeceğim. Birbirimizden çok şey öğreniyorduk. Sade, Lautréamont, Kafka ve ötekiler iyi konyakların zihni açtığı saatlerin başlıca konusuydu.

Sonra eğlenmek için o dönemde Beyoğlu'nda pek çok olan barlara (amerikan barlar değil), bazen de sazlara gidiliyordu. Çin Pavyon, Efendi Bar, Tepebaşı'nda Hilâv'ın fakülteden arkadaşı olan, solculuktan cezaevinde birkaç yıl yatmış genç bir adamın işlettiği bir pavyonda da çok gece geçirdiğimizi hatırlıyorum. Çevrede de dönemin tanınmış tipleri olurdu. Örneğin bu felsefecinin işlettiği pavyonun gece misafirleri arasında Zeki Müren göze çarpardı. Parmakkapı'da bir ara sokaktaki Kulüp 7, eğlence dünyasının -o günlerin- tanınmış kişilerinin de doldurduğu yerdi. Pistte çoğunlukla o dönemde çok genç olan Gönül Yazar dans ederken göze çarpardı.

Bütün bu gece gezintilerinin gündüzleri yapılan resim, edebiyat, felsefe çalışmalarını önlemediğini, geceleri birçok şey araştıran zihnin, gündüzki çalışmalarında belki daha çok esin yakalama olanağına kavuştuğunu sanmaktayım. Selâhattin Hilâv, on yıl kadar süren bu bohem yaşamın en çok aranan kişilerinden biriydi. Ömer Uluç da, öteki arkadaşlar da. Bu yaşam çevresine yaklaşan en moda genç kadınlar da ona yakınlık duyuyorlar, flört olanağı araştırıyorlardı. Özel olarak çapkın değildi ama çok yakışıklı olduğu için kadınların ilgi merkeziydi. Daha da önemlisi konuşmayı biliyordu. Espriyi ve gecenin neşesini sonuna kadar sürdürebiliyordu. Kimseyi kırmadan çevreye çok şey verebiliyordu. İçki içmeyi sürdürmek, sabaha kadar ya da bir iki gün sürse de hiç de sarhoş olmuyordu. Zaten o yıllardaki dünyamızda sarhoş olmak -bizim, içinayıptı. Bir gün bana "âşık olmak da uygar bir insana yakışmaz" demişti. 0 yılları bu arkadaşlarla güzelim İstanbul Kenti'nde yaşamış olmaktan dolayı çok memnunum. Onlar bireylerdi, tekil insanlardı; kendilerinin dışına çıkarak da düşünebiliyorlardı. Toplumsal eleştiriyi de çok zekice yapan kişilerdi.

TİP'in program çalışmalarına katıldı

Ardından 1. Türkiye İşçi Partisi'nde çalışmaya başladık. Selâhattin Hilâv, partinin ilk program çalışmalarına katılanlardan biriydi. Nasıl genç edebiyat kuşağına, yukarıdan bakmayarak, sessizce yardım etmişse, Türkiye'nin bu ilk legal Marksist partisinde de öylece, alçakgönüllülükle çalıştı.



İlhan Berktay, Enver Aytekin, Ataol Behramoğlu ve Selahattin Hilâv Sepetçi Kasrı'ndaki Eski Yüksek Tahsil Gençlik Derneği Üyeleri toplantısında (1997).

Gecenin geç saatlerine kadar süren program çalışmalarından sonra, Çemberlitaş tarafındaki halk meyhanelerine gidiyorduk. Bazen de Mehmet Ali Aybar'la birlikte Sirkeci'deki İstanbul Lokantası'na iniyorduk. 27 Mayıs hareketinden sonra eski İstanbul tarafına çekilmiş gibiydik. Hilâv da, Marksist düşüncenin bir toplumsal praksis olarak, Türkiye'ye özgü bir yolunun bulunabileceğini umuyordu. Bu yüzden de 60'lı yıllarda, birkaç yıl, Fethi Naci ile birlikte "az gelişmiş ülkelerdeki devrimci atılımlar ve sosyalizm denemeleri" üzerine çalıştılar. Bugün o yılların dünyasından çok uzaktayız. Fakat içine sürüklendiğimiz düşünsel ve siyasal durumun insanlık için daha elverişli olduğunu düşünenler varsa bunlara gülümseyip geçmek bile zahmete katlanmaktan başka bir şey değil.

Bohem dünyasının, içkili masaların bu parıltılı insanı, eğer bir Türkiye kültüründen söz edilebilirse, o kültüre, düşünce ve edebiyat dünyasına çok köklü katkılarda bulundu. Gerçeküstücülüğü Türkiye yazın dünyası için en iyi bir biçimde yansıttı. Birkaç arkadaşıyla birlikte hazırladığı, iki küçük ciltten oluşan, ilk sayfalarında Andre Breton'un da özel bir mektubu bulunan gerçeküstücülük üzerine yazılmış bu kitap bugün piyasada yoktur. Varoluşçuluk ile Marksizm üzerine en temel bir kavrayışı yansıtan yazıları yazdı; özellikle de Marksizm konusunda en önemli metinleri çevirdi. Tam bir kavrayışla; Türk dilinde yeniden yaratarak.

Ama Türkiye'de ne bu çalışmaları destekleyen, bağımsız yaşayan kurumlar vardır, ne de yayınevleri birer kurum olarak süreklidirler. Toplumda kültürel bir birikimin, kendi ölçüleri içinde oluşmasına da, ABD hesabına yapılan 12 Mart ve 12 Eylül askeri darbeleri izin vermemiştir. Bu darbelerle getirilen militer terör belli bir azınlık arasında yaşayan kültürel verileri de silip süpürmek istemiştir (Bu darbeler sonrasında pek çok insan evindeki Marksist literatürü saklamak, atmak, yakmak zorunda kalmadı mı? Yayıncılarla kitabevi sahipleri kitaplarına el konularak tutuklanmadı mı?). İşte Doğu kültürünün en özgün yanlarının temelden farkında olan, Batı kültürünün de en yaratıcı, devrimci verilerini düşünceye dayanan bir özümlemeyle -Türk dilini

felsefe dili olarak yeniden yapılandırarak çeviren- Selâhattin Hilâv böyle bir ortamda yaşamaya zorunluydu.

"Son yıllarında kötümserdi"

Yaşamının son yıllarında onu saran kötümserlik, zaman zaman uyumsuzlukla huysuzluk gibi dışa yansımışsa, nedeni toplumdaki akıldışı gerici değişmelerle, Türkiye toplumunun aydına -ya da daha doğru bir deyişle düşünen insana- yansıttıkları; kör duyarsızlığıyla düşünen insanı ittiği yerdir. On yıllarca, belki de bir yüzyıla yakın bir zaman içinde yumuşak, insani, demokratik bir çözüme doğru yol alması engellenen -gereksinmelerin ve hakların zamanında kabul edilmesiyle çözüme ulaştırılmayan- Kürt sorunu da, onu ayrıca üzdü. Ta 1950'li yılların sonunda, kendisi bana Kürt ve İranlı karışığı bir aileden geldiğini söylemişti.

Birçok arkadaşla birlikte çok güzel günler geçirdik: dönemin genç yazarları ile birlikte yapılan edebiyata ve felsefeye ilişkin çalışmalar, Beyoğlu bohemi, Türkiye İşçi Partisi'nde Türkiye için küçük de olsa bir umut ışığı varken elden geleni yapabilme çabası, Marksizm'i bir klişe olarak değil de, derin felsefi kökleriyle birlikte ortaya çıkarmak isteyen çaba: Hegel, Kojève, Marx, Garaudy, Breton, Sartre, Kafka ve daha birçoklarının sundukları derin zihinsel zevk... Bütün bunların ortasında güven ve zevk veren varlığıyla Selahattin Hilâv vardı.

Ardından ben 1979 sonunda Stockholm'da oturmayı seçtim. On yıl yurda dönmediğim sürede Selahattin Hilâv Avrupa'ya çıkmadı. Dostlar aracılığıyla haberleştik. Bu on yıl içinde ondan bir tek mektup aldım: Türkiye'deki yapısalcılık tartışmaları çevresinde düşüncelerini açıklamak üzere, benden Lefebvre'in yapısalcılık üzerine yazdığı denemeleri istiyordu. Bu denemeler elimin altındaydı. Stockholm'ün en canlı yerinde bulunan Hedengrens Kitabevi'nde görmüş, bu Fransız dilindeki baskı Fransa'daki fiyatından çok yükseğe -İsveç'teki vergiler dolayısıyla- satıldığı halde almış, hemen de okumuştum. Hilâv'a kitabı sevinçle gönderdim. Onun isteğini yerine getirebilmenin sevincine, birlikte geçirdiğimiz yılların unutulmaz anılarından pek çok şey karışıyordu sanki.

Selâhattin Hilâv, Türkiye toplumuna yazdığı yazılarla da, çevirilerle de çağdaş ve önemli düşünme alanları sunmuştur. Ama toplum orada değil, primitif köklerinden kurtulamıyor. Bu ülkeye "serbest pazar ekonomisi", "yeni liberalizm" özgürlük içinde gelmedi; yüzlerce kişiyi işkencelerde ve idam sehpalarında, derin-devlet avlarında öldüren askeri müdahalelerle getirildi. Sonuçta varılan düşünsel ayrışma da geriye dönük bir ayrışmadır: Akla uygun milliyetçilik, faşizan milliyetçilikle kaynaşmaya doğru gidiyor; öte yandan da liberalizm ile özgürlükçülük, emperyalist kaynaklardan beslenen sözde özgürlük kahramanları yaratıyor. Bunlar örneğin AB'nin somut sorunlarını irdeleyecek yerde satın alınacakları kapılar arıyorlar.

Bu başka bir dönemdir ve günümüz dünya koşulları içinde nereye doğru gittiği, nasıl sonuçlanacağı da belli değildir.

(Demir Özlü'nün bu makalesi, Chiviyazıları Yayınları'dan çıkacak Selahattin Hilâv'a armağan olarak hazırlanan kitaptan alınmıştır.)

"Siyaseti bilimdışılıktan arındırmaya çalıştı"

Selahattin Bağdatlı

Geçen yıl 12 Mayıs 2005 tarihinde aramızdan ayrılan Selahattin Hilâv özgün bir düşünürdü. Bir düşünür ve aydın olarak onun en belirgin özelliği, iç özgürlüğüne hiçbir sınır koymamasıdır. Bir düşünceyi, dünya görüşünü her yönüyle hayatına geçirmiş bir insandı. Düşünceleriyle hayatını birleştirmiş bir insandı. Türkiye'deki ortalama aydınların yadırgayacağı düşünceler ortaya koydu.

Selahattin Hilâv'ın siyasal düşünür yönü felsefeci kimliğinin dolaylı bir sonucudur. Marksist bir felsefecinin siyasal düşünce alanına girmesi kadar doğal bir şey olamazdı. Onun siyasal düşünce alanındaki işlevi Türk siyasal düşüncesinde egemen olan bilimdışı ideolojilere köklü bir eleştiri getirmesinde görülür. Son yıllarda Türkiye'nin Avrupa Birliği'yle olan yakınlaşmalarıyla birlikte birer birer "sorun" olarak ortaya çıkan konuları yıllar önce kuramsal düzeyde ortaya koymuştu. Aslında onun yaptığı şey sorunları bilimsel terminolojiyle ortaya koymaktı. Siyasal düşünce tarihimizde fazla miktarda bulunan tabu konular ve çarpıtılmış kavramlar birer birer bu yeni görüşlerle karşı karşıya geldiler. Bugün bile bu kafa karışıklığı bütünüyle sona ermemiştir. Sorun, hiç değilse kuramsal düzeyde bütün dünyada kabul görmüş bilimsel kavramların bu toplumda da bilinmesiydi. Oysa bu toplum kendi egemenlerinin çıkarlarını bilim diye gösterme konusunda eşsiz bir ustalığa sahipti. Kısacası, toplumsal alanda gerçeklerin araştırılması geleneğimiz zayıf hatta hiç yoktu. Durum bugün de çok farklı değildir. Selahattin Hilâv'ın yapmaya çalıştığı şey, siyasal düşünceyi bilimdışı ideolojilerden arındırmak ve bu düşünce içinde bilimi egemen kılmaktı. Bunu sade bir aydın olarak yapıyordu (Türkiye İşçi Partisi içindeki kısa dönemi bir yana).

Selahattin Hilâv'ın siyasal düşünür kimliği belki açık bir biçimde görülmez. Bu durum bizim siyasal düşünce geleneğimizin gündelik politikalar arkasına düşmüş olmasıyla da ilgili olabilir.Yani bizim siyaset deyince aklımıza ilk gelen parti düzeyinde yapılan pratik günlük politikadır. Hilav'ın siyasal düşünceleri edebiyat yazılarında da felsefe yazılarında da çok açık bir biçimde görülmektedir. Bizim anlayacağımız anlamda siyasal düşünce de bu çerçevede olacaktır kuşkusuz. Selahattin Hilâv Türk düşünce ve edebiyatında çok önemli yeri olan bir yazardır. Zaman içinde bu daha iyi anlaşılacaktır.

Türkiye'de düşünce yeniden doğuyordu...

"Türk düşünce yaşamının kavramları, terminolojisi, metodolojisi tümden değiştiği bir dönemde Hilâv yeni felsefi, siyasal, ideolojik kavramsal dilin oluşturulmasında ve bu kavramların tanımlanmasında ve açımlanmasında başlıca bir rol oynadı. Dahası, bunlardan bazılarını ilk defa 'kullanıma' soktu. Örneğin, günümüzde bile sokağa düşmüş bir kavram olan 'yabancılaşma' bunlardan biridir."



Ahmet Oktay

Başka yazılarda da belirttim: Selahattin Hilâv, Türkiye'nin kaotik bir döneminde devreye girdi ve düşünce yaşamımızda zamanında yaptığı "müdahalelerle" önemli bir yere sahip oldu. Ben Hilâv'ı 1958'de tanıdım. Kuşkusuz sanayi ve tarım proletaryasının politik ve ideolojik desteğine büyük ölçüde sahipti ama Demokrat Parti, sivil ve askeri bürokrasinin, bu arada da bir değişim beklentisi içinde olan üniversite gençliğinin açık muhalefetiyle karşı karşıyaydı. Gençliğin muhalefeti anfilerden sokağa döküldüğünde ve öğrenciler siyasal isteklere eklemlenmeye başladığında ve öfkeli, beklentilerle dolu, umutvar ve büyük kesimi kentlerde yaşayan küçük burjuvaziden gelen gençler, ordu gücüne direnmeye başladığında işin rengi belli olmuştu. Darbe 27 Mayıs 1960'da geldi. Henüz "sınıfsal sorun" üzerinde düşünmeye ve yorum yapmaya yeterince hazır olmayan aydın kesimler devrim olarak algıladıkları darbeyi coşkuyla karşıladılar. Tanzimat'tan bu yana gelmeyen "hürriyet", sonunda "Nato ve Cento"nun yanında gelmişti.

Ama söylemek gerek, 27 Mayıs yine de bir şeyler getirmişti. 1960'dan sonra, yıllardır yeraltında yaşamak ve çalışmak zorunda kalan/bırakılan sol, şu ya da bu ölçüde yasallaşmış, sosyalizm sözü kullanılır hale gelebilmişti. *Yön* dergisi çıkmış, Sosyalist Kültür Derneği ve TİP kurulmuş ve siyasal, kültürel yaşam canlanmıştı. Sonraki 10 yıl, dünyadaki canlanmanın da etkisiyle Türkiye'de Marksizm'in yılları olacaktı. Burada Türkiye siyasal tarihinin bir özetini yapacak değilim elbet. Ama Selahattin Hilâv, bu süreçte yayın hayatına girdi çeviri ve telif yazılarıyla, kitaplarıyla. İlk önemli çevirilerinden biri, kuramsal arka planı doğru dürüst bilinmemesine rağmen 1950-1960 arasında özellikle "yazınsal" alanı büyük ölçüde egemenliği altında bulunduran egzistansiyalizme ve onun o dönemdeki en büyük yazarı sayılan Jean Paul Sartre'ı hedef almış bir kitap-

Hilâv'dan bir demet düşünce

Uluğ Nutku

1986'da "de" yayınları *Felsefe Dergisi*'ni Aziz Çalışlar'ın yönetmenliğinde yeniden çıkarmaya başladı. Bu girişim, Afşar Timuçin'in büyük özveriyle başlattığı, sürdürdüğü ama iki kez kesintiye uğrayan, gene de 15 sayı çıkan derginin devamıydı. Çalışlar'ın "Sunu-"da belirttiği gibi, "*Felsefe Dergisi*, 1986'daki bu ilk yayınıyla 16. Sayı olarak çıkmaktadır".

Çalışlar, "Türkiye'de Felsefe ve Felsefe Eğitimi" konulu bir forumun dergide yer almasını istedi. Yakın çevresinden beş kişiyi Cağaloğlu'ndaki çalışma yerinde buluşturdu: Selahattin Hilâv, Arslan Kaynardağ, Tüten Anğ, Necla Arat ve ben. Yönetmenimiz hem toplu bir görüşün ortaya çıkması hem de konuşmacıların kendi görüşlerini belirterek diyaloğun gelişmesi amacıyla çok yönlü sorular hazırlamıştı. Konuşmalar kaydedildi ve 50 sayfalık metin yayımlandı. Çalışlar bunu üç yıl sonra *Felsefenin Neresindeyiz?* başlıklı kitabında (Cem Yay., 1989) ilk yazı olarak tekrar yayımladı.

Bu toplantıda Hilâv altı defa söz aldı. Söyledikleri diğer konuşmacılardan az (yaklaşık beş sayfa) ama özdü, düşündürücüydü, yön göstericiydi. Şimdi ben 20 yıl sonra, etkisini taşıdığım ve taşımaktan düşünsel haz duyduğum Hilâv'ın düşüncelerini, kendime göre kısa konu başlıkları altında yansıtmak istiyorum. Onun eleştirilerinin bugün de güncel ve geçerli olması, bana hem bir görevin sürdüğünü hatırlatıyor hem de henüz yeterince aşamadığımız sorunların burukluğunu yaşatıyor. Belki buradan yola çıkıp felsefeyi daha geniş alanlarda tartışarak, "meydana taşıyarak", kökenindeki agora kültürünü, halkın malı olmasını, canlandırabiliriz. Felsefenin toplumsal bir etkinlik olmasını felsefeciler olarak topluca amaçlarsak, toplumun geniş kesimlerinin ne kadar

tı: Henüz İslamiyet'i seçmemiş olan FKP'nin filozofu Roger Garaudy'nin *J. Paul Sartre ve Marxisme*'i (Sosyal Yayınları, 1962).

Hemen söylemem gerekir: Bu süreçte Türk düşünce yaşamının kavramları, terminolojisi, metodolojisi tümden değişiyor, daha cesurca söylemem gerekirse, düşünce Türkiye'de yeniden doğuyordu. Hilâv, özellikle bu yeniden doğuş sürecinde gerek yeni felsefi, siyasal, ideolojik kavramsal dilin oluşturulmasında ve bu kavramların tanımlanmasında ve açımlanmasında başlıca bir rol oynadı. Dahası, bunlardan bazılarını ilk defa "kullanıma" soktu. Örneğin, günümüzde bile sokağa düşmüş bir kavram olan "yabancılaşma" bunlardan biridir. Kavramın yozlaştığını gören Hilâv, yabancılaşmanın sadece felsefi/psikolojik bir kavram olmadığını, köklerinin *Kapital*'de betimlenen meta fetişizmiyle bağlantıları



bulunan "ekonomik" bir kavram da olduğuna işaret etmiştir.

Eylemlerin sokağa dökülmesinden ve silahlı çatışmaya dönüşmesinden sonra, devrim stratejilerinin belirlenmesinde temel bir işlev yüklenen AÜT (ilk kullanımlarında Asya Tipi Üretim Tarzı "ATÜT" denmişti) kavramını sunarken, AÜT'nin kesinleşmiş bir kuram gibi algılanmaması gerektiğini anımsatmış ve kavramın sadece bir "çalışma varsayımı" olarak anlaşılmasını öğütlemiştir Hilâv. Ama, daha öğrenim yaşındaki genç insanlar, bir çalışma varsayımından devrim kuralları üretmekten çekinmediler.

Selahattin Hilâv, yazınsal sorunların da doğru biçimde algılanabilmesi için gerekli uyarıları yapmıştır. Yazını siyasal propagandanın aracı sayan yaklaşımlara karşı çıkmış, estetik/yazınsal düzeyin siyasal düzeyden gereken dikkatle ayrıştırılmasını hep anımsatmış, vulger anlayışlardan kaçınılmasını istemiştir. Gündelik ve taktik siyasal amaçlarla tarihsel sınıf mücadalesi hedeflerinin ayrı şeyler olduğunu her zaman ima etmiştir.

Kendisi için "Armağan Kitap lar"ın yayımlandığı ve yayımlanacağı şu günlerde, sohbetini ve düşüncelerini dinlemeyi özlediğim sevgili dostumu, böyle bir kısa yazıyla daha anmaktan başka bir şey gelmiyor elimden. Aslında, daha kapsamlı bir çalışma gerekiyor: Hilâv'ı 1960-1980 yıllarının bütünü içinde ve o günlerin bütün siyasal, düşünsel, kültürel ve ideolojik gerilimlerinin, tartışmalarının bağlamını göz önünde bulundurarak ve birbirleriyle eklemlendirerek incelemek, araştırmak bir zorunluluk gibi görünüyor bana. Dilerim, genç araştırmacılardan biri kısa zamanda yerine getirir bu görevi.

istekli ve ciddi katılacağını, tarihimizdeki düşünsel kaynaklarımızın derinliğine bakarak güvenle söyleyebilirim.

Hilâv'ın görüşlerinden bir demet:

Resmi ideoloji altında felsefe

"Sanki biz düşünce adamı olarak, felsefeci olarak, iktidar ve ideolojinin varlığının farkında olmayan insanlar gibi konuşuyoruz... Biz politika alanındaki değişiklikleri, düşüncede olmuş değişiklikler gibi kabulleniyoruz. Öyle sanıyoruz ama, bu da ideolojinin öğretmiş olduğu bir şeydir aslında. Bence yapılacak şey, gerçekten ideolojik düşüncenin, dolayısıyla politik düşüncenin ve iktidar sorununun eleştirisidir. Felsefe buradan başlar".

Yaşam sorunları-felsefe sorunları

"Yaşam sorununu çözmemiş adamdan felsefe yapmasını isteyemeyiz diyorsunuz. Ben tam tersini söylüyorum: ancak yaşam sorunlarıyla birlikte felsefe yapılır. Tabii felsefe teknik bir uğraş, ama kökünün oradan gelmesi lazım".

Felsefe bir tavırdır

"Felsefe her şeyden önce bir tavır ve bir yaşama tarzı sorunudur. Üniversite içinde de böyle bir tavrın benimsenip savunulacağını sanmam, tabii her zaman istisnalar var ve onlara saygı duyarım... Felsefe cesaret ve kelleyi ortaya koyma işidir. Yakınma, iyimser düşünceler ileri sürme ve öğüt verme değil. Bundan ötürü benim somut önerim de yok. Aldatmacaların, kendini şöyle ya da böyle sanmaların irdelenmesini, rahatsız edici düşünceler ileri sürülmesi gerektiğini ve felsefenin bu çabada olduğunu ileri sürüyorum. Ama bu, bir yapabilme sorunudur ve herkesten de istenmez".

Felsefe uğraşı-eğitim uğraşı

"'Felsefeciler'in eğitimle bu kadar uğraşmaları da garip. Eğitimcilik diye ayrı bir meslek olduğunu sanıyorum. Ama bu uğraşmanın altında başka bir şey olduğunu da düşünüyorum. Birçok başka, altta yatan gerçek gibi bunun da irdelenip iç yüzünün ortaya konması, gerçek felsefenin çıkış noktalarından biri olabilir".

Nıvart Taşçı

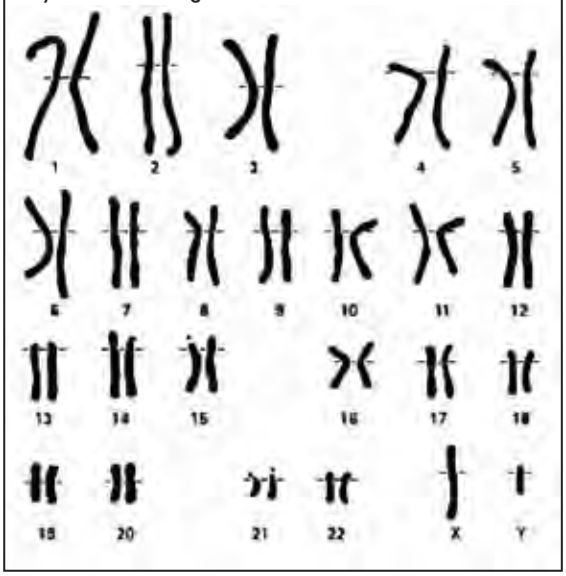
İnsan Genom Projesi "yeniden" tamamlandı

Nature dergisinde 18 Mayıs 2006 günü 166 araştırmacının isminin geçtiği 1. kromozomun dizisinin yayınlanması ile beraber, İnsan Genom Projesi'nin (Human Genome Project) son ayağı da tamamlanmış oldu. 1990 yılında başlatılan ve 2003 yılında tamamlanan proje, ABD Enerji Bakanlığı ve Ulusal Sağlık Enstitüleri (National Institutes of Health) tarafından yürütülen dev bütçeli bir araştırma projesini ifade ediyor. En büyük desteğin İngiltere'nin önde gelen bilimsel araştırma merkezi Wellcome Trust tarafından sağlandığı ve Japonya, Fransa, Almanya ve Çin başta olmak üzere birçok ülkenin katkısıyla sonuçlanan projenin bütçesinin 3 milyar doları aştığı biliniyor. Tüm dünyanın gözlerini çevirdiği bu dev proje, insanın biyolojik temellerini çözme arzusundan hareket ediyor. Her bir somatik hücre içinde yer alan DNA moleküllerinin dizilenmesi ve bu dizilerden yola çıkarak genlerin bir listesinin oluşturulması, gen düzeninin belirlenmesi temel amaç olarak karşımıza çıkıyor. İlk olarak 2000 yılının yazında iki ayrı ekip tarafından bitirildiği açıklanan proje birçok eksik ve hata barındırıyordu. Projenin asıl sonlanma tarihi 2003 yılı. James Watson ve Francis Crick'in *Nature* dergisinde DNA'nın çift heliks yapısını açıkladıkları 25 Mayıs 1953 gününden tam 50 yıl sonra, 25 Mayıs 2003 tarihinde Ulusal İnsan Genom Araştırma Enstitüsü (NHGRI, National Human Genom Research Institute) tarafından projenin yüzde 99.9 oranında tamamlandığı duyuruldu.

Birinci kromozoma geri dönecek olursak; ilk kromozomun neden en son yayınlandığını anlamak güç değil. Her bir hücredeki tüm DNA içeriği anlamına gelen genomun yüzde 8'ini kapsayan 1 numaralı kromozom, en büyük kromozom olma özelliğine sahip -en küçük 21 numaralı kromozomun altı katı büyüklüğünde-. Üzerinde protein kodlayan 3000'den fazla gen taşıyor. Ayrıca, aralarında kanser, Parkinson ve porfirinin de bulunduğu 350'nin üzerinde hastalıkla ilgili genleri de içeriyor. Araştırmacılar şimdiden bu kromozomun, tavşan dudağı ve yarık damak olarak bilinen genetik anormalliklerle ilgili genlerle ilişkisini saptamış durumdalar. Ayrıca, bireyler arasında farklılık gösteren ve kişilerin hastalıklara yatkınlıklarını ve diğer bazı özelliklerini belirlediği düşünülen tek baz değişimleri (SNPs, single nuleotide polymorphisms) bilim insanlarının en fazla ilgisini çeken alanlardan biri. Yine aynı mantıkla, etnik gruplar arasında fark gösteren kromozom bölgeleri üzerinde çalışılıyor. Örneğin doku yağlanması ile ilgili bir genin, Avrupa, Afrika ve Asya popülasyonlarındaki yapısı inceleniyor ve belirli bir evrimsel çerçeveye oturtulmaya çalışılıyor. "Soğuk iklimde yaşayan bireylerin ilgili genlerinde sayısal artış meydana gelmiş ve evrimsel avantaj sağlamıştır" gibi bir çıkarım buna örnek oluşturabilir. Bir diğer önemli nokta da, insan genomundaki genlerin yaklaşık yarısının işlevlerinin henüz bilinmiyor olmasıdır. Genlerin işlevleri ve bireyleri farklı kılanın ne olduğu, herhangi bir anlamlı dizi içermiyor olmasına rağmen varlığını sürdüren ve "çöp" metaforu ile tanımlanan DNA bölgelerinin işlevi tanımlanmaya çalışılıyor.

Son olarak insan genom projesi, başta dizileme olmak üzere gen teknolojilerine ve biyoinformatik alanına müthiş bir ivme kazandırması, insan genlerinin patentlenmesi tartışmalarını gündeme getirmesi, ilaç firmaları ve biyoteknoloji şirketlerini devreye sokmasıyla birlikte, insan türünü anlama ve iyileştirme çabasının dışına fazlasıyla taşmış bir sektör haline gelmiş bulunuyor. Çalışmaların tıbbi tedavi yöntemlerine ne tür katkılar sağlayacağı zamanla anlaşılacak fakat önce projenin protein ve metabolik süreçler ayağı olan proteomiksin ve transkriptomiksin taşlı yollarından geçmek gerekecek. Son sözü, Boğaziçi Üniversitesi Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Neşe Bilgin'e bırakıyoruz: "İnsan genom projesi ile kromozomlarımızda bulunan DNA moleküllerinin dizilerini öğrendik. Dizileri belirleyince bu dizilerdeki genlerin, genlerin kodladığı proteinlerin kolayca tanımlanacağı bekleniyordu. Ancak aynı diziden üretilebilen farklı proteinlerin olabileceğini, şimdiye kadar anlamsız olduğunu düşündüğümüz DNA bölgelerinden, protein kodlamayan ancak gen anlatımını değiştirerek türler arası farklılığı veya bir bireyin hücreleri arasındaki farklılığını belirleyen nice şifre saklı olduğunu gördük. Gen anlatımını yönlendiren küçük RNA moleküllerinin varlığını keşfettik. Şimdi tekrar biyokimyaya dönmek ve bu işlevsel moleküllerin nasıl çalıştığını anlamak gerekiyor."

Boy sıralamasına göre kromozomlar



İnsan ve şempanzenin çiftleştiği ispatlandı

Şimdi melez türler araştırılıyor...



Solda insan
sağda şempanze iskeleti

Charles Darwin ve Alfred Russel Wallace tarafından 1958'de ortaya konan doğal seçilim yoluyla evrim kuramı, bitki ve hayvanlardaki evrimin nedenleri ve kanıtları üzerine birçok açıklama sunuyor. Diğer yandan kuram, aralarında bilim insanlarının da bulunduğu çeşitli gruplar tarafından şiddetli tartışmalara konu olmaya devam ediyor. Harvard Üniversitesi ve Massachusette Teknoloji Enstitüsü araştırmacılarının ortaklaşa yürüttükleri çalışmada ulaşılan sonuçlar ise bu tartışmaları alevlendirecek gibi gözüküyor. *Nature* dergisinin 17 Mayıs 2006 tarihli haberinde, araştırma, insan ve şempanze türünün atalarının, iki soyun evrimsel ayrılma geçirdikten sonra da uzun bir zaman aralığı boyunca çiftleşmeye devam ettiğini gösteriyor. Harvard Üniversitesi'nden David Reich'e göre bu çalışma, en yakın akrabalarımız olan şempanzelerden nasıl ayrılmış olduğumuza ilişkin heyecan verici sonuçlar ortaya koyuyor.

Biyolojik tür kavramının "kendi aralarında çiftleştiklerinde doğurgan yavrular oluşturan grup" şeklinde ifade edildiği ve çiftleşmeyi engelleyen biyolojik/fiziksel yapıların zaman içinde sabitlendiği bilgisi, ulaşılan sonuçları açıklıyor. Çalışma özetle, çeşitli nedenlere bağlı olarak ortalama bir sabit hızda ortaya çıkan mutasyonların genomda birikerek ve topluluk içinde yayılarak diğer gruplara/türlere ait genomlarla farklılık yarattığı ve bu farklılıkların milyon yıl cinsinde birimlendirilerek türlerin yaş tayini ve ayrılma tarihlerinin belirlenebileceği ilkesine dayanmaktadır. Araştırma sonuçları günümüzden yaklaşık 7 milyon yıl önce meydana geldiği düşünülen insan-şempanze ayrılmasının 5.4 milyon yıldan daha eskiye dayanamayacağını gösteriyor. Farklılıkları genom boyunca bölgesel düzeyde ayrı ayrı inceleyen ve kromozomlar arasındaki ayrılmayı tarihlendirmeye çalışan araştırmacılar, dişi cinsiyet kromozomu X'in en yüksek benzerliği gösterdiğine işaret ediyor. Söz konusu durum, insansılar ve şempanzelerin ayrılmalarından sonra da gen alışverişinde bulunmaları yani çiftleşmiş olmaları ile açıklanıyor. X kromozomunun doğurganlık ile ilgili geni taşıdığı, dolayısıyla melez kısırlığının X'e bağlı olduğu ön bilgisi ışığında somut ve çarpıcı bir örnek verecek olursak: Şempanze ve insan atalarının farklı türlere doğru ayrıldıklarını, ardından çiftleştiklerini düşünelim. Melez erkeklerin doğurganlığı, melez dişilerinkine kıyasla daha az olacağından, doğurgan melez dişilerin atasal popülasyon bireyleri ile yani şempanzelerle geri çiftleşerek doğurgan melez erkekler dünyaya getirmeleri, böylece insanlardan gelen X kromozomu genlerini şempanzeler arasında yaymaları belli bir süre için mümkün olmuş olabilir.

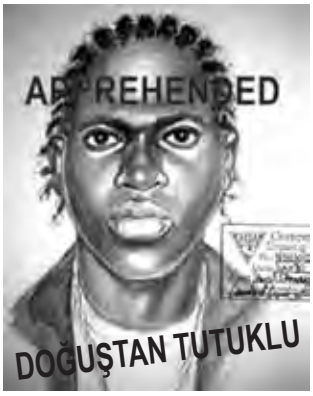
Bitkilerde sıkça görülen fakat hayvanlarda en azından şimdiye kadar rastlanmayan melezleşme ve farklı türler arası çiftleşme olgularının bu çalışma ile birlikte yeni bir boyut kazanması bekleniyor. Son sözü araştırmacılardan Reich'e bırakalım: "Bu gibi olayların hayvan türlerinde görülmemiş olması, belki de sadece konuya bu açıdan bakmamış olmamızla ilgilidir."

Triton'un yeni tarihçesi

Science et Avenir dergisinin 10 Mayıs 2006 tarihli haberine göre, Güneş Sistemi'nin sekizinci gezegeni Neptün'ün 7. ve en büyük uydusu olan Triton'un gizemi çözülüyor. 1846 yılında Neptün'ün keşfinden birkaç hafta sonra astronom William Lassell tarafından varlığı saptanan Triton, kütle olarak Plüton'dan büyük olmasına karşılık Neptün'ün uydusu olarak biliniyor. Craig Agnor ve David Hamilton, söz konusu yörüngesel yakalanmanın tarihçesi hakkında *Nature* dergisine kapak olan yeni bir senaryo önerisi sundular. Buna göre Triton, tıpkı Plüton ve uydusu Charon gibi, bir başka gökcismi ile çift oluşturdu. İkilinin Neptün'e çok yaklaşmasıyla, gezegenin üzerlerinde oluşturduğu gravitasyonel gücün etkisi iki cismin arasındaki bağı kırdı. Triton, Neptün'ün yörüngesine girerken diğer gökcismini uzağa fırlattı.

Triton dışmerkezli ve retrograd (Neptün'ün tersi yönde dönen) bir yörüngeye sahiptir. gezegenlerin oluşmalarıyla beraber etraflarında biriken ve dönme hareketi gerçekleştiren gaz ve toz bulutlarının sıkışmasıyla meydana gelen uydular sınıfına dahil olmayan Triton ve benzeri uydular için şimdiye kadar birçok yörüngeye giriş senaryosu öne sürüldü. Gezegeni çevreleyen atmosferin uyguladığı çekim veya gezegenin yörüngesindeki diğer gökcisimleri ile etkileşiminin yarattığı etki vb. bununla beraber, bahsedilen modellerin Triton'a uyarlanabilirliği çok zordu. Bunun nedenlerinden biri uydunun boyutu; Triton, Plüton'dan yaklaşık yüzde 40 daha büyük. Diğer neden ise Neptün'ün gösterdiği yavaş büyüme ve bu gezegenin etrafında yaygın bir atmosfer tabakasının bulunmayışı. Şu anda en geçerli açıklama olarak kabul edilen Agnon ve Hamilton'un hipotezlerinin, yapılarındaki farklılıklara rağmen benzer sayı ve büyüklükte uydulara sahip Satürn, Jüpiter ve Uranüs ve diğer Neptün uyduları için de geçerli olacağı düşünülüyor.

Amerikan tarzı ırkçılık adaleti belirliyor



Araştırmacılar, bir beyazı öldürmekten hüküm giymiş olan koyu tenli Afrikalı-Amerikalılar'ın, daha açık renk tenli Afrikalı-Amerikalılar ile karşılaştırıldığında iki kat daha fazla mahkûm edildiklerini ortaya koyuyor. Diğer yandan araştırmacılara göre söz konusu etki, hem suçlu hem kurban siyah olduğunda ortadan kalkıyor. Kaliforniya'da bulunan Stanford Üniversitesi araştırmacılarından psikolog Jennifer Eberhardt, "Irk, bilinçli veya bilinçsiz olarak ceza hukukunda verilen kararları etkiliyor" şeklinde konuşuyor. "Bir siyah birey, bir beyazı öldürmekle suçlandığında, jüri üyeleri en azından belli bir dereceye kadar sanığın siyahlara özgü dış görünümünü suçluluk için bir kalıp olarak değerlendirip buna göre karar alıyorlar". Bulgular, *Psyhological Science* dergisinin Mayıs sayısında yayınlandı.

Yapılan araştırmalar, beyazları öldüren suçluların siyahları öldüren suçlulara göre daha fazla ölüm cezasına çarptırılmış olduğunu ortaya koyuyor. Eberhardt, siyahlara özgü dış görünümün hüküm kararı üzerindeki gerçek etkisini anlamak istediğini söylüyor. Ayrıca kurbanın deri renginin de sonucu değiştirici etkisiyle ilgileniyor. "Bu konuda belli bir etkinin söz konusu olduğunu biliyoruz fakat bunun sınırlarını henüz bilmiyoruz", diyor Eberhardt.

Çalışmalar, ölüme mahkûm edilen sanıkların yüzde 57.5'inin tipik siyah özellikleri taşıdığını -geniş burun, kalın dudaklar, koyu renk deri ve koyu renk saçlar- gösteriyor. Siyah ırk özellikleri daha az belirgin olanlarda bu oran sadece yüzde 24.4. Söz edilen etki "siyaha-siyah" olgularda ortadan kalkıyor. Eberhardt bu durumda sanığın fiziksel görünümü ve verilen ceza arasında bir paralellik olmadığını söylüyor. "Sonuçlarımız, beyaz kurbanları öldürmekle suçlanan sanıkların, siyah kurbanları öldürmekle suçlananlara göre daha fazla ölüm cezasına çarptırıldıklarını gösteren ırk ve ölüm cezası ilişkisi hakkındaki çalışmanın bulgularını doğruluyor".

2004 yılının sonunda yapılan bir başka araştırmada, iflah olmaz bir ırkçılığın giderek yaygınlık kazandığı, buna göre önyargılı kişilerin sadece siyah bireyleri hedef almakla kalmayıp, aynı zamanda "siyahlara özgü" özellikler taşıdığını düşündükleri beyaz bireylere karşı da olumsuz duygular besledikleri bildirilmiştir.

Neandertal genomu çözülme yolunda



Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni*'ni yayınlamasından üç yıl önce, 1856'da Almanya'nın Duesseldorf Kenti yakınlarındaki Neander Vadisi'nde bulunan kemikler, *Neandertal* insanına ismini verdi. Yaklaşık 300.000 ile 30.000 yıl önce yaşamış olan bu türün ayrı bir *Homo* türü olarak mı (*Homo neanderthalensis*) yoksa *Homo sapiens*'in bir alttürü olarak mı (*Homo sapiens neanderthalensis*) sınıflandırılacağı tartışmaları ki *Homo sapiens neanderthalensis* ile sonuçlanmıştır, modern insan ile aralarındaki anatomik farklılıklara dayanmaktadır. Genel olarak Avrupa ve Yakındoğu'da yaşayan *Neandertal* insanının modern insanla olan akrabalığı çeşitli çalışmalarla aydınlatılmaya çalışılmış ve spekülatif yaklaşımlara elverişli bir zemin oluşturmuştur. Diğer yandan genetik dünyasında son on yıldır zirvede olan DNA dizileme projesinden *Homo sapiens neanderthalensis* de nasibini almış gözüküyor. Almanya'da bulunan Max Planck Evrimsel Antropoloji Enstitüsü araştırmacılarından Svante Paabo'nun başlattığı Neandertal Genom Projesi 2 yıldır devam ediyor. Dizisi çıkarılacak DNA molekülünün öncelikle uygun bir bakteri içine klonlanarak bakterinin kontrollü üremesi ile beraber DNA miktarının çoğaltılması bu tip çalışmalarda sıklıkla kullanılan bir yöntem. Bununla beraber, günümüze ulaşmış olan *Neandertal* DNA'sının bu gibi çalışmalara elvermeyecek derecede bozulmuş olması sorunu da aşılmış gözüküyor. Nitekim, grubun uyguladığı özel bir yöntemle Hırvatistan'ın Zagreb Kenti'nde Vindija Mağarası'nda bulunmuş 45.000 yaşındaki bir erkek *Neandertal* insanının genomunun yüzde 0.03 -1 milyon baz çifti- dizilenmiş bulunuyor. Oldukça küçük bir yüzde gibi gözükse de başlangıç için umut vaat edici olduğu bir gerçek. Şimdiye kadar tamamlanan kısım, modern insan ile *Neandertal*'er'in ayrılma tarihini 315.000 yıl evvel olarak belirliyor. Ayrıca erkek cinsiyet kromozomu olan Y kromozomunun insan ve şempanzenin Y kromozomu ile karşılaştırıldığında diğer bölgelerden daha fazla farklılık gösterdiği belirtiliyor. Bu da *Homo sapiens* ile kısıtlı düzeyde bir çiftleşmenin söz konusu olduğunu gösteriyor. Sırada *Neandertal* insanlarından kalıtıldığı düşünülen hastalıklar, fiziksel özellikler ve başka sürprizler var. Fakat bunu için daha fazla örneğe ve çalışmaya ihtiyaç duyulur.

Tanzanya'da yeni bir maymun türü bulundu

Sayıları 200'ün üzerinde olduğu bilinen maymun türlerine bir yenisi daha eklendi: *Rungwecebus kipunji*. Söz konusu haberin ilginçliği tür sayısı ve tespiti ile ilgili çerçeveyi aralayınca ortaya çıkacak. Dünyada bulunan tür sayısına ilişkin veriler son derece çelişkilidir. Birleşik Devletler Çevre Programı dahilindeki Küresel Biyoçeşitlilik Değerlendirme (Global Biodiversity Assessment) çalışması, tanımlanan toplam tür sayısını 1.75 milyon olarak bildirmektedir. Önde gelen biyologlardan E. O. Wilson'ın yürüttüğü bir çalışmaya göre bu sayı 1.4 milyon civarındadır. Gruplandırma ve tür-alttür tanımına getirdikleri yaklaşım farkı bu sayıyı çok daha yukarılara çekebiliyor. Sayılar arasındaki uçurum başta bakteriler olmak üzere, böcek türleri, mantarlar ve nematodların dağılımları hakkındaki bilgi eksikliği ve tanım anlaşmazlıklarından kaynaklanıyor. Türlerin dağılımına ilişkin bir diğer ilginç nokta ise bilinen türlerin yüzde 70'inin sadece 12 ülke sınırları içinde bulunuyor olması (Avustralya, Brezilya, Çin, Kolombiya, Ekvador, Hindistan, Endonezya, Madagaskar, Meksika, Peru ve Zaire). Yeryüzündeki türlerin yarısından fazlasının tropikal yağmur ormanlarında bulunduğu düşünülüyor. İsmi geçen bölgelerde her gün yeni bir tür saptanırken -ağırlıklı böcek olmak üzere- 83 yıldır ilk defa listeye bir maymunun eklenmesi özel durum teşkil ediyor. Haberin asıl nesnesine dönecek olursak..

Rungwecebus kipunji saçının üzerinde bulunan karakteristik Mohawk çizgileriyle soyundan farklı bir özelliğe sahip. Yerel dilde "kipunji" olarak bilinen tür, ayakta durduğunda 90 cm boyunda. Karnında ve uzun kıvrımlı kuyruğunun ucunda bulunan kirli beyaz renklenmelerin dışında kürkü grikahverengi. Ayrıca kafasının tepesinde uzun saçlarla kaplı bir ibiğe sahip. Yetişkin bireylerin çıkardığı seslerse yaban kazı sesiyle köpek havlaması karışımı olarak tanımlanıyor. Bilim insanları bu hayvanı 2005'te ilk fark ettiklerinde, *Lophocebus* cinsine dahil etmişlerdi. *Lophocebus* cinsi genel olarak "managabey" olarak bilinmektedir. Fakat bu sınıflandırmayı yaparken yalnızca bu hayvanlara ait fotoğraflarla yetinilmişti. Bununla beraber bir çiftçinin kurduğu kapana yakalanarak ölen bir *kipunjinin* bulunması, bu hayvanların çok daha ayrıntılı deneylere tabi tutularak genetik ve morfolojik çalışmalar yapılmasını mümkün kıldı.



Maymunlarla ilgili yayımlanan makalenin yazarlarından ilk isim Tim Davenport, Vahşi Hayatı Koruma Derneği (Wildlife Conservation Society) Tanzanya Şubesi'nde görevli. Araştırmacı, "Bu maymun türüyle ilk defa 2 yıl kadar önce karşılaştık, yeni bir tür olduğunu fark etmek gerçekten çok heyecan vericiydi" diyor. "O tarihten beri, yani ölü hayvanı ele geçirmeden önce bunun bir zaman meselesi olduğunu biliyorduk, çünkü bu hayvanlar avlanıyorlar. Ayrı bir tür olduklarını fark etmek gerçekten inanılmazdı, takdir edersiniz ki böyle şeyler çok sık olmuyor".

Bill Stanley, bu maymunun bugüne kadar bilim için bir sır olarak kalmasının asıl nedeninin münzevi doğası olduğunu söylüyor. "Bu maymunlar çoğunlukla ağaçlarda yaşıyorlar ve nadiren yere iniyorlar. Ağaçlarda oldukları zaman da oldukça iyi saklanmış haldeler. Durumu ikiye katlayansa *kipunji*nin dışardan çok seyrek olarak ziyaret edilmesi. Nitekim bu iki durum maymunların çok uzun zamandır bir sır olarak kalmasına olanak sağlamış".

Makalenin yazarları, esrarengiz *kipunji*nin daha yeni tanımlanmasına rağmen şimdiden tehlike altında olduğunu belirtiyorlar. BBC News'un internet sitesinde yayımlanan haberde, Tim Davenport ve ekibinin şu anda bir nüfus sayımı yaptıkları ancak toplam *kipunji* sayısının 1000 bireyin altında çıkacağından emin oldukları belirtiliyor. "Ndundulu Ormanı'nda oldukça küçük bir populasyon, ancak 2-3 grup bulunuyor. Bu sayı Rungwe Dağı'nda daha fazla. Ancak burada orman ciddi biçimde tahrip edilmiş durumda, ağaçlar kesiliyor ve bir yönetim planı yok. Durumu ağırlaştıran bir diğer nokta ise maymunların avlanması. Avlanmalarının nedeni, tarlalardaki ekinlere zarar vermeleri, insanlar ekinlerini korumak için tuzak kuruyorlar."

Bu yeni cins şu anda IUCN (Uluslararası Doğayı Koruma Birliği)'nin tehlike altındaki türler listesi olan Kırmızı Liste'sine alınmış durumda.

Evrimsel adımlar

Oxford Üniversitesi'nden biyolojik antropolog Jonathan Kingdon, "Genetikçiler, ağaçlarda yaşayan bu narin maymunun en yakın akrabalarının, yerde yaşayan iri babunlar olduğunu göstermiştir" yorumunu yapıyor. "Bu benzersiz maymunun bir babundan evrimleşmesi ve evrimin her zaman incelikli bir uyumu gütmeyişi, bize Afrika maymunlarının evrimini anlamada eşsiz bir fırsat sunmaktadır."

Çev. Nazlı Demirel

Althusser ve ideoloji

İlk kez Destutt de Tracy tarafından, düşünceler bilimi anlamında kullanılan "ideoloji" kavramı, zamanla ilk anlamından oldukça uzaklaştı. İdeoloji kavramına, ortaya çıkışından sonra ilk farklı ve pejoratif (küçümseyici) anlamı yükleyen Napoléon Bonaparte olsa da, ideoloji kavramını derinlemesine inceleyen ve kavramın tarihsel rolüne dikkat çeken ilk düşünür Karl Marx ve takipçileri olmuştur.

Marx'a göre, ideolojinin işlevi, kitlelere sahte bilinç yüklemek ve bu yolla kitleleri kontrol altında tutmaktır. "Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretim araçlarını da emrinde bulundurur" (1). Marx'a göre bireylerin kendilerine dayatılan ideolojiden kurtulamayışlarının sebebi işbölümü ve bireylerin amaçlarıyla eylemleri arasındaki ilişkilerin açıklığını kaybetmesi, başka bir deyişle toplumların opak toplumlara dönüşmesidir.

Lenin ve Gramsci'nin ise Marx'tan farklı olarak ideolojiye daha olumlu bir anlam yüklediklerini görüyoruz. Ülkelerindeki işçi sınıfı hareketlerinin başında bulunan Lenin ve Gramsci'ye göre ideoloji, siyasi iktidarın aracı olmasının yanında yükselişe geçmiş sınıfların da aracı durumunda. "(…) o zaman sorun ancak şöyle konulabilir: ya burjuva ideolojisi ya sosyalist ideoloji. Burada ikisinin ortası bir şey yoktur (çünkü insanlık "üçüncü" bir ideoloji yaratmamıştır ve dahası, sınıf karşıtlıklarıyla parçalanmış bir toplumda, sınıflarüstü ya da sınıflar dışı bir ideoloji de olamaz)" (2).

Fransız düşünür Louis Althusser de ideoloji kavramını inceleyen Marksist kuramcılardan bir tanesi. Althusser'in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* adlı çalışması bu yöndeki çabalarının ürünü. Sırasıyla "Devletin Sendikal ve Siyasal İdeolojik Aygıtları", "Yeniden 'Hukuk' Üzerine Hukukun Gerçekliği: Devletin Hukuki İdeolojik Aygıtı", "İdeoloji Üzerine", "Devletin İdeolojik Aygıtları Üstüne Not" ve "Devletin İdeolojik Aygıtları" adlı beş makaleden oluşan kitapta Althusser, *Marx İçin* gibi daha önceki çalışmalarında dikkat çektiği Marksist kuramda altyapı ile üstyapı arasındaki ilişkinin revize edilmesi gerekliliğini tekrar vurgulayarak, devletin baskı araçlarının abartılmasının sömürünün görülmesine/gösterilmesine engel oluşuna işaret eder ve baskı araçlarından ayrı olarak devletin ideolojik aygıtlarının varlığını ve işlevlerini okuyucuya gösterir.

Althusser, Devletin İdeolojik Aygıtlarını (DİA), devletin baskı aygıtlarını ve bu aygıtlar arasındaki farklılıkları şöyle anlatır: "DİA'lar devletin (baskı) aygıtıyla aynı şey değildirler. Marksist kuramda, devlet aygıtının şunları kapsadığını anımsatalım: Hükümet, İdare, Ordu, Polis, Mahkemeler, Hapishaneler vb. (…) DİA'lar dediğimizde, gözlemcinin karşısına, birbirinden ayrı ve özelleşmiş kurumlar biçiminde dolaysız olarak çıkan belirli sayıda gerçekliği belirtiyoruz. (…) Devletin bir tek (baskı) aygıtı olmasına karşın, birden çok sayıda DİA olduğunu gözlemleyebiliyoruz. (…) DİA'ların bu çokluğunu bütünleştiren birlik dolaysızca görülmez. (...) Devletin birleşik (baskı) aygıtının tümüyle kamu alanında yer almasına karşın, DİA'ların (görünüşteki dağınıklıkları içinde) en büyük bölümünün özel alanda bulunduğunu saptayabiliriz. (…) Devletin (baskı) aygıtı 'zor kullanarak' işler, oysa DİA'lar ideoloji kullanarak işlerler" (3).

Buna göre belli başlı DİA'ların, dinsel (kilise, cami), öğrenimsel (gerek özel, gerekse devlet okullarının oluşturduğu sistem), aile, hukuki, siyasal (değişik siyasal partileri içeren sistem), sendikal, haberleşme (basın, radyo-tv vb.) ve kültürel olduğunu söyler Althusser kitabında. Althusser'e göre, ideolojik aygıtların tümü tek bir hedefe



yönelir ve bu hedefte üretim ilişkilerinin üretimi gerçekleştiren emekçi sınıfların "vicdanında" her gün yeniden üretilmesidir. Buradan da şu sonuca varır: "… hiçbir sınıf Devletin İdeolojik Aygıtları içinde ve üstünde kendi hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını kalıcı olarak elinde tutamaz" (4).

Althusser'in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* adlı çalışması, ideoloji kavramı analizinin ve yeni bir ideoloji kuramı ortaya koyuşunun yanında, okurun dikkatini başka olgulara da çekmekte. Devleti, baskı aygıtlarıyla ideolojik aygıtların kendi iktidarının altında bir araya gelişiyle tanımlayan (5) yazar, bu aygıtların sınıf mücadelesini nasıl etkilediği ve bu aygıtlara karşı sınıf mücadelesinin ne şekilde verilebileceği hakkında da okura yeni perspektifler kazandırıyor.

DİPNOTLAR

1) K. Marx, F. Engels, Felsefe Metinleri, Sol Yayınları, Kasım 1999, s.84.
2) V. I. Lenin, Ne Yapmalı?, İnter Yayınları, Mayıs 1997, s.46.
3) Louis Althusser, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul 2003, s.168-169-170.
4) Louis Althusser, age, s.172.
5) Louis Althusser, age, s.58.

Erdem Sönmez

- Louis Althusser, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003, 212 s.

KİTAPÇI RAFI

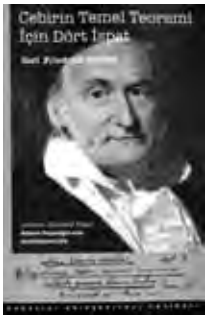
Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek

Kostas Gavroğlu, Çev. Ari Çokona, İletişim Yay., 2006, 303 s.

İnsanların doğayı incelemek üzere tasarladıkları teknik ve pratikler, keşfettikleri olgu, yasa ve ilkeler, kurdukları kurumlarla denedikleri uygulamalar hep birlikte bilimleri oluşturur. Ancak aynı zamanda bilimleri oluşturan, farklı ideolojik, felsefi, estetik, dini ve siyasal yaklaşımlarıyla, farklı sosyal pratikleriyle bir araya gelen insanlardır. Bilim tarihi disiplini, bu yüzden bilimi sosyal ve kültürel bir olgu olarak ele alır…

Cebirin Temel Teoremi İçin Dört İspat

Carl Friedrich Gauss, Çev. Gülnihal Yücel -Ahmet Yücel'in açıklamalarıyla-, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2006, 103 s.



Gauss'un ölümünün 150. yıldönümü olması nedeniyle 2005 yılı, Gauss yılı olarak kabul edilmiştir. Matematikçilerin prensi olarak anılan Gauss'un sayılar teorisi, analiz, diferansiyel, geometri, jeodezi, manyetizma, astronomi ve optik alanlarda önemli bilimsel katkıları vardır. Okurların Gauss'u doğrudan tanımaları, gelişimini görmeleri, Gauss hakkında konuşulanların değil, Gauss'un kendisinin ve yapıtlarının duyulmasına olanak sağlayan bir çalışma.

Kimliğin Gücü

-Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür II. Cilt-, Manuel Castels, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Nisan 2006, 643 s.

Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür* adlı üçlemesinin 2. cildi olan *Kimliğin Gücü*'nde ulus devletin işlevini üstlenmeye aday farklı kolektif kimliklerin ortaya çıkışını, bu süreçteki toplumsal, kültürel, ekonomik ve teknolojik dinamiklere dayanarak inceliyor ve zenginliğin küreselleşmesine karşı bu kimliklerin nasıl roller benimsediklerini ve kendilerini nasıl konumlandırdıklarını ele alıyor.

Marx Ötesi Marx

-Grundrisse Üzerine Dersler-, Antonio Negri, Çev. Münevver Çelik, Otonom Yayıncılık, Mayıs 2006, 328 s.

Antonio Negri, günümüze dair yaptığı değerlendirmeler ışığında, Marx'ın dikkate değer eserlerinden *Grundrisse*'ye, *Marx Ötesi Marx*'ta yeniden bakıyor. Kitaba, Negri'nin tartışmalı kitabı İmparatorluk'ta ortaya attığı tezlerin altyapısını oluşturan önemli uğraklardan biri olarak bakılabilir.

Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma

Sencer Divitçioğlu, İmge Kitabevi, Nisan 2006, 78 s.

Divitçioğlu'nun kitabı 2001-2005 arasında Ortaçağ Türk tarihi hakkında yazdığı altı makaleden oluşuyor. Makele başlıkları şöyle: "Az Boyunun Sırrı (VIII. Yüzyıl)", "Türk Yurdunda Belli-Belirsiz Nestoriler", "Hunca Beyit ve Ötesi", "Ting-ling, T'ieh-le ve Tele", "Büyük Çöküşten Sonra (744) Türk İlinde Arda Kalan Boylar", "Saruhanlı Beyliği'nin Kıpçak Kökenli Olma İhtimali"…

Birgi'den Gevaş'a

-Anadolu Gezi Notları-, Nezih Başgelen,
Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006, 210 s.

Arkeoloji ve Sanat dergisi ve yayınevinin kurucusu Nezih Başgelen'in zorlu arkeoloji yayıncılığı serüvenine henüz girdiği yıllarda ilk baskısını yapmış eseri, yıllar sonra genişletilerek ve düzeltilerek 3. baskısını yaptı. Bir arkeoloji tutkununun Anadolu gezi notları: Birgi, Nysa (Sultanhisar), Larisa-Buruncuk, Eğirdir, Sagalassos, Köprülü Kanyon ve Selge, Gavurkale, Bünyan, Antalya-Kaleiçi, Anadolu Arkeolojisinde Kayıp Şehirler, Çevlik / Vespasianus-Titus Tüneli, Nizip-Birecik, Diyarbakır Ulucamii, Bitlis ve Doğu Anadolu'da terk edilen şehirler.

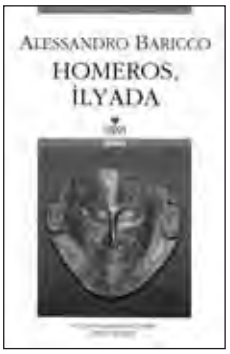
Psykhiatria ve Mythos

Dr. Kriton Dinçmen, Pan Yayıncılık, Nisan 2006, 86 s.

Kitabın ilk kısmında, özellikle Jung'un analitik görüşüne dayanılarak, insanlığın ortak mirasını oluşturan sembol ve mitosların iki ayrı kültürdeki -Türk Mitosu, Yunan-Roma Mitosu- benzerlikler araştırmaya çalışılıyor. 2. kısımda ise, günlük psikiyatrik uygulamada kullandığımız pek çok tabirin, mitolojideki kökenleri izah etmeye çalışılıyor.

Homeros, İlyada

Alessandro Baricco, Çev. Eren Cendey, Can Yayınları, Mayıs 2006, 156 s.



Alessandro Barıicco, yüzyıllar önce yaratılmış bir destanı, Homeros'un *İlyada*'sını, yeniden yorumluyor. Eskiçağların bu dev destanının, Tanrıların olaylara yön vermek için sık sık söze karıştıkları bölümleri çıkarıldığında, okuyucu son derece laik bir yapı ile yüz yüze geliyor. Öykü insancıl bir niteliğe bürünüyor ve destanın kahramanları yazgılarıyla başbaşa kalıyorlar…

Lilith

Vera Zingsem, Çev. Devrim Doğan Yüzer, İlya İzmir Yayınevi, 2006, 367 s.

Havva'dan önce Lilith vardı. Adem'in ilk karısı. Gizemli ve baştan çıkarıcı. Bir Tanrıça mı, şeytan mı, yoksa onu takip edemeyen kaba toprak parçası Adem'in kendisine müdahale etmesinden hoşlanmayan bir kadın mı sadece?.. Kaynaklar onun hakkında ne söylüyor? Havva tarafından yeri doldurulan ve bazı zamanlar ise Tanrının sağında oturan bu kadın popülerliğini yitirmiyor.

Aykırı Simalar

-Fish, Spivak, Zizek ve başkaları üzerine eleştiriler-, Terry Eagleton, Çev. Ayşe Şirin Okyayuz, Epos Yayınları, 2006, 249 s.

Aykırı Simâlar'da Terry Eagleton, edebiyatçıların, sanatçıların, önemli kuramcıların ve popüler "şahsiyetler"in bize görülenden uzak olan öbür yüzünü, göz önüne çıkmamış çekirdeğini değerlendiriyor. Romantik şairler, Zizek, idam mahkûmları ve öyküleri, Wittgenstein'in "filmi",

düşmüş kadınlar, barbarlar, Oscar Wilde, "şehitlik", Marksizm, popüler romanlar, Öteki / Başkası, Kral-lar ve Frankfurt Okulu, romantizm, ihtiras, popüler kültür, sanat ve din, modernite, estetik, demokrasi, liberaller, muhafazakârlar, radikaller, iletişim teorileri, edebiyat, yapısalcılık… Harvey, Spivak, Stuart Hall, Daio Fo, Harold Bloom, Wittgenstein, David Beckham…

Serüven Çağı Filozofları

Giorgio de Santillana, Çev. İbrahim Yıldız, Aydın Gelmez, Adapa Yayınevi, 2006, 280 s.

Kültürel ve düşünsel bir akım olarak İtalya'nın kent devletlerinde başlayan Rönesans, zamanla tüm Avrupa'yı etkisi altına alarak, insan düşüncesini dinsel dogmaların sultasından kurtaran anıtsal yapıtların birbiri ardınca üretildiği bir çağ olmuştur. Bu kitapta, Leonardo'dan, Machiavelli'ye, Michelangelo'dan Galileo'ye kadar, bu serüven çağı filozoflarının sancılı ve yer yer trajik boyutlar taşıyan serüveni anlatılıyor.

Pablo Picasso

Mary Ann Caws, Çev. Onur Belli, Güncel Yay., 2006, 176 s.

Pablo Picasso'nun ilham kaynağı, ressamın uzun ve aktif hayatının çeşitli dönemlerindeki merkezi mekânlar ve karakterlerdi. Mary Ann Caws, bu kitapta alışılagelmiş biyografilerin dışına çıkarak, Picasso'yu bir türlü kopamadığı yakın arkadaşları ve uğrak mekânlarıyla birlikte ele alıyor.

Pop Yazılar: Varoştan Merkeze Yürüyen 'Halk Zevki'

Orhan Tekelioğlu, Telos Yayıncılık, Mart 2006, 337 s.

Orhan Tekelioğlu bu kitabında popüler kültürün sınıf çatışmalarını gizleyen rolüne vurgu yapıyor ve toplumsal farkları görünmez kılmanın, toplumsal değişimi yok saymanın bir aracı ve böylece muhafazakârlığın ana kaynaklarından biri olarak değerlendiriyor. "Popüler kültür halka değil, bireysel tüketiciye seslenir".

Flamenko

-Tutku, politika ve popüler kültür-, William Washabaugh, Çev. Haluk Orhan, Ayrıntı Yayınları, 2006, 240 s.



William Washabaugh, flamenko müziğinin tarihsel, toplumsal ve siyasal içerimlerini bu kitapta derinlemesine inceliyor. Flamenkonun yeşerdiği ve içinde var olduğu sosyal, kültürel ve tarihi bağlamları anlama çabasında olan Washabaugh, İspanya'da popüler kültürün oluşumunu ve yapısını çözümlemek için flamenko müziğini kullanıyor ve flamenkonun politik olarak kullanılmak adına nelere dönüştürüldüğünü araştırıyor.

Aşkın Sonu Cinayettir

-Pınar Kür ile Hayat ve Edebiyat-, Söyleşi: Mine Söğüt, Everest Yayınları, Mayıs 2006, 376 s.

Asılacak Kadın, Akışı Olmayan Sular, Bitmeyen Aşk, Bir Cinayet Romanı, Bir Deli Ağaç, Sonuncu Sonbahar' ın yazarı, Türk edebiyatının vazgeçilmez ismi Pınar Kür ile, taze bir yazar, Mine Söğüt tarafından yapılmış, hayat ve edebiyata dair "edebiyat tadında" bir söyleşi kitabı.

1920'lerde, 1970'lerde ve 1990'lardan Günümüze 1 Mayıs Afişleri

Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, Mayıs 2006, 71 s.

Projenin bir ayağı; TÜSTAV ile Tarih ve Toplum Bilimleri Enstitüsü arşivinden görüntülerle, Turgut Yasalar'ın yönettiği yepyeni bir 1 Mayıs belgeseli. Diğeri, TÜSTAV-DİSK arşivinde yer alan bir dizi afişi temel alan "1 Mayıs Afişleri sergisi". Üçüncüsü ise 1920'lerde, 1970'lerde ve 1990'lardan günümüze 1 Mayıs afişlerinden oluşan bir albüm.

Küçük Umutlar

Ali Arslan, Berfin Yayınları, Nisan 2006, 88 s.

Özgürlük için, insanca yaşamak için kimi zaman gözlerimizden, kimi zaman dudaklarımızdan taşan, asla yitirmememiz gereken küçük umutlarımızın öyküleri bunlar. Ali Arslan, birkaç fırça darbesiyle çarpıcı bir şekilde anlatıyor insanlarımızı ve onların küçük umutlarını. Ali Arslan'ın akıcı diliyle anlatılan öyküleri, insanlarımızın günlük küçük umutlarını anlatırken onları yüceltiyor ve layık olduğu yere oturtuyor.

Karakalpak Kızı

Tulepbergen Kaipbergenov, Çev. Kayhan Yükseler, Evrensel Basım Yayın, Nisan 2006, 504 s.

1900'lerin başı… Rusya'da Devrim oluyor… Ve bir Karakalpak kadının, beraberinde bir Karakalpak Köyü'nün kaderi değişiyor… Tulepbergen Kaipbergenov *Karakalpak Kızı*'nda bu değişim süresince yaşanan zorlukları, gerici kesimin devrimin hayat bulmasını engelleme çabalarını, Sovyetler'in karşılaştığı zorlukları, toprak ağalarının devrime karşı tutumunu, devrimin tüm Sovyetler'de hayat bulmada, hayatları değiştirmede karşılaştığı zorlukları anlatıyor.

Şeyh Galip: Hüsn ü Aşk

Çev. Abdulbaki Gölpınarlı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mayıs 2006, 406 s.

Galib'in yaklaşımıyla Divan Edebiyatı'nın daralan ufkunu açtığı kabul edilen *Hüsn ü Aşk*, Galib'in doğumunun 250. yılı arifesinde okur önünde. Divan Edebiyatının son büyük ustası olarak adlandırılan Şeyh Galip'in mesnevisi *Hüsn ü Aşk* (İyilik ve Aşk) Abdülbaki Gölpınarlı'nın çevirisi ile günümüz diline aktarılıyor.

Selahattin Hilav'a Saygı



Selahattin Hilâv'a Saygı, hayatının hemen tümünü felsefeye adamış, ama bunun yanı sıra, kültür tarihi içerisinde sayılabilecek birçok bilgi disiplinine kaynaklık eden düşüncelerle kendi evindeymiş gibi rahatlıkla sahip çıkan bir düşünüre, dahası, Batı'nın ve Doğu'nun bilgisi ve görgüsüne aynı zamanda vakıf olan bir filozofa adanmış bir kitap.

Hazırlayanlar: Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu, Agora Kitaplığı, Mayıs 2006, 257 s.

Türkiye Briç Şampiyonaları

Tayla Hotel ve Kongre Merkezi- Antalya, 29 Nisan – 07 Mayıs 2006

Türkiye'nin en büyük briç şampiyonası sonuçlandı. Yarışmalar son derece çekişmeli ve centilmence geçti, kategorilerinde dereceye giren takım ve yarışmacılar aşağıdaki gibi gerçekleşti.

Aygaz Bayanlar Türkiye Şampiyonası

1)Kefeli İst-1 2) Atabey İst-7 3) Fena Ank-4

Anadolu Sigorta Türkiye Dörtlü Takımlar Şampiyonası

1) Yılankıran 2) Kolankaya 3) Akgül

TBF Güven Erkaya Türkiye İkili

1) Enver Köksoy - Haldun Vahapoğlu / Ankara

2) Tufan Köse - Erol Duman / Adana

3) Nafiz Zorlu - Bülent Aslan / İzmir

Karışık 1: Serap Ellialtı - Özgür Kanlı / Ankara

Genç 1: Hüseyin Bakan - Melih Osman Şen / İstanbul

Bayan 1: Eren Özan - Banu Altınok / İstanbul

Senyör 1: Aykut Türkkorur - Aykan Tan / Ankara



EL NO 29:

Ona kadar saymayı biliyor musunuz ?

♠AD	K	G
♥V10987	1♥	1♠
♦A543	3♦	4♦
♣AR	4♠	pass

K
B D
G

Kontrat: 4♠
Atak: ♥As

♠RV1098
♥. . . .
♦8762
♣DV109

Nasıl devam etmeliyiz ?

Kör As'a çaktıktan sonra, elde 4 koz kaldı. Trefl ve Pik'leri yerden tahsil edip tekrar ele geçerken çakarak geleceğimiz ve elde 3 koz kalacağı için, bir tarafta 4 koz varsa kontratı yapamayız.

Yanıt: Kör As'a elden kup, Trefl As-Rua ve Karo As'ı çekeriz; kör kup,Trefl kup, kör kup trefl kup. Sonuç olarak elden 5 koz + Trefl As-Rua (2) + yere 2 trefl kup + Karo as = 10 löve.

Tüm dağılım

♠AD
♥V10987
♦A543
♣AR

♠32
♥ARD6
♦RDV
♣8765

K
B D
G

♠7654
♥5432
♦109
♣432

♠RV1098
♥. . . .
♦8762
♣DV109

EL NO 30:

Az ile yetinmeyi bilin

♠V98	G	B	K	D
♥109876	1♠	2NT*	3♠	P
♦AR76	4♠	P	P	P
♣6				

K
B D
G

Kontrat: 4♠
Atak: ♥Rua

♠ARD107
♥. . . .
♦543
♣A9875

* Unusual 2 nt, en az 5-5 minörler. Kör Rua'ya elden çaktık; sonra?

Batı en az 5-5 minörler dediğine göre, Doğu'da en fazla bir tane, yani ikinci Karo'ya çakma olasılığı büyük. Kozları bitirip 2 Karo lövesi yapma düşüncesi iştahımızı kabartıyor olsa da, az ile yetinmeyi bilmeliyiz. Yoksa 5 koz + 2 Karo + 1 Trefl = 8 lövede kalırız. Bir karo lövesi bize yeter.

Yanıt: Elden çakarız, Trefl As-Trefl kup, Karo As, Kör kup, Trefl kup, Kör kup, Trefl kup. Elden 5 koz + Karo As + Trefl As + yerden 3 kup = 10

Tüm dağılım

♠V98
♥109876
♦AR76
♣6

♠6
♥RD
♦D10982
♣RDV104

K
B D
G

♠5432
♥AV5432
♦V
♣32

♠ A R D 1 0 7
♥. . .
♦543
♣A9875

A. Utku Üzülmez utkuman@yahoo.co.uk

Türkiye Go Şampiyonası - 2006

Çağatay Tavşanoğlu

Türkiye Go Oyuncuları Derneği (1) tarafından ODTÜ Alpar Kılınç Go Topluluğu'nun (2) katkılarıyla düzenlenen 2006 Türkiye Go Şampiyonası, ODTÜ Kültür Kongre Merkezi'nde 6-7 Mayıs tarihlerinde gerçekleştirildi.

Şampiyona, Türkiye'nin birçok farklı şehir ve go kulübünden toplam 65 oyuncu katıldı. İlk kez bu kadar yüksek bir katılım olmasının ve neredeyse tüm katılımcıların turnuvanın sonuna kadar kıran kırana bir mücadele içinde yer almasının go oyuncularında yarattığı sevinç, zevkli bir şampiyonaya yol açtı.

Katılımcıların büyük çoğunluğunu Ankara (38) ve İstanbul (15) oyuncuları oluşturuyordu. Yanı sıra İzmir (5), Eskişehir (4), Zonguldak (1), Isparta (1) ve Bursa'dan (1) katılımlar oldu. Üniversite kulüplerine bağlı oyuncuların dağılımı ise şöyleydi: ODTÜ 11, Kara Harp Okulu 7, Hacettepe Üniv. 6, Bilkent Üniv. 4, Galatasaray Üniv. 3, Boğaziçi Üniv. 1 ve Polis Akademisi 1.

Turnuvada gerçekleşen başka bir ilk de, dört ilköğretim öğrencisinin katılımıydı. İlkin Ege Okay, Arda Efe Okay, Mertcan Şimşek ve Doruk Göğüş'ün seviyelerinin, kendilerinden 10-20 yaş büyüklerin arasında, 19x19'luk tahtada mücadele edebilecek kadar ilerlemiş olmasını görmek sevindiriciydi.

Türkiye Şampiyonaları geçtiğimiz yıllarda İsviçre eşleştirme sistemiyle gerçekleştirilirken (3), bu yıl McMahon eşleştirme sistemi ana kural olarak benimsendi. İlk kez bir turnuvaya katılan çok sayıda oyuncu, ilk turnuvalarında McMahon'un avantajlarından (4) yararlandı.


Kıvanç Doğanay, 2006 Türkiye Şampiyonu

2006 Türkiye Şampiyonası, dan seviyesindeki birçok oyuncunun yüksek kyu seviyesindeki oyunculara yenildiği bir turnuva oldu. Turnuvayı 4. sırada bitiren Mert Sağlam'ın (3k), daha 1. turda Barış Efe'yi (2D) yenmesi, sürprizlerle dolu bir turnuvanın habercisiydi. Emre Bektöre (1D), 2., 4., ve 6. turlarda, sırasıyla, Erkam Gürbüzel (1k), Hasan Tahsin Apakan (2k) ve Sercan Oruç (3k)'a yenilerek kendinden beklenenden düşük bir performans sergiledi. Son olarak da 6. turda Mert Sağlam yine sahneye çıkarak Kore vatandaşı Byung-Woo Jeon'i (1D) yendi.

Şampiyonluk düğümü, turnuvanın ilk günündeki üçer maçlarını da kazanan dan oyuncuları olan geçtiğimiz yılın Türkiye Şampiyonu Kıvanç Doğanay (2D) ile Türkiye'de katıldığı ilk ve tek turnuva olan Hacettepe Go Turnuvası'nı (5) kazanan Byung-Woo Jeon (1D) arasındaki 4. tur karşılaşmasından sonra çözüldü. Doğanay, Jeon'i yenmeyi başararak hem diğer rakipleri karşısında büyük avantaj elde etti, hem de Hacettepe Turnuvası'nda yenildiği rakibinden rövanşı almış oldu. Doğanay 6 turun sonunda ulaştığı 6 galibiyetle, şampiyonluk kupasını kaldırmaya hak kazandı ve 2005'de kazandığı Türkiye Şampiyonu unvanını da korumayı başardı.

Byung-Woo Jeon turnuvayı ikinci sırada bitirirken, Erkam Gürbüzel 3. Mert Sağlam ise 4. oldu. Turnuvanın "Savaşçı Ruh" Ödülü'nü (6) ise beş katılımcı paylaştı: Tolga Göksoy (16k), Umut Yaylaoğlu (20k), Tuğba Köker (20k), Fatih Ölmez (20k) ve Fatih Çalık (16k).

Şampiyonanın oyuncu katılımı ülkemizde gonun giderek daha geniş kitlelere yayıldığının göstergesi. Ayrıca, yüksek kyu oyuncularının dan oyuncuları yenerek puan sıralamasında danlar arasında kendilerine yer bulması, Türkiye go oyuncularının giderek güçlendiğini ve turnuvalarda ilk 8'e girebilecek oyuncu sayısının arttığını göstermesi bakımından sevindiricidir. Dolayısıyla, 2006 Türkiye Go Şampiyonası, Türkiye'de gonun gelişimini ve go oyuncularının kalitesindeki artışı göstermesi bakımından önemli bir turnuva olmuştur.

Sıra	Katılımcı	Seviye	Kulüp	MMS	SOS	SSS	Puan
1	Kıvanç Doğanay	2D	HUG	31	173	1021	6
2	Joen Byung Woo	1D	Ank	29	174	1012	4
3	Erkam Gürbüzel	1K	İst	29	171	1018	4
4	Mert Sağlam	3K	İst	29	169	1016	4
5	Fatih Sulak	1D	ODT	29	169	1010	4
6	Sercan Oruç	3K	ODT	29	168	1004	4
7	Barış Efe	2D	ODT	28	170	998	3
8	Hasan Tahsin Apakan	2K	Bil	28	169	998	3
9	Emre Bektöre	1D	İst	28	168	1009	3
10	Murat Bozacıoğlu	5K	Zng	28	168	995	4

DİPNOTLAR

1) http://www.tgod.org.tr/
2) http://www.metu.edu.tr/home/wwwgo/
3) Tavşanoğlu, Ç., "Türkiye Go Şampiyonası'nın ardından", Bilim ve Gelecek, S.17, Temmuz 2005, s.83.
4) McMahon sisteminin getirdiği avantajların en önemlisi, bu sistemin oyuncularının turlar boyunca kendi seviyelerine yakın rakiplerle daha sık eşleşmelerine yol açarak daha zevkli ve çekişmeli bir turnuva gerçekleşmesini sağlamasıdır.
5) Üzülmez, U., "Birinci Ulusal Hacettepe Go Turnuvası", Bilim ve Gelecek, S.26, Nisan 2006, s.91.
6) "Savaşçı Ruh" (fighting spirit) Ödülü, go turnuvalarında üstün performans gösteren nispeten düşük seviyeli oyunculara motivasyon amacıyla verilmektedir.

Go Haberleri

- 27. Dünya Amatör Go Şampiyonası 28-31 Mayıs tarihlerinde yapıldı. Nagasaki, Japonya'da gerçekleştirilen turnuvaya Türkiye'yi temsilen Kıvanç Doğanay, 2D katıldı. Detaylar önümüzdeki ay...

- 50. Avrupa Go Kongresi Roma, İtalya'da 29 Temmuz-12 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirilecek.

http://www.figg.it/rome2006/

Bursa İlköğretimler ve Liselerarası Go Turnuvaları

İ. Cengiz Arslan
Özel Nilüfer Fen Lisesi Felsefe Öğretmeni

Özel Nilüfer Fen Liseleri go oyununu tanıtmak ve yaygınlaştırmak amacıyla, Bursa'da ilköğretimler ve liselerarası go turnuvaları düzenledi. İlköğretim Turnuvası 22 Nisan'da gerçekleşti. 5 okuldan 19 öğrenci katıldı. İlk üç derece şöyle oldu:

1) Erdem Oymak, Şükrü Çavuş İO, 2) Ömer Can, Ülkü Köyü İO, 3) Ömer Altıparmak, Ülkü Köyü İO.

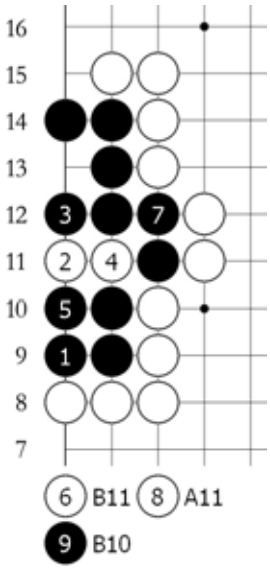

Özge Atan

Lise Turnuvası 20 Mayıs'da gerçekleşti. Turnuva'ya 3 okuldan 8 öğrenci katıldı. İlk üç derece şöyle gerçekleşti:

1) Anıl Kara, Özel Nilüfer Fen Lisesi, 2) Ayşe Koyun, Özel Rafet Kahraman Lisesi, 3) Emir Bayazıtoğlu, Özel Nilüfer Fen Lisesi.

Düzeltme

Geçen ay yayımladığımız "taşlar altında" tesujisi ile ilgili olarak verilen şekil hatalıdır. Doğru hamle sırası şekildeki gibi olacaktır. Düzeltir, özür dileriz.



Go eğitimi süreci

Go eğitimi sırasında gördük ki, 1 aylık eğitim sürecini öngören eğitim planımız bir derste erimiş. Örneğin 1 ay boyunca öğrencilerle Atari-Go çalışarak taktik geliştirmelerini ve bu sayede oyunun taktik kısmını kavramalarını amaçlamıştık. Lise 1. sınıftaki öğrencilerin alıcıları pek çok yetişkinden iyi çalıştığından, oyuna kendini veren öğrenciler 1 ay içerisinde alan kavramını kavradıkları gibi oyunu da geliştirmeye başladılar.

Oyunun kurallarının basitliği oyunu kolaylaştırmıyor, sadece oyunun öğrenilmesini kolaylaştırıyor. Zorluk belki de kuralların basitliğinde, bir de kişiliğinizde. Kişiliğin oyun üzerindeki etkisini kendi oyunlarımı daha sonra incelerken görebiliyordum ama; başkasının oyununa bu açıdan bakmak, hele bu tanıdığınız biriyse verileri açık olarak okumanıza imkân sağlıyor. Örneğin ihtiyatlı öğrencilerin oyunuyla, hayata bakışı ve sorumluluk duygusu biraz daha zayıf öğrencilerin oyunları birbirinden çok farklıydı.

Öğretmenlerin eğitimi içinse, pazar günleri herkese açık kurslar düzenledik. Bu arada eklemek gerek, oyun eğitiminin teorik altyapısı Türkiye'de, özellikle örgün eğitim aşaması için hazır değil. Uzakdoğu ülkelerinde eğitimin nasıl yapılması gerektiği konusunda, bir külliyat oluşmuş. Bizdeyse henüz yok. Elimizdeki dokümanlar genellikle yabancı dilde ve her seviyede oyuncuya hitap etmiyor.

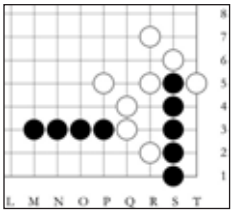

Ata Gürel

Turnuva süreci

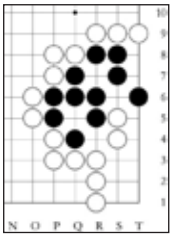
Go oyunu 4 binyıllık bir oyun, ama bizim maceramız henüz 1 yılını doldurmadı.

Adı daha yeni duyulmaya başlamış bir oyun için turnuva düzenleme macerasını göze alan Genel Müdürümüz Celalettin Bozkurt ve Müdürümüz İbrahim Aslan'ın maddi ve manevi destekleri olmasaydı, buralara gelmeyecektik. Turnuvanın duyurulmasından, turnuva sırasındaki uygulamalara kadar pek çok konuda, BursaGo ekibinin manevi destek ve önerileri işimiz kolaylaştırdı. Hazırlık aşamasında hep yanımda bulduğum Egemen Akgül ve Fatih Söylemez'in oyun ve turnuva deneyimleri önümüzü açtı. Ayrıca sık sık telefonla rahatsız ettiğim Türkiye Go Oyuncuları Derneği'ne, Aylin Demir'e yol göstericilikleri için teşekkür ediyorum. Söylenenlerden anlaşılacağı gibi, tüm macera, tamamen amatör bir ruhla ve gönüllü katılımla gerçekleşti. Gelecek yılki turnuvalarda görüşmek dileğiyle, sente sizinle olsun!

Go Problemleri

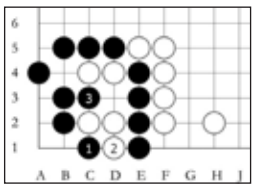


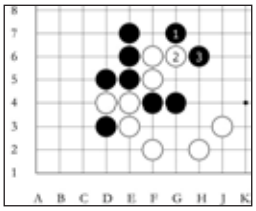
Siyah oynar.



Siyah oynar.

Geçen sayının çözümü





http://www.goproblems.com

A. Utku Üzülmez utkuman@yahoo.co.uk

Türkiye Go Şampiyonası - 2006

Çağatay Tavşanoğlu

Türkiye Go Oyuncuları Derneği (1) tarafından ODTÜ Alpar Kılınç Go Topluluğu'nun (2) katkılarıyla düzenlenen 2006 Türkiye Go Şampiyonası, ODTÜ Kültür Kongre Merkezi'nde 6-7 Mayıs tarihlerinde gerçekleştirildi.

Şampiyona, Türkiye'nin birçok farklı şehir ve go kulübünden toplam 65 oyuncu katıldı. İlk kez bu kadar yüksek bir katılım olmasının ve neredeyse tüm katılımcıların turnuvanın sonuna kadar kıran kırana bir mücadele içinde yer almasının go oyuncularında yarattığı sevinç, zevkli bir şampiyonaya yol açtı.

Katılımcıların büyük çoğunluğunu Ankara (38) ve İstanbul (15) oyuncuları oluşturuyordu. Yanı sıra İzmir (5), Eskişehir (4), Zonguldak (1), Isparta (1) ve Bursa'dan (1) katılımlar oldu. Üniversite kulüplerine bağlı oyuncuların dağılımı ise şöyleydi: ODTÜ 11, Kara Harp Okulu 7, Hacettepe Üniv. 6, Bilkent Üniv. 4, Galatasaray Üniv. 3, Boğaziçi Üniv. 1 ve Polis Akademisi 1.

Turnuvada gerçekleşen başka bir ilk de, dört ilköğretim öğrencisinin katılımıydı. İlkin Ege Okay, Arda Efe Okay, Mertcan Şimşek ve Doruk Göğüş'ün seviyelerinin, kendilerinden 10-20 yaş büyüklerin arasında, 19x19'luk tahtada mücadele edebilecek kadar ilerlemiş olmasını görmek sevindiriciydi.

Türkiye Şampiyonaları geçtiğimiz yıllarda İsviçre eşleştirme sistemiyle gerçekleştirilirken (3), bu yıl McMahon eşleştirme sistemi ana kural olarak benimsendi. İlk kez bir turnuvaya katılan çok sayıda oyuncu, ilk turnuvalarında McMahon'un avantajlarından (4) yararlandı.


Kıvanç Doğanay, 2006 Türkiye Şampiyonu

2006 Türkiye Şampiyonası, dan seviyesindeki birçok oyuncunun yüksek kyu seviyesindeki oyunculara yenildiği bir turnuva oldu. Turnuvayı 4. sırada bitiren Mert Sağlam'ın (3k), daha 1. turda Barış Efe'yi (2D) yenmesi, sürprizlerle dolu bir turnuvanın habercisiydi. Emre Bektöre (1D), 2., 4., ve 6. turlarda, sırasıyla, Erkam Gürbüzel (1k), Hasan Tahsin Apakan (2k) ve Sercan Oruç (3k)'a yenilerek kendinden beklenenden düşük bir performans sergiledi. Son olarak da 6. turda Mert Sağlam yine sahneye çıkarak Kore vatandaşı Byung-Woo Jeon'i (1D) yendi.

Şampiyonluk düğümü, turnuvanın ilk günündeki üçer maçlarını da kazanan dan oyuncuları olan geçtiğimiz yılın Türkiye Şampiyonu Kıvanç Doğanay (2D) ile Türkiye'de katıldığı ilk ve tek turnuva olan Hacettepe Go Turnuvası'nı (5) kazanan Byung-Woo Jeon (1D) arasındaki 4. tur karşılaşmasından sonra çözüldü. Doğanay, Jeon'i yenmeyi başararak hem diğer rakipleri karşısında büyük avantaj elde etti, hem de Hacettepe Turnuvası'nda yenildiği rakibinden rövanşı almış oldu. Doğanay 6 turun sonunda ulaştığı 6 galibiyetle, şampiyonluk kupasını kaldırmaya hak kazandı ve 2005'de kazandığı Türkiye Şampiyonu unvanını da korumayı başardı.

Byung-Woo Jeon turnuvayı ikinci sırada bitirirken, Erkam Gürbüzel 3. Mert Sağlam ise 4. oldu. Turnuvanın "Savaşçı Ruh" Ödülü'nü (6) ise beş katılımcı paylaştı: Tolga Göksoy (16k), Umut Yaylaoğlu (20k), Tuğba Köker (20k), Fatih Ölmez (20k) ve Fatih Çalık (16k).

Şampiyonanın oyuncu katılımı ülkemizde gonun giderek daha geniş kitlelere yayıldığının göstergesi. Ayrıca, yüksek kyu oyuncularının dan oyuncuları yenerek puan sıralamasında danlar arasında kendilerine yer bulması, Türkiye go oyuncularının giderek güçlendiğini ve turnuvalarda ilk 8'e girebilecek oyuncu sayısının arttığını göstermesi bakımından sevindiricidir. Dolayısıyla, 2006 Türkiye Go Şampiyonası, Türkiye'de gonun gelişimini ve go oyuncularının kalitesindeki artışı göstermesi bakımından önemli bir turnuva olmuştur.

Sıra	Katılımcı	Seviye	Kulüp	MMS	SOS	SSS	Puan
1	Kıvanç Doğanay	2D	HUG	31	173	1021	6
2	Joen Byung Woo	1D	Ank	29	174	1012	4
3	Erkam Gürbüzel	1K	İst	29	171	1018	4
4	Mert Sağlam	3K	İst	29	169	1016	4
5	Fatih Sulak	1D	ODT	29	169	1010	4
6	Sercan Oruç	3K	ODT	29	168	1004	4
7	Barış Efe	2D	ODT	28	170	998	3
8	Hasan Tahsin Apakan	2K	Bil	28	169	998	3
9	Emre Bektöre	1D	İst	28	168	1009	3
10	Murat Bozacıoğlu	5K	Zng	28	168	995	4

DİPNOTLAR

1) http://www.tgod.org.tr/
2) http://www.metu.edu.tr/home/wwwgo/
3) Tavşanoğlu, Ç., "Türkiye Go Şampiyonası'nın ardından", Bilim ve Gelecek, S.17, Temmuz 2005, s.83.
4) McMahon sisteminin getirdiği avantajların en önemlisi, bu sistemin oyuncularının turlar boyunca kendi seviyelerine yakın rakiplerle daha sık eşleşmelerine yol açarak daha zevkli ve çekişmeli bir turnuva gerçekleşmesini sağlamasıdır.
5) Üzülmez, U., "Birinci Ulusal Hacettepe Go Turnuvası", Bilim ve Gelecek, S.26, Nisan 2006, s.91.
6) "Savaşçı Ruh" (fighting spirit) Ödülü, go turnuvalarında üstün performans gösteren nispeten düşük seviyeli oyunculara motivasyon amacıyla verilmektedir.

Go Haberleri

- 27. Dünya Amatör Go Şampiyonası 28-31 Mayıs tarihlerinde yapıldı. Nagasaki, Japonya'da gerçekleştirilen turnuvaya Türkiye'yi temsilen Kıvanç Doğanay, 2D katıldı. Detaylar önümüzdeki ay...

- 50. Avrupa Go Kongresi Roma, İtalya'da 29 Temmuz-12 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirilecek.

http://www.figg.it/rome2006/

Bursa İlköğretimler ve Liselerarası Go Turnuvaları

İ. Cengiz Arslan
Özel Nilüfer Fen Lisesi Felsefe Öğretmeni

Özel Nilüfer Fen Liseleri go oyununu tanıtmak ve yaygınlaştırmak amacıyla, Bursa'da ilköğretimler ve liselerarası go turnuvaları düzenledi. İlköğretim Turnuvası 22 Nisan'da gerçekleşti. 5 okuldan 19 öğrenci katıldı. İlk üç derece şöyle oldu:

1) Erdem Oymak, Şükrü Çavuş İO, 2) Ömer Can, Ülkü Köyü İO, 3) Ömer Altıparmak, Ülkü Köyü İO.

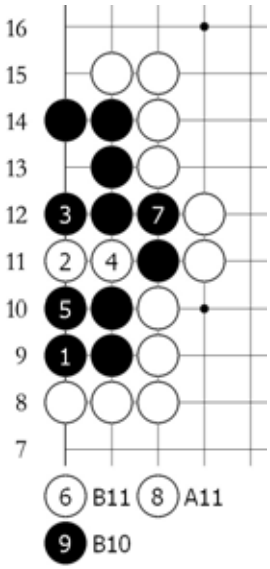

Özge Atan

Lise Turnuvası 20 Mayıs'da gerçekleşti. Turnuva'ya 3 okuldan 8 öğrenci katıldı. İlk üç derece şöyle gerçekleşti:

1) Anıl Kara, Özel Nilüfer Fen Lisesi, 2) Ayşe Koyun, Özel Rafet Kahraman Lisesi, 3) Emir Bayazıtoğlu, Özel Nilüfer Fen Lisesi.

Düzeltme

Geçen ay yayımladığımız "taşlar altında" tesujisi ile ilgili olarak verilen şekil hatalıdır. Doğru hamle sırası şekildeki gibi olacaktır. Düzeltir, özür dileriz.



Go eğitimi süreci

Go eğitimi sırasında gördük ki, 1 aylık eğitim sürecini öngören eğitim planımız bir derste erimiş. Örneğin 1 ay boyunca öğrencilerle Atari-Go çalışarak taktik geliştirmelerini ve bu sayede oyunun taktik kısmını kavramalarını amaçlamıştık. Lise 1. sınıftaki öğrencilerin alıcıları pek çok yetişkinden iyi çalıştığından, oyuna kendini veren öğrenciler 1 ay içerisinde alan kavramını kavradıkları gibi oyunu da geliştirmeye başladılar.

Oyunun kurallarının basitliği oyunu kolaylaştırmıyor, sadece oyunun öğrenilmesini kolaylaştırıyor. Zorluk belki de kuralların basitliğinde, bir de kişiliğinizde. Kişiliğin oyun üzerindeki etkisini kendi oyunlarımı daha sonra incelerken görebiliyordum ama; başkasının oyununa bu açıdan bakmak, hele bu tanıdığınız biriyse verileri açık olarak okumanıza imkân sağlıyor. Örneğin ihtiyatlı öğrencilerin oyunuyla, hayata bakışı ve sorumluluk duygusu biraz daha zayıf öğrencilerin oyunları birbirinden çok farklıydı.

Öğretmenlerin eğitimi içinse, pazar günleri herkese açık kurslar düzenledik. Bu arada eklemek gerek, oyun eğitiminin teorik altyapısı Türkiye'de, özellikle örgün eğitim aşaması için hazır değil. Uzakdoğu ülkelerinde eğitimin nasıl yapılması gerektiği konusunda, bir külliyat oluşmuş. Bizdeyse henüz yok. Elimizdeki dokümanlar genellikle yabancı dilde ve her seviyede oyuncuya hitap etmiyor.

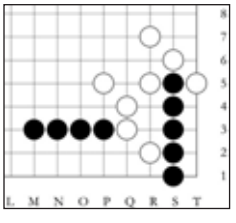

Ata Gürel

Turnuva süreci

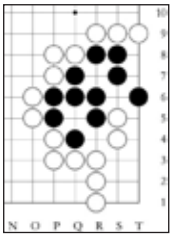
Go oyunu 4 binyıllık bir oyun, ama bizim maceramız henüz 1 yılını doldurmadı.

Adı daha yeni duyulmaya başlamış bir oyun için turnuva düzenleme macerasını göze alan Genel Müdürümüz Celalettin Bozkurt ve Müdürümüz İbrahim Aslan'ın maddi ve manevi destekleri olmasaydı, buralara gelmeyecektik. Turnuvanın duyurulmasından, turnuva sırasındaki uygulamalara kadar pek çok konuda, BursaGo ekibinin manevi destek ve önerileri işimiz kolaylaştırdı. Hazırlık aşamasında hep yanımda bulduğum Egemen Akgül ve Fatih Söylemez'in oyun ve turnuva deneyimleri önümüzü açtı. Ayrıca sık sık telefonla rahatsız ettiğim Türkiye Go Oyuncuları Derneği'ne, Aylin Demir'e yol göstericilikleri için teşekkür ediyorum. Söylenenlerden anlaşılacağı gibi, tüm macera, tamamen amatör bir ruhla ve gönüllü katılımla gerçekleşti. Gelecek yılki turnuvalarda görüşmek dileğiyle, sente sizinle olsun!

Go Problemleri

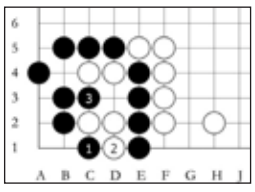


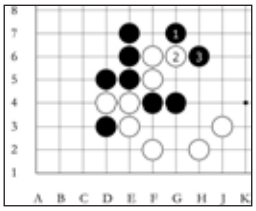
Siyah oynar.



Siyah oynar.

Geçen sayının çözümü





http://www.goproblems.com

Türk Matematiğinin Hanımefendisi Suzan Hoca'nın ardından...



Selma Soysal'ın evinde (Soldan sağa: Prof. Suzan Kahramaner, Prof. Ratip Berker, Eşi Ayşe Berker, Selma Soysal, 10 Kasım 1994).

Prof. Dr. Selma Soysal

1944 yılında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin Matematik Bölümü'nde üçüncü yılının yaz yarıyılı başında Doç. Dr. Nazım Terzioğlu'nun "Fonksiyonlar Teorisi" dersinin uygulaması için genç bir asistan hanım görevlendirilmişti; Zeynep Konağı yangınından sonra bazı matematik dersleri Laleli'deki apartman dairelerinde yapılıyordu. Matematiğin ilk sınıfları kalabalık olur, ama yukarı sınıflarda öğrenci sayısı azalırdı. Üçüncü yılımızın ikinci yarıyılında karşılaştığımız bu hanım asistan, sorduğumuz soruların yanıtını bir hafta sonraki uygulamaya getirirdi. O günlerin üzerinden 62 yıl geçti; bu 62 yıl içinde birlikte bulunduğumuz seminerler, kongreler, konferanslar ve doktora, doçentlik, profesörlük jürileri, gerek evlerimizdeki toplantılar, 22 Şubat 2006'dan beri gözümün önünden geçiyor...

1913 yılında İstanbul'da doğan Suzan Özkural, erken yaşta annesini kaybedince kendisini teyzesi yetiştirir. Sağlığında Özkorel soyadının teyzesinin soyadı olup olmadığını soramadım; sonraları Kahramaner soyadını kullandı. Askeri doktor olan babası Rıfkı Bey, gerek Büyük Harp'te Cenup Cephesi'nde ve Çanakkale'de, sonra Kurtuluş Savaşı'nda askeri operatör doktor olarak ağır yaralıların tedavisi için ameliyat yaparken evinden ve kızından uzak kalmıştır ama kızı çok emin bir teyzenin yanındadır.

Suzan Özkorel liseyi Kadıköy Dame de Sion'da okur, o zamanın ilk mezunlarındandır. Matematiği sevdiği için İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik Bölümü'ne kayıt olur; o tarihlerde Dame de Sion'da Fen şubesi yoktur; kendisi gibi Dame de Sion mezunu olan arkadaşı Hilal Pamir'le fakültedeki ilk yılında çok zorluk çekerler; o yıllarda doçent olan Lütfi Biran'dan özel ders alırlar, bu özel dersler sırasında Lütfi Hoca'yı çok şaşırtan pek çok olayı yıllar sonra gülerek ve hatta bizleri güldürerek rahmetli Hilal anlatırdı. Hele çember denklemine (kapalı denklemle verilen ve içinde $x^2 + y^2$'nin de bulunduğu bukleli cebirsel bir eğri), "Lemniscata de Bernouilli" demesi üzerine Lütfi Hoca'nın "yapmayın Hilal Hanım!" diye şaşırmasını sık sık tekrarlardı.

1939 yılında fakülteyi bitirdikten sonra Suzan Hanım Çamlıca Kız Lisesi'nde Matematik öğretmeni olur. O yıllarda Yüksek Mühendis Mektebi Müdürü olan Tevfik Taylan'ın yeğeni Hilal Pamir bu okula asistan olur ama, sonraki yıllarda bir taraftan doktoraya hazırlanırken Galatasaray Lisesi'ne matematik öğretmenliğine geçer; yazar Selim İleri bir kitabında matematik hocası Hilal Hanım'dan Galatasaray Lisesi'ndeki anılarında, tatlı sözler aktarır. Suzan Hanım ise 1944 yılında Çamlıca Kız Lisesi'ndeki öğretmenliği bırakarak İÜ Fen Fakültesi Matematik Bölümü'ne asistan olur. Bu fakültede oldukça sıkıntılı geçen öğrencilik yıllarının aksine başarılı ve saygın bir hoca olacaktır bu defa. Nazım Terzioğlu hocanın uygulamalarını yaptırmakla başlayan bu hocalık, 1949'da Ord. Prof. Dr. Kerim Erim doktora çalışmalarını tamamlayarak matematik doktoru olarak devam eder. Sonraki yıllarda kısa sürelerle Matematik Enstitüsü'ne davet edilen Finlandiyalı, çok ünlü matematik Profesörü Nevalinna ile tanışması 1957-58 ders yılında Helsinki de çalışmalar yapmasını sağlamıştır. Sonraki yıllarda Profesör Nevalinna'nın Zürih'te misafir hoca olarak yaptığı seminerlere katılır, daha sonra da Nato Araştırma Bursu ile Standford Üniversitesi'ne giderek çalışmalar yapar.

1968 yılında İÜ Fen Fakültesi'nde profesör olan Suzan Kahramaner Analiz Kürsüsü Başkanlığı'nı 1983 yılında yaş haddinden emekli oluncaya kadar sürdürür.

Bir gözünü seneler önce kaybettiği halde, son günlerine kadar kitapları, matematik mecmualarını inceler, istediğimiz yazıları bulur bize getirirdi. Sık sık telefonlaşırdık, son konuşmamızda bana sol ayağında uyuşma hissettiğini söylemişti, benimde acele bir işim var-

Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülleri sahiplerini buldu

Bu yıl dördüncüsü düzenlenen Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı ödülleri sahiplerini buldu. Genç yaşta yitirdiğimiz değerli bilim insanı Serhat Özyar'ın anısını yaşatmak ve ülkemizde bilimi maddi bir güç haline getirmek için düzenlenen Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülü'ne bu yıl Dr. Zeynep Akalın Acar ve Dr. Cüneyt Berkdemir'in çalışmaları ödüle değer görüldü. Dr. Serhat Özyar bilimsel çalışmayı yalnızca uzmanları ilgilendiren teknik bir uğraştan ibaret görmeyen, bilimsel yaklaşımın düşünsel yaşamın tüm alanlarına egemen kılınmasının gereğine ve önemine inanmış bir aydınlanmacıydı.

dı, "ben seni yarın ararım" olmuştu son sözleri. Ertesi günü ben onu aradığımda manevi oğlu Rıfkı telefonu açmıştı, bana "Suzan Anne'ye tam felç geldi, hastaneye yatırdık" deyince şaşkına döndüm ve bir haftadan kısa bir süre içinde matematiğimizin hanımefendisini kaybettik. İÜ Fen Fakültesi'nde Türk bayrağına sarılı tabutu başında yapılan uğurlama töreninde eski ve yeni matematikçiler toplanmıştık.

Birkaç yıl önce yeğenim Ahmet Soysal bana Leibniz'in *Monadoloji* isimli küçük, fakat Leibniz'in bütün felsefesini içine alan kitabını vermişti. Leibniz bu kitapçıkta bileşiklere giren, basit parçaları olmayan bir madde olarak "monad"ı tanımlayarak başlıyor ve bütün yaratıkların monadlarla kurulu olduğunu ve yaratığı oluşturan monadlar arasında önceden kurulmuş bir harmoni olduğunu söyleyip, "ruh" kavramına vararak iyimser bir düşünce ile "Mümkün dünyaların en iyisinde, her şey en iyisi" diyor.

Suzan Hanım'ın ani vefatı beni ruh dünyasına götürdü ve büyük matematikçi Leibniz'in monad ve ruh konusunda yazdıklarını tekrar okudum. Şimdi, Leibniz'in dünyasıyla kendi ruh dünyamın birbirine karışmakta olduğunu hissediyorum. Bu karışıklıktan "Suzan Hanım ruhu şaad olsun" diyerek çıkıyorum (1).

DİPNOT

1) Goltfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) Alman filozofu ve matematikçisidir. İngiliz Newton'la hemen aynı yıllarda diferensiyel hesabı kurmuşlardır. İTÜ'deki hocalığımın ilk yıllarında matematik analiz derslerinde bu iki matematikçinin türevi y' ve dy/dx farklı gösterimlerini tekrarlardım.

Leibniz'in 1714'te Fransızca olarak yazmış olduğu, onun bilim felsefesini içine alan *Monadoloj* kitabı ölümünden sonra 1721'de Latince, 1840'da Fransızca olarak yayımlanmış, Türkçe çevirisi ise 1943'te Prof. Suud Kemal Yetkin tarafından yapılmıştır.

Leibniz bütün yaratılmış maddelerin onları iç eylemlerinin kaynağı kılan ve tenle ilgisiz bir otomat haline koyan bir yetkinlik olduğunu ve "ruh" adının yalnız algısı daha seçik ve hatırlama ile birleşik olan maddelere verilmesini kabul ettiğini söyleyerek şeylerin son sebebinin zorunlu bir maddede bulunması gerektiğini ve o madde içinde değişmelerin özel ayrılışları kaynakta olduğu gibi ancak yetkindir ve o madde içinde değişmelerin özel ayrılışları kaynakta olduğu gibi ancak yetkindir ve bu maddeye biz "Tanrı" deriz diyor. Tek evrensel ve zorunlu olan bu yüksek maddenin dışında kendisinden bağımsız hiçbir şey bulunmamas ve hiçbir sınırı olmaması ve mümkün olan her gerçeği içine alması gerekir.

İdealist bir felsefe geliştiren Leibniz sınırların olmadığı yerde, yani Tanrıda yetkinlik mutlak olarak sonsuzdur diyor.

İnsan Bilimleri ve Felsefe Sempozyumu

Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi gelenekselleştirdiği "İnsan Bilimleri ve Felsefe Sempozyumu"nda bu kez, "değer" konusunu ele alıyor. 02-03 Haziran 2006 günlerinde yapılacak olan "İnsan, Toplum ve Değerler" başlıklı sempozyumda "değer" kavramı; felsefi, psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla tartışılacak. Maltepe Üniversitesi Yabancı Diller Bölümü Konferans Salonu, yeni adıyla "Mustafa Necati Konferans Salonu"nda yapılacak olan sempozyumda, "değer" kavramı çerçevesinde insan ve toplum dünyasında yaşanan sorunlar disiplinlerarası bir çalışma ile ele alınacak ve bu sorunların ahlaksal, felsefi, toplumsal ve psikolojik yansımaları değerlendirilecek.

Neden "insan, toplum ve değerler"?

Aynı insanlar, aynı olaylar, aynı durumlar, aynı eylemler, aynı kararlar, aynı eserler farklı kişiler tarafından farklı şekillerde değerlendirilebiliyor, farklı şekillerde yorumlanabiliyor, farklı biçimlerde açıklanabiliyor. Bu farklı yorumlar, açıklamalar ve değerlendirmeler sözde kalmıyor ve her bir açıklama ve değerlendirme kendisinin diğerlerinden farklı, tek ve doğru bir iddia ya da sav olduğunu ileri sürebiliyor. Bu da kişilerarası çatışmalara, yan yana durmanın ve yaşamanın çoğu zaman imkânsız hale gelmesine yol açıyor. Oysa, Aristoteles'in de yaklaşık 2500 yıl önce dile getirdiği gibi insan toplumsal bir varlıktır (*zoon politikon*). İnsan, kendi özvarlığını ancak toplumda gerçekleştirebilmekte, bundan dolayı bütün gerçekliğini ancak başkalarıyla birlikte kazanabilmektedir. Ünlü düşünür Alain Touraine'in sormuş olduğu "Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla birlikte yaşayabilecek miyiz?" (Özgün adı: Pourrons-nous Vivre ensemble?/Égaus et différents) sorusu da bizi "değerler" sorununa ve değerlendirmelere götürmektedir. Bugün, özellikle modernizmin doğuşu ile birlikte ortaya çıkan farklı yaşam biçimlerinde insanlararası ilişkiler ve bu ilişkilere temel olan veya olabilecek birtakım ilkeler araştırılmakta ve sorgulanmaktadır. Bu araştırma ve sorgulama, insan bilimlerinin farklı disiplinleri tarafından yapılmaktadır. Bu sempozyumun da amacı öznelerarası ilişkilerin temelinde yer alan "değer" kavramını ve sorununu felsefe ve insanbilimleri bağlamlarında inceleyerek çözümlemek ve tartışmaktır.

Öznede "değer"in kavramsallaştırılma süreci nasıldır? "Değerler"in oluşumunda psikolojinin rolü nedir? Psişik süreçlerde değerler nasıl açığa çıkar? Birey-toplum ve özne-özne ilişkisinde "değerler"in rolü ve önemi nedir? Sosyolojik açıdan değerler nasıl ele alınabilir? Ve daha pek çok soru sempozyum boyunca tartışılacak...

Kurtul Gülenç
Maltepe Üniversitesi

03 Haziran 2005 Cuma
10:00-12:00 - I. OTURUM / "Değer Kavramı"
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı
Konuşmacılar: Prof. Dr. Wilfried Hinsch,
Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu, Prof. Dr. Özcan Köknel
12:00-13:30 - Öğle Arası
13:30-15:30 - II. OTURUM / "Toplum ve Değerler"
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Cemil Oktay
Konuşmacılar: Prof. Dr. Korkut Tuna,
Yrd. Doç. Dr. Ersin Kuşdil, Dr. Tolunay Kolankaya
15:30-16:00 Ara
16:00-18:00 - III. OTURUM / "Psikolojide Değerler"
Oturum Başkanı: Yrd. Doç. Dr. Figen Karadayı
Konuşmacılar: Prof. Dr. Nursel Telman,
Prof. Dr. Mücella Uluğ, Dr. Bülent Madi

03 Haziran 2006 Cumartesi
10:00-12:00 - IV. OTURUM / "Etik Değerler"
Oturum Başkanı Prof. Dr. Betül Çotuksöken
Konuşmacılar: Prof Dr. Sevgi İyi, Prof. Dr. Harun Tepe,
Öğr. Gör. Kurtul Gülenç
12:00-13:30 - Öğle Arası
13:30-15:30 - V. OTURUM / "Değerlendirme"
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mücella Uluğ
Konuşmacılar: Prof. Dr. Nermin Çelen,
Prof. Dr. Sabahattin Güllülü, Yrd. Doç. Dr. Tüten Anğ

İletişim: 0216. 626 10 50-1101/1102/1104/1110
www.maltepe.edu.tr

Türkiye Matematik Derneği 'Yaz Okulu' düzenliyor

Türkiye Matematik Derneği'nin düzenlediği Yaz Okulu, 16 Temmuz - 30 Ağustos tarihleri arasında Çanakkale 18 Mart Üniversitesi'nin Dardanos Yerleşkesi'nde gerçekleştirilecek. Eğitim dili olarak İngilizce ve Türkçe'nin seçildiği okulda katılımcıların en az 1 yıl (tercihen 3 yıl) lisans seviyesinde matematik okumuş olması ve matematik anlayacak düzeyde İngilizce bilmesi gerekmektedir. Ali Nesin, Andrei Ratiu, Özlem Beyarslan, Selçuk Demir, A. Özgür Kişisel, Mustafa Korkmaz, Yıldıray Ozan gibi isimlerin vereceği derslere katılım için 15 Haziran 2006 tarihine kadar md@math.bilgi.edu.tr adresine başvuru yapılabilir. Başvuru formları http://www.matematikdunyasi.org/yazokulu/yazokulu_basvuru_formu.html adresinden temin edilebilir. Kabul edilenlerin listesi en geç 30 Haziran'da açıklanacak. Yaz okuluna katılacak öğrencilerin düzeyi, temel, orta ve ileri olmak üzere üç bölüme ayrılmış.

- "Temel", en az bir yıl soyut cebir ve analiz dersi almış öğrenciler için.
- "Orta", en az üç ya da dört yıllık iyi bir matematik eğitiminden geçmiş öğrenciler için.
- "İleri", yükseklisans öğrencileri için.

Yaz okulunun katılım bedeli yarım pansiyon: 3 kişilik odada kişi başı 21 YTL; 4 kişilik odada kişi başı 25 YTL olarak belirlenmiş.

Dersler

- Cebirde bazı konular
- Analizde bazı konular
- Grup Temsilleri
- Kompact Lie Grupları
- Topics in Functional Analysis
- Pseudofinite Fields
- İleri analizde bazı konular.
- Cebirsel Eğriler.
- Mapping Class Groups.
- Diferansiyel Topoloji
- Bilardolar ve Dinamik Sistemler

Akdeniz Üniversitesi'nde Evrim Paneli: "Evrim / Disiplinlerarası bir bakış"



Son zamanlarda gerek yazılı gerekse görsel medyada ağırlıklı olarak ele alınan evrim teorisi, ne yazık ki nadiren konunun uzmanı bilim insanlarınca bilimsel yönüyle topluma yansıtılmaktadır. Bilimsel yöntemden haberdar olmayan, evrim konusunda bir tek bilimsel çalışması ve makalesi dahi bulunmayan insanların toplum önüne çıkıp konu hakkında konuşmaları, acaba bilimsel bir teori üzerinden menfaat sağlama çabası mıdır? Bu açıdan durumun vahametinin farkında olan sorumluluk sahibi birçok aydın ve bilim insanı bilgi toplumuna giden yolda gerek bilimsel bilginin halka doğru bir şekilde aktarılması, gerekse bilimsel bilgiye toplumun sahip çıkıp değer vermesi amacıyla üniversiteler öncülüğünde konferanslar düzenlemektedirler. Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü ve Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi'nin işbirliği ile 5 Mayıs 2006 tarihinde Akdeniz Üniversitesi'nde "Evrim: Disiplinlerarası bir bakış" adıyla gerçekleştirilen panel, evrim teorisi hakkında toplumun aydınlatılması yönünden önemli bir işlev görmüştür.

Panelin açılış konuşmasını yapan Akdeniz Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mustafa Akaydın özellikle evrim teorisinin topluma bilimsel bir zeminde, alanında uzman bilim insanları tarafından aktarılması gerektiği üzerinde durarak, konuyla ilgili panellerin sayısının arttırılması gerektiğini söyledi. Açılış konuşmasından sonra Prof. Dr. Yaman Örs'ün yönetiminde ilk olarak sözü alan konuşmacı Prof. Dr. Zeki Aslan (Akdeniz Ünv. Fizik Bölümü ve TÜBİTAK Gözlemevi Müdürü) "Evrenin Evrimi" başlıklı konuşmasıyla evrenin oluşumu ve canlılığa giden yolu anlattı. Bugün evreni ve canlılığı oluşturan maddelerin kökeninin büyük patlama olduğuna dikkati çeken Prof. Dr. Aslan; gökadaları, güneşleri ve gezegenleri oluşturan maddesel yasaların, zamanla canlılığa giden süreci başlattığını ve canlıların temel yapıtaşları olan amino asitlerin, nükleik asitlerin ve diğer organik moleküllerin uzayda kendiliğinden inorganik maddelerden oluşabilmesinin de bunun en iyi kanıtı olduğunu söyledi. Prof. Dr. Aslan "Özellikle yoğun molekül bulutları içinde karmaşık amino asitler dahil 118'in üzerinde molekül keşfedilmiştir. Öyle gözüküyor ki, 'boşlukta' amino asit oluştuğuna göre Yer'de yaşamın gelişmesi için gerekli koşulları sağlayan fiziksel süreçler evrende başka yerlerde de işleyebilir" diyerek canlılığı oluşturabilecek moleküllerin tümünün evrenin her yerinde bulunduğunu ve canlılığın bu maddelerin bir evrimi sonucu oluştuğunu belirtti.

Daha sonra sözü alan Doç. Dr. Ayhan Sol (ODTÜ, Felsefe Bölümü) ise "Darwin Öncesi Evrim Düşüncesinin Durumu" başlıklı konuşmasıyla öncelikle Darwin'e kadarki süreçte evrim düşüncesi ve döneminin ünlü yerbilimcisi Charles Lyell'ın evrim teorisine olan eleştirilerinin önemine değindi. Günümüzde evrim düşüncesinin Darwin ile özdeşleşmiş olduğunu, fakat bu düşüncenin Darwin'den daha eski olduğuna işaret eden Doç. Dr. Sol, Erasmus Darwin, Buffon, Lamarck, Saint-Hilaire, Goethe gibi doğabilimcilerin de canlıların ortak bir kökenden türediğine dair fikirleri olduğunu, hatta Patrick Matthew adında bir doğa bilimcinin doğal seçilimden açıkça söz ettiğine dikkat çekti.

Biyolog gözüyle evrim teorisini "Canlılığın Temel Özelliği: Evrimleşme – Darwin'in Söylemi" başlıklı konuşmasıyla anlatan Prof. Dr. Battal Çıplak (Akdeniz Ünv., Biyoloji Bölümü) Darwin'in doğal seçilim yoluyla evrim teorisinin bilimsel olarak sınandığını ve teorinin bilimselliği hakkında bilim çevrelerinde hiç şüphe olmadığını vurguladı. Kuşkusuz konunun hep göz ardı edilen bilimsel yönüne dikkati çeken Prof. Dr. Çıplak, Darwin'in 4 önermesi olan türlerin varyasyon gösterdiği, bu varyasyonların bazılarının kalıtsal olduğu, doğada canlıların yaşayabilecek olandan daha fazla döl verdikleri ve bunlardan ortama en uygun varyasyonları taşıyanların hayatta kalarak gelecek nesilleri oluşturduklarını belirtti. Prof. Dr. Çıplak bugün bu önermelerin bilimsel olarak kuşku götürmediğinin altını çizdi. "Ardışık nesillerdeki bu seçilme ve elenme, değişimin motorudur ve bu yolla hiçbir organizma değişmez kalamaz ve kalmamıştır" diyerek sözlerine devam eden konuşmacı bugün çalışılan tüm canlı türlerinde bu değişimin saptandığını ve genetik mekanizmalarının tanımlandığını belirterek aksi yönde hiçbir bilimsel verinin edinilmediğinin altını çizdi. Evrimin bir insan ömrüne sığacak kadar kısa bir sürede gerçekleştiğinin gözlendiğini HIV örneği ile anlatan Prof. Dr. Çıplak, çağımızın önemli bir sorunu olan HIV (AIDS etmeni) ve son yıllarda en çok korkulan H5N1 (kuş gribi virüsü) ile mücadele için evrimlerinin bilinmesi gerektiğini belirtti. Bu bağlamda bugün HIV'de en büyük sorunun virüsün geliştirilen aşılara karşı hızlı bir evrimsel cevap oluşturması olduğunu dile getirdi.

Son konuşmacı olan Yrd. Doç. Dr. Timur Tuncalı (AÜ Tıp Fakültesi, Tıbbi Genetik Anabilim Dalı) "Evrimsel Tıp ve Tıbbın Işığında Evrim" başlıklı konuşmasıyla evrimsel düşüncenin tıbba ve insanlığa kazandıracakları hakkında önemli bilgiler verdi. Tıbbi araştırma etkinliklerinin içinde olan bilim insanlarının hastalıkların kökenini araştırmak, anlamak, sağaltımını sağlamak ve oluşumunu engellemek için verdikleri uğraşta evrimsel tıbbın sunduğu paradigmaları kullanmaya başlamasının önemine değinen Yrd. Doç. Dr. Tuncalı çeşitlilik, doğal seçilim ve uyumlu olanın varlığını sürdürmesi gibi evrim yasasının temel önermelerinin anlaşılmasının, evrimsel tıbbın gelişimi açısından bir zorunluluk olduğunu dile getirdi. Evrimsel paradigmaların bizlere bir canlı varlık olarak insanı hastalıklarıyla birlikte, diğer canlılardan ayrı tutamayacağımızı göstermesi nitekim kuş gribi gibi virüslerle mücadelede tıbbi yaklaşımlara yeni boyutlar kattığını belirten Tuncalı, benzer yaklaşımlarla, daha birçok tıbbi uygulamada bakış açısının değişeceğini, örneğin bazı hastalıklardan kimi insanların etkilenirken kimilerininse etkilenmemesinin ya da farklı etkilenmesinin yalnızca evrimin ışığında açıklanabileceğini söyledi.

Panelin sonunda dinleyicilerden gelen soruları yanıtlayan bilim insanları teorinin çoğunlukla yanlış zeminlerde tartışıldığına dikkati çekerek, doğabilimleri alanında büyük saygınlığı olan teorinin topluma bilimsel yönleri ile aktarılması gerektiğini vurguladılar. Unutulmamalıdır ki "doğal seçilim yoluyla evrim" teorisi Darwin ve Wallace tarafından ortaya atıldığından beri her zeminde üzerinde çetin tartışmaların yaşandığı ve üzerinde binlerce bilimsel çalışmanın yapılıp yayınlandığı bir teori olmuştur. İşte bu nedenledir ki bugün evrim teorisi olgunluğunun doruğunda olup hiçbir bilimsel teorinin olamadığı kadar sağlam ve güçlüdür.

Akdeniz Üniversitesi'nde düzenlenen bu panel farklı bilim dallarının evrim teorisine bakış açısını ortaya koyması ve toplumun ilgi duyduğu bilimsel bir konu hakkında aydınlatılması bakımından oldukça yararlı olmuştur. Hatırı sayılır bir dinleyici topluluğunun bulunması toplumun bilimsel bilgiye olan açlığını yansıtır gibiydi. Bilim insanlarımıza bilgi toplumuna giden yolda halkın bilinçlendirilmesi yönünde göstermiş oldukları hassasiyetten dolayı teşekkürü bir borç biliriz.

Sarp Kaya
Biyolog

3. İzmir Kitap Fuarı'nın ardından...

Bilim ve Gelecek dergisi olarak İzmir'de katıldığımız 3. Kitap Fuarı da geride kaldı. İlk yıl önümüzdeki iki sayıyla, standı nasıl dolduracağımızı düşünürken; bu yıl 26 sayı dergiyi masalara nasıl sığdıracağımızı düşünür olduk. Benim, 9 gün orada otururken izlediklerim ise şunlar:

Dergi özellikle üniversite çevrelerinden ve öğrencilerden ilgi görüyor. Yani dergiyi inceleyenler ya öğrenci ya da öğretim üyesi. *Anti Psikiyatri* ve *Nükleer Santrallar* gibi sayılar konuyla doğrudan bağlantılı olanların ilgisini çekiyor. En çok satan sayılar ise evrimle ilgili olanlar. *Darwin* sayısı ilk tükenenlerden... *Einstein* ve *Kuran-Peygamber* sayıları ilgi ve satış açısından ikinci grupta yer alıyor.

Birçok okuyucu dergiyi izlemeye çalıştığını ama her bayide bulamadığını söyledi. Bunun çözülmesi gerektiğini düşünüyorum. Tanıtım broşürü isteyenlerin sayısı da az değildi, yeni bir tne hazırlanmasında yarar var diye düşünüyorum. Daha önceleri dergi çıkarttığım için biliyorum, dizin hazırlamak her zaman dergicilikte -angarya– olarak görülür. Ancak bir zorunluluk... Hele bir bilim dergisinde çok önemli. En basitinden her cilt yapıldığında başlarına bir dizin konulabilir. Son olarak, TÜYAP yetkililerine dergiye ana salonda yer verdikleri için bir kez daha teşekkür edelim. Ayrıca önümüzdeki yıl ve yıllarda söyleşiler planlamak ve hayata geçirmek de yararlı olur diye düşünüyorum.

Y. Savaş Emek

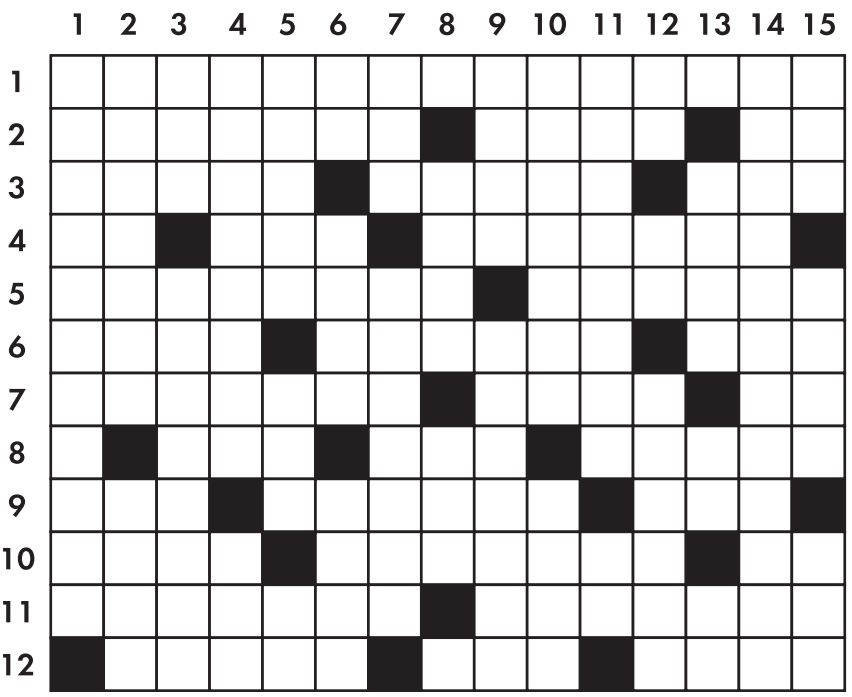
DERGİNİN NOTU: 3 yıldır İzmir TÜYAP Kitap Fuarı'na *Bilim ve Gelecek* olarak katılabilmemizi, standımızı hiç aksatmadan açan (sıcaklığı ve dinamikliğiyle neredeyse tüm fuar katılımcılarının, fuar çalışanlarının sempatisini toplayan) Sevgili Savaş Emek'e ve iş yoğunluğu arasında, stantta bulunmaya fırsat yaratan Sevgili Levent Gedizlioğlu'na borçluyuz. Onlara buradan da teşekkür edelim...

Bulmaca

Hikmet Uğurlu

Soldan sağa

1) Toplumsal gerçekçi şiirlerinin yanı sıra *İlyada* ve *Odysseia*'nın Türkçe'ye kazandırılmasında katkıda bulunmuş; *Tebliğ*, *Hoş Geldin Halil İbrahim*, *Dört Pencere*, *Mutlu Olmak Varken* adlı şiir betikleri, şiir çevirileri ve anı, gezi betikleri olan 1917-1985 yılları arasında yaşamış şairimiz.
2) Tecrübe.- Gördek de denilen bir tatlı su balığı.- Hendek.
3) Behçet Necatigil'in bir şiir betiği.- Vücut sağlığı esenlik.- Roma mimarlığında, üzerinde kurban kesilen sunak.
4) Kurşun'un simgesi.- "Yalnız ..." (Ömer Seyfettin' in bir betiği).- Güney Kore'de bir ırmak.
5) Ayrılıp gitme, bırakma.- "...- Köy Enstitüsü Yılları" (İ. Hakkı Tonguç'un anıları).
6) Organik Kimyada "Lakton"un eşanlamlısı.- Kale ve sur gibi berkitilmiş, mevzi ya da tesislerin duvarlarında dışarıyı gözetlemek, gerektiğinde ateş edebilmek amacıyla açılmış delik.- Mezopotamya panteonunda Gök Tanrısı.
7) Sunay Akın'ın ilk şiir betiği.- Halk dilinde "bayır".- Kalsiyum'un simgesi.
8) Çalım, gösteriş.- 1905 yılında Reuss tarafından kurulan Doğu Tapınağı Tarikatı'nın kısaltması.- 4. Murat'ın İran üzerine yaptığı iki büyük seferden ilki.
9) "Kıvrım, büklüm" anlamında eski bir sözcük.- Bir yayında bir gazetede, başlı başına bir bütün oluşturan yazı.- Kedisi ve gölüyle ünlü kentimiz.
10) İtalya ve Fransa'da ırmak- Yaşdönümü.- Bir nota.
11) Beyaz incirden daha büyük ve sivrice, yeşil renkli bir cins incir.- Çoban, sığırtmaç.



12) Cevizin yeşil kabuğu ve yaprağı.- Şebnem.- "... bulutları kaldır aradan / Beri gel gönlüme çağlayanım gel" (Karcığar-Sadettin Kaynak).

Yukarıdan aşağıya

1) Oftalmolojide karanlığa uyum zamanını ölçmek için kullanılan aygıt.
2) Irak'ta bir kent.- Yüreğin sol karıncığından çıkan ve temiz, kırmızı kanı vücudun her yanına dağıtan büyük atardamar.
3) Pudovkin'in ilk büyük filmi.- Osmanlı döneminde sadrazamların ya da çeşitli devlet adamlarının padişaha verdikleri armağan.
4) Gizli polis, hafiye.- Avrupa Ekonomik Topluluğu sözcüklerinin kısaltması.
5) Kuş ile fala bakma.- "Sami ..." (1905 -1986 yılları arasında yaşamış ressamımız.).- Boru sesi.
6) Endonezya'nın plaka imi.- Bir eylemde bulunma.- Çeşitli bitki yaprak ve kabuklarıyla kokulandırılmış olan acımtırak bir içki.
7) Manyetomotor Kuvvet'in kısaltması.- Bitkisel sepileme görmüş keçi derisi.
8) Edirne'nin bir ilçesi.- "Varsın, ...ağarmadan kumral saçın ağarsın / sen sonu cennet olan yolundan dönme" (F. N. Çamlıbel).
9) İkiyüzlülük.- Librettosunu ve koreografisini Natalya Kasatkina ve Vladimir Vasilyov, müziğini Nikolay Karetnikov'un yaptığı bir perdelik bale.
10) İdare kandili.- Çok miktarda, oldukça, hayli.
11) Kapatılan köy enstitülerinden Eskişehir yakınlarında olanı.- O adılının ve işaret sıfatının eski biçimi.
12) Berkelyum'un simgesi.- İlkel bir silah.- Tatsız ve çok konuşan, geveze.
13) Bir, iki ya da üç yüzlü gömme ayak.- Voltamper'in kısa yazılışı.- Beryum'un simgesi.
14) Ahmet Yurdakul'un bir betiği.
15) Silifke yakınlarında antik bir kent.- (Kumaşta) benek, nokta.- Bir şeyin temeli olan.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	A	H	M	E	T	R	A	S	İ	M	■	B	E	L	A
2	Z	A	İ	R	E	■	K	A	R	A	B	A	T	A	K
3	E	R	K	E	K	H	İ	K	A	Y	E	L	E	R	İ
4	R	■	A	N	■	A	K	S	■	A	K	A	R	E	T
5	B	A	D	■	T	N	■	O	T	■	A	D	■	N	A
6	A	B	O	R	İ	G	E	N	L	E	R	■	A	G	■
7	Y	B	■	A	K	İ	L	■	O	B	L	O	M	O	V
8	C	A	N	F	E	S	■	A	S	R	A	■	A	L	E
9	A	S	İ	T	■	O	R	K	■	İ	R	F	■	O	R
10	N	■	B	İ	R	L	E	Ş	E	K	■	O	B	J	E
11	■	B	A	N	İ	■	Y	A	S	■	A	N	A	İ	S
12	K	A	L	G	A	Y	■	M	E	N	Z	İ	L	■	E

Mayıs sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Vergin Baykal** (Adana), **Kerim Tezel** (İstanbul) ve **M. Okyay Ülgen** (İstanbul), Albert Camus'nün, Berfin Yayıncılık'tan çıkan *Caligula* adlı kitabını kazandı. Haziran bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasında belirleyeceğimiz 3 kişi, Leora Tanenbaum'un Versus Yayınları'ndan çıkan *Saç Saça Baş Başa-Kadınlar Arası Rekabet* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Haziran tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin...

